

ΠΡΟΤΥΠΟ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ

Φιλοσοφικός Λόγος

Αρχαία Ελληνική Γραμματεία
Θεωρητικής Κατεύθυνσης Γ' Λυκείου

Πλάτωνος «Πρωταγόρας»

Επιμέλεια:

Δρ Ιωάννης-Παναγιώτης Αμπελάς
Φιλολόγος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Αντί Προλόγου	5
Ενότητα 1^η – Πλάτωνος Πρωταγόρας 318e – 320c, <i>Μπορεί η αρετή να γίνει αντικείμενο διδασκαλίας;</i>	7
Ενότητα 2^η – Πλάτωνος Πρωταγόρας 320d - 321b5, <i>Η αρχή της δημιουργίας του ανθρώπου</i>	20
Ενότητα 3^η – Πλάτωνος Πρωταγόρας 321b6 - 322a, <i>Η κλοπή της φωτιάς</i> 29	
Ενότητα 4^η – Πλάτωνος Πρωταγόρας 322a – 323a, <i>Η πολιτική αρετή, κοινό δώρο του Δία στους ανθρώπους, απαραίτητη ιδιότητα για τη συγκρότηση κοινωνιών</i>	38
Ενότητα 6^η – Πλάτωνος Πρωταγόρας 324a – c, <i>Η παιδευτική σημασία της τιμωρίας ως απόδειξη του διδακτού της αρετής</i>	69
Ενότητα 7^η – Πλάτωνος Πρωταγόρας 324d – 326e, <i>Η διδασκαλία της αρετής από την οικογένεια και την κοινωνία</i>	76
ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ	87
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ – ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΑ ΘΕΜΑΤΑ ΕΞΕΤΑΣΕΩΝ	89

Αντί Προλόγου

(...) Διαβάζοντας τον διάλογο συνολικά βλέπουμε ότι ο Πλάτων προσπαθεί να μας περιγράψει τους σοφιστές με τρόπο ώστε να μπορέσουμε να διαμορφώσουμε μια σωστή εκτίμηση για ό,τι είχαν να προσφέρουν. Γίνεται κατανοητό ότι δεν πρέπει να μας ξεγελάσουν οι προτάσεις τους, όπως επίσης και ότι δεν ήταν αρεστοί στους Αθηναίους. Αλλά είμαστε επίσης βέβαιοι ότι στο τέλος δεν θα διατυπωθεί κάποια ολοκληρωτική κρίση – για κάτι τέτοιο ο Σωκράτης διστάζει, γιατί είναι ακόμα πολύ νέος. Ο Πλάτων μάλιστα τον παρουσιάζει ακόμα πιο νέο από όσο ήταν. (...) Το σημαντικό είναι η προειδοποίηση ότι οι σοφιστές μεταδίδουν γνώσεις που δεν είναι ωφέλιμες για την ψυχή. Ο Σωκράτης δεν τους εμπιστεύεται, κι όταν συζητάει με αυτούς θέλει να δείξει στον Ιπποκράτη και σε μας τους αναγνώστες ότι οι σοφιστές δεν γνωρίζουν το εμπόρευμα που διαλαλούν. Και όταν ο Σωκράτης στο τέλος υποστηρίζει το αντίθετο απ' ό,τι διατείνεται στην αρχή, το κάνει για να μας δείξει ότι και ο ίδιος ούτε είναι δάσκαλος σοφίας ούτε θα ήθελε να γίνει. Κι επειδή ακριβώς δεν είναι η φαινομενική σοφία τους δεν τον επηρεάζει. (...) Το πρακτικό λοιπόν αποτέλεσμα του διαλόγου θα είναι να οδηγήσει τον μαθητή μακριά από τους σοφιστές και να προσπαθήσει να τον φέρει κοντά στον Σωκράτη. (...) Ο Πρωταγόρας δεν γράφτηκε για την παρουσίαση της διδασκαλίας του Σωκράτη. (...) Ακόμα και σε σχέση με το ζήτημα του αν η αρετή είναι ή όχι διδακτή, ο Σωκράτης δεν λέει την τελευταία του λέξη, δεν καταλήγει σε κάποιο συμπέρασμα, αλλά αφήνει το θέμα μετέωρο. Σε κάθε περίπτωση η αρετή είναι γνώση. Αλλά δεν καταλήγει στο εάν είναι διδακτή. Ωστόσο ο σωκρατικός διάλογος είναι δικαιωμένος, πέρα από τη φαινομενική έλλειψη αποτελέσματος. Η σύσταση «*αφήστε τους σοφιστές κι ακολουθήστε τον Σωκράτη*» είναι εμφανής¹.

---

¹ Wilamowitz U., *Ο Πλάτων, Η ζωή και το έργο του*, εκδόσεις Κάκτος 2005 σσ. 164-181

Ενότητα 1^η – Πλάτωνος Πρωταγόρας 318e – 320c, Μπορεί η αρετή να γίνει αντικείμενο διδασκαλίας;

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Γενικό ερμηνευτικό σχόλιο

Είναι γνωστό ότι ο Πρωταγόρας χρησιμοποιώντας την *τέχνη της λογικής* και ειδικότερα τους λεγόμενους *κοινούς τόπους*, δηλαδή προετοιμασμένα θέματα που έπρεπε οι μαθητές του να απομνημονεύσουν, δίδασκε την πολιτική τέχνη στους νέους της Αθήνας, οι οποίοι είχαν πολιτικές φιλοδοξίες. Η φήμη του και το πλήθος των μαθητών του στην Αθήνα συνιστούσαν τεκμήρια της αποτελεσματικότητας του διδακτικού έργου του και ενίσχυαν το κύρος του στους πνευματικούς κύκλους της πόλης και την αυτοπεποίθησή του. Το διδακτικό του έργο συμφωνούσε με το βασικό φιλοσοφικό αξίωμά του ότι «μέτρο όλων των πραγμάτων είναι ο άνθρωπος», ότι δηλαδή η κοινή λογική του ατόμου αποτελεί τον κριτή και τον γνώμονα του ορθού και, συνεπώς η αλήθεια είναι σχετική και όχι απόλυτη. Ο Σωκράτης, στο απόσπασμα που μας απασχολεί, δεν παίρνει θέση φανερά υπέρ ή κατά της σοφιστικής θεώρησης των πραγμάτων συνολικά. Όμως ήδη διαφαίνεται η διαφοροποίησή του από την αντίληψη του Πρωταγόρα, καθώς ο Πρωταγόρας αναφέρεται σε «ικανούς πολίτες», ενώ ο ίδιος σε «αγαθούς πολίτες». Η διαφορά αυτή βρίσκεται στη βάση του στοχασμού και της μεθόδου που επιλέγουν οι δύο συνομιλητές σε όλη τη συνομιλία τους².

Τι διδάσκει ο Πρωταγόρας;

Πώς συνδέεται το αντικείμενο διδασκαλίας του Πρωταγόρα με τις κοινωνικο-πολιτικές συνθήκες της Αθήνας του 5^{ου} αι.;

Το μάθημα ... είναι η ευβουλία ... να διευθετεί κανείς με τον καλύτερο τρόπο τα ζητήματα τα του οίκου του ... ικανός να πράξει και να μιλήσει για τα πολιτικά θέματα·

Ο Πρωταγόρας απαντά στο ερώτημα στο οποίο δεν μπόρεσε να απαντήσει ο Ιπποκράτης στην αρχή του διαλόγου, όταν το έθεσε ο Σωκράτης:

² Πηγή: <http://www.study4exams.gr/>

ποιο ακριβώς όφελος μπορεί κανείς να περιμένει από τη φοίτηση κοντά στον Πρωταγόρα; Ήδη ο σοφιστής έχει επισημάνει προηγουμένως ότι άλλοι σοφιστές ζημιώνουν τους νέους αντί να τους ωφελούν, αφού τους διδάσκουν επιμέρους πρακτικές γνώσεις, υπαινισσόμενος μάλλον περιφρονητικά κυρίως τον Ιππία τον Ηλείο, ο οποίος καυχιόταν ότι μπορούσε μόνος του να κατασκευάσει ό,τι του χρειαζόταν³.

Ο Πρωταγόρας από τη μεριά του ορίζει το αντικείμενο της διδασκαλίας του με περιφραστικό τρόπο: «εὐβουλία»: (< εὖ + βουλεύομαι = σκέφτομαι σωστά, παίρνω σωστές αποφάσεις) η συνετή διαχείριση και διοίκηση των ιδιωτικών (τῶν οἰκείων < οἶκος [δες σχόλιο βιβλίου]) και δημοσίων πραγμάτων. Πρόκειται δηλαδή για το ζήτημα που παρουσιάζει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον στη ζωή.

Τα «οἰκεία» είναι, επομένως, όλες οι υποθέσεις που σχετίζονταν με την οικονομική και κοινωνική ευμάρεια ενός οίκου και αποτελούσαν ένα από τα σημαντικότερα καθήκοντα του ενήλικου άνδρα. Άλλωστε, μόνο αν κάποιος μάθει να διευθετεί σωστά τις υποθέσεις του οίκου του, είναι σε θέση να διευθετεί σωστά και τις πολιτικές υποθέσεις, πράγμα που προδίδει τη νοοτροπία των αρχαίων Ελλήνων να λειτουργούν περισσότερο ως μέλη ενός συνόλου παρά ως άτομα. Γενικά οι δύο συνομιλητές φαίνεται ότι δέχονται σιωπηλά ως κοινή βάση της εξέτασης που επιχειρούν ότι η πόλις δεν ακυρώνει τον οἶκον, αλλά τον προϋποθέτει και συγχρόνως τον υπερβαίνει με σχέση εσωτερικής αμοιβαιότητας, όπως ακριβώς το δημόσιο συμφέρον δεν καταργεί το ατομικό, αλλά βρίσκονται σε μια σχέση αλληλοτροφοδότησης⁴.

Όσον αφορά τα δημόσια πράγματα παρατηρούμε ότι ο Πρωταγόρας σε αυτό το σημείο προτάσσει το ρήμα «πράξει», που αφορά τις πολιτικές αποφάσεις και ενέργειες, ενώ τοποθετεί δεύτερο στη σειρά το ρήμα «μιλήσει», που αφορά τον πολιτικό λόγο που εκφράζεται κυρίως στην Εκκλησία του Δήμου (πρωθύστερο σχήμα). Η πρόταξη αυτή σκόπιμα επιλέγεται από τον Πρωταγόρα, για να τονιστεί ότι η πολιτική δράση έχει μεγαλύτερη σημασία από τη θεωρία. Μια δεύτερη ερμηνεία της σειράς των ρημάτων «πράξει και μιλήσει» συνδέεται με τον εμπειρισμό του Πρωταγόρα, καθώς υποστηρίζει ότι η εμπειρία/το εμπειρικό δεδομένο κινεί τη νόηση. Με

³ Σπυρόπουλου Η., *Πλάτωνος Πρωταγόρας*, ΑΠΘ – ΙΝΕ, Θεσ/νίκη 1992, σελ. 188

⁴ Πηγή: <http://www.study4exams.gr/>

αυτή την οπτική η πράξη (=εμπειρικό δεδομένο) τροφοδοτεί αναγκαία το *νοεῖν* και τον λόγο του ανθρώπου. Άρα, ο λόγος παράγεται με βάση τα δεδομένα της εμπειρίας και αποτελεί προϊόν της νοητικής επεξεργασίας της.

Συνοψίζοντας ο Πρωταγόρας αναλαμβάνει να μας δείξει πώς να είμαστε όχι καλοί ειδικευμένοι επαγγελματίες, αλλά καλοί άνθρωποι και – πράγμα που ήταν το ίδιο από τη σκοπιά ενός Αθηναίου της περίκλειας εποχής – καλοί και ενεργοί πολίτες⁵. Ο αληθινός άντρας και πολίτης σύμφωνα με την αρχαία ελληνική αντίληψη έπρεπε να είναι *μύθων ῥητήρ καὶ ἔργων πρηκτήρ* (Ομ. Ιλ. I 433) και στην Αθήνα ιδιαίτερα καταβλήθηκε πάντοτε προσπάθεια να συνδυάζονται τα έργα με τα λόγια, η δράση με το επιχείρημα, η πράξη με τη θεωρία (πβ Θουκ. Β 40). Προφανώς ό,τι προβάλλει ως αντικείμενο διδασκαλίας του ο Πρωταγόρας φαίνεται ότι ανταποκρίνεται πλήρως στο πάγιο αίτημα των Αθηναίων να γίνουν ικανοί στα λόγια και τις πράξεις⁶. Εν κατακλείδι, ο ολοκληρωμένος πολίτης οφείλει με την πράξη και τον λόγο του να δραστηριοποιείται και στην ιδιωτική και στη δημόσια ζωή.

**Το περιεχόμενο της λέξης *ἀρετή*
(γενικά και ειδικότερα μέσα στο κείμενο).**

Είναι φανερό λοιπόν ότι ο Πρωταγόρας κινείται μέσα στην ελληνική παράδοση και συγκεκριμένα στην παρούσα μορφή της αρετής, όπως εξελισσόμενη διαμορφώθηκε παράλληλα με την εξέλιξη της ελληνικής πόλης. Ενώ δηλαδή στον Όμηρο η *ἀρετή* < ἄραρίσκω = τακτοποιώ, συνδέω, συνάπτω δηλώνει την ιδιότητα του «αριστοκράτη» (συνδυασμός σωματικής ρώμης, τόλμης και ικανότητας λόγων – έργων), στη συνέχεια εξελίσσεται σε πνευματική ιδιότητα (σοφία) και τέλος σε πολιτική ιδιότητα (του καλού πολίτη και πολιτικού) στο πλαίσιο της διεύρυνσης της δημοκρατίας στην πόλη. Εδώ βρίσκεται και η *εὐβουλία* του Πρωταγόρα ως φρόνηση. Ηθική έννοια στην αρετή θα δώσει, δια του Σωκράτη, ο Πλάτων που δίνει στη ζωή, στις αξίες, στην παιδεία γενικά μια καθαρά ηθική κατεύθυνση⁷.

⁵ Taylor A. E., *Πλάτων*, MIET, Αθήνα 1992, σελ. 286

⁶ Μαρκαντωνάτου Γ., *Πλάτωνος Πρωταγόρας*, Gutenberg, Αθήνα 1997, σελ. 61-2

⁷ Μπαλάσκα Κ., «Τελικά η αρετή είναι διδακτή; - Συμβολή στην ανάγνωση του πλατωνικού Πρωταγόρα», *Διάλογος*, τεύχος 13 (Δεκ. 1994), σελ. 4-12

πολιτική τέχνη ... *κάνεις τους άνδρες αγαθούς πολίτες*. Εδώ συναντούμε για πρώτη φορά στον διάλογο τον όρο «πολιτική τέχνη», δηλαδή επιχειρείται μια πρώτη προσέγγιση στο κύριο θέμα του διαλόγου που είναι το διδακτό ή όχι της αρετής. Στη συνέχεια θα τον συναντήσουμε αρκετές φορές, όπως και παράλληλους όρους: *άνδρὸς ἀρετῇ, πολιτικὴ ἀρετῇ*, ή απλά τη λέξη *ἀρετῇ*. Αξιοσημείωτο ότι στο κύριο μέρος του διαλόγου θα εξεταστεί απαλλαγμένη από τους διάφορους προσδιορισμούς⁸.

Η αρετή αυτή αφορά τη δράση του ατόμου-πολίτη στον ιδιωτικό και δημόσιο βίο, και επομένως η σχετική αγωγή αποσκοπεί στη βελτίωση της ανθρώπινης φύσης και στη διαμόρφωση τέτοιου ήθους και φρονήματος, ώστε ο πολίτης να συμβάλλει θετικά και στους δυο αυτούς τομείς της ζωής. Ευνόητο είναι ότι η παρατηρούμενη εδώ ταύτιση της πολιτικής αρετής με την αρετή γενικότερα οφείλεται στο ότι για τους Έλληνες η πόλη αποτελεί το πρώτιστο μέλημα, γιατί μόνο μέσα στην πόλη μπορεί το άτομο να καταξιωθεί ως προσωπικότητα, να ολοκληρωθεί ως χαρακτήρας και να δράσει γόνιμα και ευεργετικά για τον εαυτό του και το σύνολο⁹. Την ιδιότητα αυτή του «δημόσιου άνδρα» ισχυρίζεται ο Πρωταγόρας πως μπορεί να διδάξει, και την οποία ακριβώς πλήρωναν οι φιλόδοξοι νεαροί Αθηναίοι για να τους μάθει. Από το ιδανικό της καλοκαγαθίας ο Πρωταγόρας αναφέρεται μόνο στο δεύτερο συστατικό αυτού του ιδανικού, την αγαθότητα, γιατί αυτό ενδιαφέρει τη συγκεκριμένη συζήτηση. [δες και σχόλιο σχολικού βιβλίου σελ. 72]

- ✓ Ο Σωκράτης με τη μαιευτική του μέθοδο αναγκάζει τον Πρωταγόρα να δηλώσει με ακρίβεια το επάγγελμά του. Ενώ η πρώτη απάντησή του ήταν αόριστη και ασαφής, εντελώς κοινότοπη και γενικόλογη, ο σοφιστής εδώ υποκύπτοντας στη διαλεκτική τέχνη του Σωκράτη αποφεύγει τη μακρηγορία που θα συσκοτίζε το ζήτημα και ξεκαθαρίζει το τι επαγγέλλεται. Έτσι, γίνεται πλέον αβίαστα το πέρασμα στο επόμενο θέμα, αν είναι δηλαδή δυνατό να διδαχτεί η πολιτική αρετή ή όχι.

⁸ Σπυρόπουλου Η., ό.π., σελ. 189

⁹ Μαρκαντωνάτου Γ., ό.π., σελ. 62-3

Οι αντιρρήσεις του Σωκράτη

Μάλιστα, ωραία τέχνη ... αν βέβαια την κατέχεις πραγματικά. Είναι άμεσα αντιληπτή από την πρώτη κιόλας φράση η σωκρατική ειρωνεία παρά την προσπάθεια ευγενικής διάθεσης, ιδιαίτερα με την υποθετική διατύπωση που είναι χαρακτηριστικό δείγμα σωκρατικής αμφισβήτησης. Αξιοσημείωτη η επιλογή της λέξεως «τέχνη» (τέχνημα) που έχει για τον αρχαίο θετική αλλά και αρνητική σημασία με την έννοια της πανουργίας και της απάτης¹⁰.

Αλλά το σωστό ... δεν πρόκειται για κάτι που διδάσκεται και γιατί δεν μπορούν οι άνθρωποι να το μεταδώσουν σε άλλους ανθρώπους. Ο Σωκράτης εκφράζει τη μετριοφροσύνη του αλλά και την αποφασιστικότητά του να διατυπώσει την αντίθετη άποψη: γι' αυτόν α) η πολιτική αρετή είναι κάτι που δεν διδάσκεται, β) δεν μεταδίδεται από τον έναν άνθρωπο στον άλλο.

Ειδικότερα στο πλαίσιο της σωκρατικής ειρωνείας μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι τα επιχειρήματα του Σωκράτη σε αυτό το σημείο δείχνουν την ικανότητα του φιλοσόφου να προσαρμόζει την επιχειρηματολογία του στις απαιτήσεις των περιστάσεων. Χρησιμοποιεί λοιπόν στην αρχή του λόγου του απλοϊκά επιχειρήματα που μπορούν να κατανοήσουν όσοι έχουν εκπαιδευθεί στα σοφιστικά στερεότυπα (αυτοί κυρίως αποτελούν το ακροατήριό του στη συγκεκριμένη σκηνή, αφού βρίσκεται στον χώρο διδασκαλίας του Πρωταγόρα). Αντιμετωπίζει την επιχειρηματολογία του Πρωταγόρα, η οποία αναπαράγει σοφιστικά στερεότυπα, αρχικά με επιχειρήματα που εκφράζουν μια εμπειρική συλλογιστική, οικεία στους πολλούς. Έτσι, με το πρώτο επιχείρημα επικαλείται τους πολλούς, ενώ με το δεύτερο τους ειδικούς, για να υποστηρίξει λογικά την αμφισβήτησή του για το διδακτό της αρετής και να κάνει τον συνομιλητή του να εκθέσει αναλυτικά τις απόψεις του. Βέβαια στην οικονομία του διαλόγου η αναλυτική και σύνθετη επιχειρηματολογία του Σωκράτη θα εκτεθεί στην φιλοσοφική κριτική που θα ασκήσει στον Πρωταγόρα, αφού τον αφήσει να παρουσιάσει και να υποστηρίξει τις θέσεις του.

¹⁰ Μαρκαντωνάτου Γ., ό.π., σελ. 66

Α' Επιχείρημα: «Μάλιστα, ωραία τέχνη ... κάτι που διδάσκεται»

Αποδεικτέα θέση: Η πολιτική αρετή δεν είναι κάτι που διδάσκεται.

Επιχείρημα: Οι Αθηναίοι, άνθρωποι σοφοί, όταν πρόκειται να συζητήσουν για ειδικά θέματα, δηλαδή θέματα που απαιτούν συγκεκριμένη τεχνογνωσία, συμβουλευόνται τους ειδικούς. Αντίθετα, όταν πρόκειται να συζητήσουν για τα κοινά, δηλαδή για τη διοίκηση της πόλης, τότε μπορεί να μιλήσει ο καθένας, χωρίς να έχει μάθει την «τέχνη» αυτή από κανέναν.

Συμπέρασμα: Άρα: Οι Αθηναίοι πιστεύουν ότι η «τέχνη» αυτή, η πολιτική αρετή δεν διδάσκεται.

Αφού το λες εσύ, εγώ δεν μπορώ να το αμφισβητήσω· Ευγενική φιλοφροσύνη που κρύβει την ειρωνική επιφύλαξη.

ζήτημα που αφορά τη διοίκηση της πόλης¹¹. Ο όρος χρησιμοποιείται με την ευρύτερη έννοια του: διευθέτηση υποθέσεων, διαχείριση δημόσιων πόρων, διεκπεραίωση ποικίλων προγραμμάτων του δημοσίου (αγροτικών, στρατιωτικών, πολιτιστικών κλπ.), διεξαγωγή διπλωματικών επαφών κ.ά. Σ' αυτές τις περιπτώσεις διαπιστώνεται κατά τον Σωκράτη ότι η γνώμη κάθε ανθρώπου αντιμετωπίζεται ως άξια προσοχής, χωρίς να απαιτείται από τον σύμβουλο να είναι δοκιμασμένος «ειδικός» ή να έχει φοιτήσει σε πραγματογνώμονα¹¹. Άλλωστε κάθε πολίτης είχε το δικαίωμα να μιλήσει πάνω στα πολιτικά θέματα που ήταν γραμμένα στην ημερήσια διάταξη.

Αυτή τη στάση φυσικά ... η συνέλευση της πόλης μας, αλλά και στο ιδιωτικό επίπεδο· Ο Σωκράτης επιχειρηματολογεί καταφεύγοντας πρώτα στη γνώμη των «πολλών», και κατόπιν στη γνώμη των «σοφών», των αναγνωρισμένων ειδικών. Είναι απίθανο να στερείται κάθε βάσης πεποίθηση τόσο διαδεδομένη· είναι απίθανο οι πεποιθήσεις των «ειδικών» να είναι αστήρικτες· είναι ακόμα πιο απίθανο και οι δύο κατηγορίες ανθρώπων να αποτελούν θύματα της ίδιας πλάνης. Μ' αυτές τις προϋποθέσεις τίθεται το

¹¹ Taylor A. E., ό.π., σελ. 287

ζήτημα για τον Πρωταγόρα, ο οποίος καλείται να πείσει, αν μπορεί, τον Σωκράτη ότι είναι διδάξιμη, και μάλιστα με τις αρχές και μεθόδους του Πρωταγόρα¹².

Β' Επιχείρημα: «Αυτή τη στάση φυσικά ... δεν θεωρώ πως η αρετή είναι διδακτή»

Αποδεικτέα θέση: Στον ιδιωτικό βίο, οι πιο σοφοί και οι άριστοι των συμπολιτών μας που έχουν αυτή την αρετή δεν είναι σε θέση να τη μεταδώσουν σε άλλους,

Επιχείρημα: Ο Σωκράτης χρησιμοποιεί δύο εμπειρικά παραδείγματα:

1^ο παράδειγμα: ο Περικλής με τους γιους του

2^ο παράδειγμα: ο ανιψιός του Κλεινία και πάμπολλοι άλλοι αγαθοί, που δεν βελτίωσαν ποτέ κανέναν.

Συμπέρασμα: Άρα, η αρετή δεν διδάσκεται. [Στο δεύτερο επιχείρημα μεταπηδά από το χώρο της πολιτικής δ αυτόν της ηθικής.]

Επισήμανση: Παρατηρούμε ότι το δεύτερο συμπέρασμα σχετίζεται όχι μόνο με τη δεύτερη αποδεικτέα θέση, αλλά είναι κοινό και για την πρώτη αποδεικτέα θέση. Έτσι, συνάγεται το συμπέρασμα ότι στην πραγματικότητα η θέση είναι μία, ότι δηλαδή η αρετή δεν διδάσκεται, και παρουσιάζεται σαν σε σχήμα «ένα με δύο» (έν διὰ δυοῖν).

Κριτική της επιχειρηματολογίας

Τα επιχειρήματα προέρχονται από την πρακτική και καθημερινή ζωή.

Το πρώτο επιχείρημα χρειάζεται να αναλυθεί περισσότερο για να φανούν οι αδυναμίες του: π.χ. το γεγονός ότι ο αθηναϊκός λαός είναι σοφός, συνεπάγεται ότι η γνώμη του γίνεται δεκτή ως αληθινή, πράγμα που ο Σωκράτης δεν διατυπώνει, αλλά εξυπακούεται.

✚ Αυτό όμως μπορεί να ελεγχθεί ως προς την εγκυρότητά του.

Εξάλλου, η άποψη αυτή αποτελεί μάλλον μια υπερβολική και

---

¹² Taylor A. E., ό.π., σελ. 287

υπεραπλουστευτική γενίκευση που δεν μπορεί να ευσταθεί, ιδιαίτερα αν λάβουμε υπόψη μας ιστορικά παραδείγματα επιφανών πολιτικών της εποχής, όπως ο Κλέων και ο Αλκιβιάδης, οι οποίοι αποδείχτηκαν διεφθαρμένοι.

✚ Επιπλέον το ότι όλοι οι Αθηναίοι πολίτες εξέφραζαν ελεύθερα τη γνώμη τους (δικαιώματα ισηγορίας, παρρησίας) δεν αποδεικνύει ότι η πολιτική αρετή δεν διδάσκεται ούτε ότι όλοι τη διέθεταν, καθώς στην Εκκλησία του Δήμου εκφράζονταν και απόψεις που δεν διέπονταν από πολιτική αρετή.

✚ Όλοι οι Αθηναίοι ακολουθούσαν μία έμμεση και άτυπη δια βίου διδασκαλία της πολιτικής αρετής.

Το δεύτερο επιχείρημα οδηγεί σε αμφισβητούμενο συμπέρασμα, αφού θα μπορούσε να συμπεράνει κανείς ότι η κατοχή της αρετής είναι κάτι διαφορετικό από τη μετάδοσή της κτλ. Δεν αποδεικνύεται η θέση αυτή από ένα ή δύο παραδείγματα.

✚ Στην περίπτωση των γιων του Περικλή, και αν δεν λάβουμε υπόψη μας τη γνωστή, διανοητική τους κατάσταση, το συμπέρασμα που εξάγεται είναι ότι η προσωπική κατάρκτηση της αρετής δεν συμπίπτει υποχρεωτικά με την ικανότητα να τη διδάξει κανείς ή ότι οι μεγάλοι πολιτικοί (ως γονείς) δεν είναι καλοί δάσκαλοι της αρετής κτλ.

✚ Επίσης, στο παράδειγμα του Κλεινία ο Σωκράτης έχει μετατοπιστεί από την πολιτική τέχνη στην ηθική, αφού δεν αναφέρεται στη διδασκαλία της πολιτικής τέχνης αλλά στη διάπλαση του χαρακτήρα του νεαρού, στην ηθική του διαπαιδαγώγηση. Επιπλέον, αν λάβουμε υπόψη μας ότι, όπως φαίνεται από τα λόγια του Σωκράτη, ο Κλεινίας ήταν ανεπίδεκτος μαθήσεως, αντιπροσωπεύει επομένως την εξαίρεση, τότε δεν μπορεί να εξαχθεί γενικό συμπέρασμα από το παράδειγμα¹³.

✚ Βέβαια, μια προσεκτικότερη εξέταση του σωκρατικού επιχειρήματος αναδεικνύει τον παιδαγωγικό προβληματισμό του φιλοσόφου σχετικά με τη σημασία του μαθητή ως ιδιαίτερης και μοναδικής ατομικότητας στη διαδικασία μάθησης και διαμόρφωσής του. Η διδασκαλία δεν μπορεί να αγνοεί την «ιδίαν φύσιν» του μαθητή, αλλά να την

¹³ Βιβλίο του Καθηγητή, ΚΕΕ, σελ. 35-36

προϋποθέτει λογικά και να την οδηγεί σε μια πορεία γνώσης που γίνεται συγχρόνως πορεία αυτογνωσίας και αυτοϋπέρβασης με σκοπό την κατάκτηση της αρετής και της ευδαιμονίας¹⁴.

Γενικότερα, ας σημειώσουμε ότι ο Σωκράτης δεν θα επιχειρήσει να αποδείξει το μη διδάξιμο της πολιτικής, ούτε θα δεσμευτεί με κάποια από τις απόψεις που εκθέτει παραπάνω, για τις οποίες απλώς υποστηρίζει ότι δεν μπορούν να αγνοηθούν, αν έχει κανείς υπόψη του την προέλευσή τους, αλλά χρειάζεται να αντιμετωπιστούν. Όπως, όμως, θα διαπιστώσουμε και στην πορεία του διαλόγου, στην πραγματικότητα εδώ ο φιλόσοφος προσαρμόζει την επιχειρηματολογία του στις απαιτήσεις της περίπτωσης και προσποιείται ότι υποστηρίζει το μη «διδακτόν» της αρετής, για να προκαλέσει φιλοσοφική αντιπαράθεση με τον Πρωταγόρα, ώστε να εμβαθύνει στην άποψη του συνομιλητή του, να την εξετάσει πολύπλευρα και να ελέγξει τις λογικές αντοχές της επιχειρηματολογίας του. Βέβαιος ότι ο σοφιστής θα αποτύχει στην προσπάθειά του, σκοπεύει να αναπτύξει την πειστική του επιχειρηματολογία στη συνέχεια. Η επιχειρηματολογία του ανήκει σ' εκείνες που ο Αριστοτέλης ονομάζει *ἐξ εἰκότων*, είναι δηλαδή πιθανολογική¹⁵.

☞ Στην ενότητα είναι εμφανείς οι μέθοδοι του Σωκράτη: ***η ειρωνεία, η διαλεκτική, η μαιευτική και η επαγωγική μέθοδος.***

α. **Η σωκρατική ειρωνεία:** «σωκρατική ειρωνεία» ονομάζεται η προσποιητή άγνοια που επεδείκνυε ο Σωκράτης στις συζητήσεις του.

β. **Η διαλεκτική μέθοδος:** η διαλεκτική είναι η μέθοδος του διαλόγου.

γ. **Η μαιευτική μέθοδος:** με τη χρήση αυτής της μεθόδου γίνεται προσπάθεια να εξαχθεί η σωκρατική άποψη από τον αντίπαλο.

δ. **Η επαγωγική μέθοδος («ἐπακτικοὶ λόγοι»):** επαγωγική είναι η μέθοδος που ακολουθούσε ο Σωκράτης για την αναζήτηση της απόλυτης ουσίας των ηθικών εννοιών, με σκοπό την εξαγωγή καθολικών ορισμών («τὸ δρίζεσθαι καθόλου») και συμπερασμάτων.

¹⁴ Πηγή: <http://www.study4exams.gr/>

¹⁵ Taylor A. E., ό.π., σελ. 287

Πραγματολογικά σχόλια

όπως και οι άλλοι Έλληνες, πως οι Αθηναίοι είναι σοφοί. Είναι γνωστό πως η Αθήνα αποτελούσε την πνευματική εστία της Ελλάδος. Στον ίδιο διάλογο ο Ιππίας χαρακτηρίζει την Αθήνα ως το *πρυτανείον τῆς σοφίας* (πβ. Θουκ. Β 41 «κοινή παιδείυσις τῆς Ἑλλάδος»). Πάντως η συγκεκριμένη φράση εμπεριέχει περισσότερο μια δόση ειρωνείας και σαρκασμού, αν αναλογιστούμε τα όσα αναφέρονται στην Απολογία του Σωκράτη.

εκκλησία του δήμου. Πρόκειται για το γνωστό κυρίαρχο σώμα της αθηναϊκής δημοκρατίας που έπαιρνε αποφάσεις για τα σπουδαία ζητήματα του κράτους και λάμβανε χώρα συνήθως στον λόφο της Πνύκας.

συμβούλους. Αξιοσημείωτη επισήμανση για τον τρόπο λήψης αποφάσεων στην αρχαία Αθήνα, καθώς για μη πολιτικά ζητήματα απαιτείται η γνώμη των «ειδικών», των εμπειρογνομόνων.

ωραίος και πλούσιος και από μεγάλη οικογένεια. Εδώ υποδηλώνονται τα τρία κριτήρια που προσδιόριζαν την εξέχουσα θέση ενός Αθηναίου πολίτη: η εξωτερική του παρουσία, ο πλούτος και η ευγένεια¹⁶.

τον κοροϊδεύουν και του φωνάζουν .... Τα κυριότερα μέσα αποδοκιμασίας των ομιλητών στην εκκλησία του δήμου ήταν η κοροϊδία και ο θόρυβος. Κάτι ανάλογο συνέβαινε και στο αρχαίο θέατρο, όταν οι θεατές αποδοκίμαζαν κάποιον αδέξιο υποκριτή ή χορευτή ή αυλητή, ή όταν επίσης αποδοκίμαζαν κάποια σκηνή ή κάποιους στίχους.

τοξότες ... διαταγή των πρυτάνεων. Οι τοξότες ήταν σώμα που το αποτελούσαν κυρίως δούλοι από τη Σκυθία, με χρέη αστυνομικά. Η δύναμή τους έφτανε τους 1200 άνδρες. Οι πρυτάνεις ήταν οι πενήντα βουλευτές κάθε φυλής της Αττικής, που κυβερνούσαν την πόλη επί 36 ημέρες, συγκαλούσαν τη βουλή και την εκκλησία, προετοίμαζαν τα θέματα της συζήτησης στις συνεδριάσεις.

¹⁶ Μαρκαντωνάτου Γ., ό.π., σελ. 67

των νεαρών από εδώ· Πρόκειται για τον Ξάνθιππο και τον Πάραλο, γιους του Περικλή που ήταν εκεί παρόντες.

τους μόρφωσε καλά στα θέματα που εξαρτώνται από τους δασκάλους· Είναι γνωστό πως οι εύποροι Αθηναίοι πολίτες έπαιρναν συνήθως δάσκαλους για τη μόρφωση των παιδιών τους. Με την εμφάνιση των σοφιστών γίνεται πιο έντονο το αίτημα για παροχή μιας ανώτερης παιδείας, που θα τους βοηθήσει να ευδοκιμήσουν και να διακριθούν στη δημόσια ζωή¹⁷.

σαν ζώα λυμένα· Η σύγκριση αναφέρεται στα ζώα που ήταν αφιερωμένα στους θεούς και ήταν ελεύθερα να βόσκουν αδέσποτα, ενώ κανείς δεν μπορούσε να τα πειράξει ή να τα εμποδίσει¹⁸.

Κλεινία· Την ανατροφή και εκπαίδευση του Κλεινία και του Αλκιβιάδη ανέλαβε ο θείος τους ο Περικλής μετά τον θάνατο του πατέρα τους στην Κορώνεια.

μήπως τον χαλάσει ο Αλκιβιάδης· Αξιοσημείωτη η παρρησία του Σωκράτη που μπροστά στον Αλκιβιάδη κάνει αναφορά στον διεφθαρμένο χαρακτήρα του¹⁹.

κάμπτομαι· Το ρήμα χρησιμοποιείται συνήθως στις ιπποδρομίες (αγώνισμα λοιπόν και αυτή η συζήτηση). Παρά τον εκδηλούμενο σεβασμό στη συγκεκριμένη φράση προς το πρόσωπο του Πρωταγόρα, μπορεί να διακρίνει κανείς και μια λεπτή δόση ειρωνείας.

με τρόπο εναργέστερο· Ο Σωκράτης επιμένει για πιο ξεκάθαρες αποδείξεις για τη διδαξιμότητα της πολιτικής τέχνης από τον συνομιλητή του. Είναι άδηλο κατά πόσο ο Πρωταγόρας έχει αντιληφθεί τη δυσκολία της κατάστασης που τον οδηγεί με τη διαλεκτική του ο Σωκράτης.

¹⁷ Μαρκαντωνάτου Γ., ό.π. σελ. 70

¹⁸ Σπυρόπουλου Η., ό.π., σελ. 189

¹⁹ Μαρκαντωνάτου Γ., ό.π., σελ. 70

Αφού θεωρώ πως έχεις μεγάλη πείρα σε πολλά ζητήματα ...πολλά ...και πολλά έχεις ανακαλύψει μόνος σου. Ωραίο αναμφίβολα το crescendo: εμπειρία, παιδεία, προσωπική συμβολή συντέλεσαν στον σχηματισμό του πνευματικού κόσμου του Πρωταγόρα²⁰.

οι γεροντότεροι στους νέους. Σε πολλά σημεία του διαλόγου ο Πρωταγόρας τονίζει την ηλικία του. Στην αρχαιότητα το στοιχείο της ηλικίας ήταν πολύ σημαντικό, γιατί όσο γεροντότερος ήταν ένας άνθρωπος τόσο περισσότερο σοφός και έμπειρος θεωρούνταν.

Οι μέθοδοι των σοφιστών (ο μύθος και η διάλεξη)

με έναν μύθο ...ή...σε μια διάλεξη. Μέσα στον συγκεκριμένο πλατωνικό διάλογο δίνεται η ευκαιρία να δοκιμαστούν βασικές μέθοδοι, τις οποίες χρησιμοποίησε η φιλοσοφική σκέψη του 5^{ου} αιώνα και να αποτιμηθεί η αξία τους. Εδώ γίνεται αναφορά σε δύο απ' αυτές: τον μύθο και τον «λόγο», διάλεξη θα λέγαμε εμείς σήμερα.

Ο μύθος δεν είναι επινόηση των σοφιστών. Ήδη στον Όμηρο προβάλλεται και για διδακτικούς σκοπούς. Οι σοφιστές τον δανείστηκαν από την παράδοση, αλλά τόνισαν ιδιαίτερα το διδακτικό του μέρος, ενώ από τον κόσμο της φανταστικής περιπέτειας κράτησαν μόνο στοιχεία που δεν συγκρούονται βίαια με την λογική. Ως όργανο λογικής έρευνας ο μύθος παρουσιάζει σοβαρά μειονεκτήματα: α) ο εμπειρικός δογματισμός και β) η τάση προς την απλούστευση. Πρέπει να υποθέσουμε ότι οι σοφιστές κατέβαλαν ιδιαίτερη προσπάθεια για να περιορίσουν τις αδυναμίες αυτές. Ο μύθος βέβαια τέρπει τους ακροατές, αλλά συγχρόνως εξασθενεί την κριτική τους ικανότητα. Ο σοφιστής σ' αντίθεση με τον Πλάτωνα, επιχειρεί να στηρίξει την αλήθεια των απόψεων του πάνω στον μύθο.

Ο «λόγος» είναι η συνηθέστερη μέθοδος των σοφιστών και δεν πρέπει να μας διαφεύγει η πρώιμη σύνδεση της σοφιστικής με την ρητορική. Είναι μια μορφή διεξοδικής διάλεξης, όπου, ξεκινώντας από τα δεδομένα της εμπειρίας, ο σοφιστής στηρίζει πάνω σ' αυτά γενικές κρίσεις· οι κρίσεις αυτές με συλλογιστική πορεία οδηγούν στα τελικά συμπεράσματα. Για να δώσει

²⁰ Σπυρόπουλου Η., ό.π., σελ. 189

στον λόγο αυτό ο σοφιστής δύναμη πειθούς, τον προικίζει με όλα τα ρητορικά σχήματα και με λεξιλόγιο αρκετά εξεζητημένο. Όμως είναι φανερό ότι σε μια τέτοια περίπτωση ο ακροατής δεν έχει καν την ευκαιρία να ελέγξει την ορθότητα και το περιεχόμενο των σκέψεων. Με αυτές τις αδυναμίες, η μέθοδος αυτή δεν πείθει για την αξία της ως όργανο για την αναζήτηση της αλήθειας²¹. [βλ. και σχολικό βιβλίο σελ. 56-57]

όποιον από τους δύο τρόπους θέλει. Αξιοσημείωτο είναι ότι οι περισσότεροι ακροατές του μεγάλου σοφιστή από σεβασμό προς την ηλικία του, την προσωπικότητά του και τη φήμη του άφησαν τον ίδιο να διαλέξει ποιον τρόπο κρίνει καλύτερο για να χρησιμοποιήσει εκείνη τη στιγμή.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Ποια επιχειρήματα χρησιμοποιεί ο Σωκράτης για να αποδείξει τους ισχυρισμούς του και να κρίνετε την αποτελεσματικότητά τους; (πρ)
2. Ο Αριστοτέλης επαινεί το Σωκράτη γιατί πρόσφερε την επαγωγική μέθοδο στη φιλοσοφική αναζήτηση. Να εντοπίσετε στο κείμενο τη μέθοδο αυτή και να καταγράψετε τον συλλογισμό του Σωκράτη. (γρ)
3. Ποιες είναι οι βασικές μέθοδοι με τις οποίες ο Πρωταγόρας θα υποστηρίξει τις θέσεις του και πώς τις κρίνετε; (πρ)
4. Τι ακριβώς εννοεί με τον όρο «*εὐβουλία*» ο Πρωταγόρας; Να τον σχολιάσετε λαμβάνοντας υπόψη την εποχή όπου ζει ο σοφιστής. (γρ)

---

²¹ Σπυρόπουλου Η., ό.π., σσ. 22-23

**Ενότητα 2^η – Πλάτωνος Πρωταγόρας 320d - 321b5, Η αρχή της
δημιουργίας του ανθρώπου**

ΚΕΙΜΕΝΟ

Ἦν γάρ ποτε χρόνος ὅτε θεοὶ μὲν ἦσαν, θνητὰ δὲ γένη οὐκ ἦν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τούτοις χρόνος ἦλθεν εἰμαρμένος γενέσεως, τυποῦσιν αὐτὰ θεοὶ γῆς ἔνδον ἐκ γῆς καὶ πυρὸς μείξαντες καὶ τῶν ὅσα πυρὶ καὶ γῇ κεράννυται. Ἐπειδὴ δ' ἄγειν αὐτὰ πρὸς φῶς ἔμελλον, προσέταξαν Προμηθεὶ καὶ Ἐπιμηθεὶ κοσμήσαι τε καὶ νεῖμαι δυνάμεις ἐκάστοις ὥς πρέπει.

Προμηθεὶα δὲ παραιτεῖται Ἐπιμηθεὺς αὐτὸς νεῖμαι. "Νείμαντος δέ μου," ἔφη, "ἐπισκέψαι" καὶ οὕτω πείσας νέμει. Νέμων δὲ τοῖς μὲν ἰσχὺν ἄνευ τάχους προσήπτεν, τοὺς δ' ἄσθενεστέρους τάχει ἐκόσμει· τοὺς δὲ ὤπλιζε, τοῖς δ' ἄοπλον διδούς φύσιν ἄλλην τιν' αὐτοῖς ἐμηχανᾶτο δύνάμιν εἰς σωτηρίαν. Ἄ μὲν γὰρ αὐτῶν ἥμπισχεν, πτηνὸν φυγὴν ἢ κατάγειον οἴκησιν ἔνεμεν· ἃ δὲ ἠὔξε μέγθει, τῷδε αὐτῷ αὐτὰ ἔσωζεν· καὶ τὰλλα αὐτῶς ἐπανισῶν ἔνεμεν.

Ταῦτα δὲ ἐμηχανᾶτο εὐλάβειαν ἔχων μή τι γένος ἀΐστωθείη· ἐπειδὴ δὲ αὐτοῖς ἀλληλοφθοριῶν διαφυγὰς ἐπήρκεσε,

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Ἦταν λοιπόν κάποτε μια εποχή που υπήρχαν βέβαια θεοί, αλλά θνητά όντα (ζώα) δεν υπήρχαν ζώα. Και όταν και γι' αυτά ο χρόνος ήρθε, ο καθορισμένος από την μοίρα, για τη γέννησή τους, οι θεοί πλάθουν αυτά στο εσωτερικό της γης, αφού έκαναν μείγμα από χώμα και φωτιά κι από όσα μπορούν να αναμιχθούν με τη φωτιά και το χώμα. Όταν λοιπόν επρόκειτο να τα οδηγήσουν στο φως (του ήλιου), διέταξαν τον Προμηθέα και τον Επιμηθέα και να τα στολίσουν και να μοιράσουν στο καθένα δυνάμεις (ικανότητες) όπως ταιριάζει (σ' αυτά).

Ο Επιμηθέας όμως ζητά ως χάρη από τον Προμηθέα να κάμει ο ίδιος (δηλ. ο Επιμηθέας) τη μοιρασιά· «και αφού κάνω εγώ τη μοιρασιά», είπε, «κάνε (εσύ) επιθεώρηση», και έτσι αφού τον έπεισε κάνει τη μοιρασιά. Καθώς λοιπόν μοίραζε, σ' άλλα έδινε δύναμη χωρίς ταχύτητα, ενώ τα πιο αδύνατα τα στόλιζε με ταχύτητα· και σ' άλλα έδινε όπλα, σ' άλλα όμως επειδή (τους) έδινε οργανισμό χωρίς όπλα, γι' αυτά σοφίζόταν κάποια άλλη ικανότητα για τη σωτηρία τους. Όσα δηλαδή από αυτά περιέβαλε με μικρό σώμα, φυγή με φτερά ή υπόγεια κατοικία τους μοίραζε· κι όσα έκανε μεγάλοςωμα, με αυτό το ίδιο (το μεγάλο σώμα) εξασφάλιζε τη σωτηρία τους· και τα υπόλοιπα (χαρίσματα) καθιστώντας τα ισοδύναμα (εξισορροπώντας) μ' αυτόν τον τρόπο τα μοίραζε.

Κι επινοούσε αυτά, επειδή έπαιρνε τις προφυλάξεις μήπως κάποιο γένος εξαφανιστεί· αφού λοιπόν εφοδίασε αυτά ικανοποιητικά για να αποφύγουν την αμοιβαία φθορά, για τις μεταβολές του καιρού (που προκαλούνται) από τον Δία σοφίζόταν ευκολίες ντύνοντάς τα και με πυκνό τρίχωμα και με γερά (σκληρά) δέρματα, ικανά από τη μια να αντιμετωπίσουν την κακοκαιρία, κατάλληλα από την άλλη και για τις ζέστες, και όταν πηγαίνουν για ύπνο (στις φωλιές

πρὸς τὰς ἐκ Διὸς ὥρας εὐμάρειαν
ἐμμηχανᾶτο ἀμφιεννύς αὐτὰ πυκναῖς
τε θριξίν καὶ στερεοῖς δέρμασιν,
ἱκανοῖς μὲν ἀμῦναι χειμῶνα,
δυνατοῖς δὲ καὶ καύματα, καὶ εἰς
εὐνὰς ἰοῦσιν ὅπως ὑπάρχοι τὰ αὐτὰ
ταῦτα στρωμνὴ οἰκεία τε καὶ
αὐτοφυῆς ἐκάστω· καὶ ὑποδῶν τὰ
μὲν ὀπλαῖς, τὰ δὲ [θριξίν καὶ]
δέρμασιν στερεοῖς καὶ ἀναίμοις.

Τοῦντεῦθεν τροφὰς ἄλλοις
ἄλλας ἐξεπόριζεν, τοῖς μὲν ἐκ γῆς
βοτάνην ἄλλοις δὲ δένδρων
καρπούς, τοῖς δὲ ῥίζας· ἔστι δ' οἷς
ἔδωκεν εἶναι τροφήν ζώων ἄλλων
βοράν· καὶ τοῖς μὲν ὀλιγογονίαν
προσῆψε, τοῖς δ' ἀναλίσκομένοις
ὑπὸ τούτων πολυγονίαν, σωτηρίαν
τῷ γένει πορίζων.

τους) για να χρησιμεύουν τα ίδια αυτά (δέρματα) σαν στρώμα και σκέπασμα και ταιριαστό και δοσμένο από τη φύση στο καθένα· και δένοντας τα πόδια τους (βάζοντας παπούτσια) σε άλλα με νύχια, άλλα με δέρματα χοντρά και χωρίς αίμα.

Ακόμη εξασφάλιζε τροφές διαφορετικές στο κάθε γένος, σε άλλα χορτάρι από τη γη, σε άλλα καρπούς δένδρων και σε άλλα ρίζες· σε ορισμένα από αυτά μάλιστα έδωσε (επέτρεψε) για τροφή τη σάρκα άλλων ζώων· και σε αυτά τα τελευταία έδωσε μικρή γονιμότητα, ενώ σ' όσα τρώγονται από αυτά μεγάλη γονιμότητα, προσπαθώντας να εξασφαλίσει σωτηρία για το γένος τους.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑ - ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

- *είμαρμένος* < *μείρομαι*: *μέρος*, *μερίς*, *μερίζω*, *μόρος* (=θάνατος), *μοῖρα*, *μόρσιμος*(=θανάσιμος), *μερίδιο*, *μοιράζω*, *μοιρασιά*, *μέρισμα*
- *κεράννυται* < *κεράννυμι*: *κράσις*, *κρατήρας*, *κρασί*, *κράμα*
- *νείμαι* < *νέμω*: *νομή*, *διανομή*, *νομάς*, *νόμος*, *νομίζω*, *νόμισμα*
- *ἐπισκέψαι* < *ἐπισκοπέομαι* – *οὔμαι*: *σκοπός*, *σκοπεύω*, *σκοπιά*, *ἐπίσκοπος*, *σκέπτομαι*, *σκέψη*, *σκεπτικός*
- *κατάγειος* < *κατά* + *γῆ*: *γήινος*, *γηγενής*, *υπόγειος*, *υπέργειος*, *Ανώγεια*, *απογείωση*, *προσγείωση*
- *πορίζω* < *πείρω* (=διαπερνώ): *πορθμός*, *πόρος*, *πορεύω-ομαι*, *περνάω*, *απορώ*

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΕΣ ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Να γράψετε από δύο ομόρριζα της αρχαίας ή της νέας ελληνικής για τις παρακάτω λέξεις:
είμαρμένος, *κεράννυται*, *νείμαι*, *ἡμισυ*, *ἐμψυχεν*, *ἐμψυχάτο*, *θριξιν*, *βορά*, *προσῆψε*, *πορίζων*
2. Να γράψετε από ένα αντίθετο στην αρχαία ελληνική για τις παρακάτω λέξεις (στην ίδια πτώση και στο ίδιο γένος):
θνητὰ, *φῶς*, *ἐκάστοις*, *κατάγειον*, *δυνατοῖς*, *ὀλιγογονίαν*
3. *πῦρ*, *γῆ*: Να χρησιμοποιήσετε τα ουσιαστικά ως πρώτο συνθετικό σε δέκα σύνθετα.
4. *κατευνάζω*, *κατανάλωση*, *εκδορά*, *αμπέχονο*, *αυτάρκεια*, *σαρκοβόρο*, *καταβροχθίζω*, *περιδέрайο*: Να εντοπίσετε στο κείμενο τις ομόρριζες των λέξεων που σας δίνονται.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Τα μέρη της ρήσης του Πρωταγόρα

- α) Ο μύθος (320d - 323a): Η κατανομή της *αἰδοῦς* και της *δίκης* από το Δία σε όλους, εξηγεί γιατί οι Αθηναίοι επιτρέπουν στον καθένα να πάρει μέρος στην πολιτική ζωή.
- β) Συμπεράσματα του μύθου (323a - 324c): Επιχειρήματα για το διδακτόν της αρετής.
- γ) Ο λόγος (324d - 326e): Το εκπαιδευτικό σύστημα της Αθήνας και των άλλων ελληνικών πόλεων. Ανασκευάζει τη δεύτερη αντίρρηση του Σωκράτη, ότι οι αγαθοί πολίτες δεν διδάσκουν την πολιτική αρετή στα παιδιά τους.
- δ) Επίλογος: Σύνοψη των απαντήσεών του.

Η πρωτοτυπία του μύθου του Πρωταγόρα

Σε αντίθεση με άλλες γνωστές κοσμολογικές εκδοχές (π.χ. στο *Έργα και Ημέραι* του Ησιόδου και της Παλαιάς Διαθήκης) που εκφράζουν απαισιόδοξη ενατένιση της εξέλιξης του ανθρωπίνου πολιτισμού, ο μύθος του Προμηθέα και του Επιμηθέα έχει εξαίρετο παιδευτικό περιεχόμενο, γιατί εμπνέει αισιοδοξία. Είναι μήνυμα πίστης στην προοδευτική πορεία του ανθρώπου, που ξεκινώντας από ατελέστερες μορφές βίου έφτασε σε αξιόλογα πολιτιστικά επιτεύγματα, χωρίς να έχουν εξαντληθεί οι δυνατότητες για μεγαλύτερες κατακτήσεις²². (πβ Η *Άντιγόνη* του Σοφοκλή (Α' στάσιμο) παρουσιάζει την ίδια σειρά εφευρέσεων, αποδίδοντάς τες στον άνθρωπο, αλλά στο συμπέρασμα λέει ότι δεν αξίζουν τίποτε, αν δεν χρησιμοποιούνται για το καλό.) Επιπλέον, ο μύθος του Πρωταγόρα είναι ο μόνος που δεν εξαρτά την εξέλιξη της ανθρωπότητας αποκλειστικά από τις τέχνες, αλλά εισάγει στη διήγησή του δύο διαδοχικές φάσεις: είναι πρώτα οι τέχνες, που τις δίδαξε ο Προμηθέας, και ακολουθούν οι πολιτικές αρετές, που αυτές τις έδωσε ο Δίας²³.

²² Σπυρόπουλου Η., ό.π., σελ. 190

²³ J. de Romilly, *Οι μεγάλοι σοφιστές στην Αθήνα του Περικλή*, εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994, σελ. 242

Γιατί ο Πρωταγόρας αναφέρεται στους θεούς;

θεοὶ μὲν ἦσαν· Εἶναι δύσκολο να παραδεχτεί κανείς ότι η αναφορά εδώ στους θεούς αποσκοπεί στην θεολογική θεμελίωση της πολιτικής αρετής. Ο Πρωταγόρας ήταν αγνωστικιστής και η όποια παρουσία των θεών έχει αλληγορική σημασία, καθώς ο Δίας συμβολίζει τη λογική νομοτέλεια που διέπει τη φύση, τον κόσμο και τις σχέσεις των όντων, έτσι ώστε αυτά να επιβιώνουν και να μην εξαφανιστούν ολοκληρωτικά. Οι άλλοι θεοί και ημίθεοι είναι τα όργανα της νομοτέλειας²⁴. Στην πραγματικότητα μετά τον μύθο ακολουθεί μια ορθολογιστική εξήγηση των κύριων σημείων του, από την οποία απουσιάζει εντελώς ο θεϊκός παράγοντας²⁵. Η αναφορά στους θεούς είναι απλώς ένα τέχνασμα, το οποίο προσδίδει επιστημονικό κύρος στις αναπόφευκτα «αρχαϊκές» αναλύσεις του Πρωταγόρα και ως ένα σημείο αναπληρώνει την εύλογη απουσία ειδικής ορολογίας και βαθύτερων γνώσεων από το χώρο της ιστορίας του πολιτισμού, της πολιτικής επιστήμης, της κοινωνιολογίας και της ψυχολογίας, που κατά τους κλασικούς χρόνους ήταν ανύπαρκτες. Με λίγα λόγια η αναφορά στους θεούς δεν είναι ανάγκη να ληφθεί στα σοβαρά. Άλλωστε, όπως φανερώνεται και από τη συνέχεια του μύθου, ο Πρωταγόρας δεν ενδιαφέρεται τόσο για το θέμα της ύπαρξης των θεών όσο για την εξήγηση της γένεσης του θρησκευτικού συναισθήματος.

Ἦν γάρ ποτε χρόνος· Εἶναι ο τυπικός τρόπος, με τον οποίο αρχίζουν οι μύθοι. Φαίνεται ότι ο μύθος που ακολουθεί είναι προσωπική δημιουργία του Πρωταγόρα και ίσως περιεχόταν στο έργο του «Περὶ τῆς ἐν ἀρχῇ καταστάσεως»²⁶. Τα καθαυτό μυθολογικά στοιχεία αποτελούν εξωτερική διακόσμηση που περιβάλλει την τελολογική άποψη του Πρωταγόρα για τη δημιουργία του ζωικού βασιλείου και του ανθρώπου²⁷. Προβάλλει την έννοια του χρόνου ως κυρίαρχου φυσικού μεγέθους στο οποίο εγγράφεται η ύπαρξη των θεών και των θνητών όντων. [Τελολογική αντίληψη σημαίνει ότι οι διάφορες ιδιότητες και χαρακτηριστικά των ζώων εξηγούνται από τον σκοπό (τέλος) για τον οποίο πλάστηκαν, ή απλούστερα, από τη λειτουργία που

²⁴ Μαρκαντωνάτου Γ., ό.π., σελ. 76

²⁵ Guthrie W.K.C., *Οι Σοφιστές*, MIET, 1989, σελ. 90-91

²⁶ Μαρκαντωνάτου Γ., ό.π., σελ. 76

²⁷ Σπυρόπουλου Η., ό.π., σελ. 190

επιτελούν. Στη φύση όλα έχουν, σύμφωνα με τον Πρωταγόρα, έναν σκοπό. Δεν ισχυρίζεται, όμως, το ίδιο για την ανθρώπινη ιστορία.]

καὶ τούτοις· Η παρουσία του προσθετικού *καὶ* υποδηλώνει ότι υπήρξε χρόνος κατά τον οποίο γεννήθηκαν και οι θεοί. Δεν ήταν λοιπόν άναρχοι, αφού και γι' αυτούς υπήρχε αρχή γένεσης²⁸.

γῆς ἔνδον· Πρόκειται για την αρχέγονη αντίληψη της Μητέρας-Γης στην κοιλιά της οποίας γονιμοποιήθηκαν και δημιουργήθηκαν τα ζώα και τα φυτά²⁹. Επίσης, υπόκειται σε αυτό το σημείο η αντίληψη περί αυτοχθονισμού, που ήταν ιδιαίτερα αγαπητή στους Αθηναίους, γιατί έδινε αίσθημα προνομιακής σχέσης με την πατρίδα κι ευγενικής καταγωγής (πβ. τον μύθο του Κάδμου και την διατύπωση του Θουκυδίδη *οἱ αὐτοὶ αἰεὶ οἰκοῦντες* B, 36).

ἐκ γῆς καὶ πυρός· Τα πρώτα στοιχεία που με την ένωσή τους σχηματίστηκαν τα όντα. Τα πρώτα στοιχεία αποτέλεσαν βασικό αντικείμενο μελέτης των φιλόσοφων της ιωνικής και της ελεατικής σχολής· ο πλήρης κατάλογος τους περιλάμβανε τέσσερα (*γῆ – πῦρ – ὕδωρ – ἀήρ*), αλλά ο Παρμενίδης θεώρησε πρωταρχικά τα δύο πρώτα. Τις απόψεις του Παρμενίδη και του Εμπεδοκλή [σύμφωνα με τον οποίο τα έμβια όντα προήλθαν από τη σύνθεση της φωτιάς, του χρώματος, του νερού και του αέρα. Τα δύο τελευταία στοιχεία, το νερό και ο αέρας, δεν κατονομάζονται από τον σοφιστή.] φαίνεται να ακολουθεί εδώ ο Πρωταγόρας³⁰.

ἄγειν πρὸς φῶς· Πολύ βασικός ο συσχετισμός φως – ζωή στους αρχαίους Έλληνες.

Προμηθεὶ καὶ Ἐπιμηθεὶ· Πρόκειται για τους δύο τιτάνες, γιους του Ιαπετού και της Ωκεανίδας Κλυμένης. Το όνομα του Προμηθέα σημαίνει τον προνοητικό, αυτόν που σκέφτεται προτού ενεργήσει, ενώ το όνομα του Ἐπιμηθέα αυτόν που σκέφτεται μετά την ενέργεια, τον μη προνοητικό.

²⁸ Μαρκαντωνάτου Γ., ό.π., σελ. 76

²⁹ Μαρκαντωνάτου Γ., ό.π., σελ. 76

³⁰ Σπυρόπουλου Η., ό.π., σελ. 190

[*Προμηθεύς* < *προμηθής* (*πρό* + *μητις* : σκέψη) = *προνοητικός*, *προβλεπτικός*. *Επιμηθεύς* < *ἐπί* + *μηδος* (*πληθ. μήδεα, τά: σκέψεις, επινοήσεις, τεχνάσματα*) = *απερίσκεπτος, απρονόητος, σκεπτόμενος κατόπιν εορτής*.]

κοσμήσαι τε καὶ νείμαι. Πρόκειται για σχήμα πρωθύστερο.

«*νείμαντος δὲ μου*,» ἔφη ... Αξιοσημείωτη μετάβαση από τον πλάγιο στον ευθύ λόγο που δίνει ζωρότητα και παλμό. Στοιχεία του δημώδους ύφους³¹ στο συγκεκριμένο μύθο είναι:

1. η χαρακτηριστική – τυπική αρχή του μύθου: *Ἦν γάρ ποτε χρόνος*
2. η απλή κατασκευή του λόγου, χωρίς μακροσκελείς περιόδους
3. η συχνή χρήση του *οὖν* και του *ἐπειδὴ*
4. η συχνή επανάληψη των ίδιων λέξεων (*νείμαι, νείμαντος, νέμει, νέμων*)
5. η εναλλαγή του ευθέως και του πλάγιου λόγου
6. οι πολλές διαιρέσεις των εννοιών, τα μέλη των οποίων συνδέονται με *τα τοῖς μὲν – τὰ δὲ, ἃ μὲν – ἃ δὲ κ.ά.*

Υπάρχουν ωστόσο και στοιχεία με ιδιαίτερα έντονη ποιητική πνοή και δύναμη (πβ. *ἄοπλον φύσιν, σμικρότητι ἤμπισχε, πτηνὸν φυγὴν, ἄϊστωθείη*, κ.ά.) Ο Πρωταγόρας μιμείται από τη μια το περίτεχνο ύφος του σοφιστή και από την άλλη την αφέλεια και φυσικότητα του λαϊκού τρόπου έκφρασης που ταιριάζει στην αφήγηση του μύθου

μὴ τι γένος ἄϊστωθείη. Η βασική μέριμνα και φροντίδα του Επιμηθέα είναι να εξασφαλίσει τη διαιώνιση όλων των ειδών της ζωής, η εξισορρόπηση των αντίρροπων τάσεων στο πλαίσιο του οικοσυστήματος (νόμος της αναπλήρωσης). Όλα εκείνα πάντως με τα οποία εφοδιάστηκαν τα έμβια όντα προβάλλονται ως δώρα των θεών.

πρὸς τὰς ἐκ Διὸς ὥρας. Ο Δίας, ως θεός του ουρανού, ρυθμίζει και όλα τα μετεωρολογικά φαινόμενα, άρα και τις εποχές του έτους (*Ἦραι*) που θεωρούνται θυγατέρες του³². (βλ. και σχόλιο σχολικού βιβλίου)

³¹ Γουδή Δ., *Πλάτωνος Πρωταγόρας και Φαίδρος*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα 1973

Η κατανομή των ιδιοτήτων στα ζώα³²

Γενικό ερμηνευτικό σχόλιο

Ο ιδεολογικός πυρήνας του μύθου στο εδάφιο αυτό συνίσταται στη σκόπιμη ισορροπία που χαρακτηρίζει τον ζωικό κόσμο. Ο Πρωταγόρας εξηγεί τελεολογικά τον «νόμο της αναπλήρωσης» στη φύση, αφού σύμφωνα με τους βιολογικούς νόμους κάθε ζώο έχει εφοδιαστεί με τα αναγκαία μέσα επιβίωσης, αυτοσυντήρησης και διαίωνισης του είδους του. Ειδικότερα, παρατηρούμε ότι οι ιδιότητες μοιράζονται στα ζώα έτσι ώστε μία αδυναμία να αναπληρώνεται από μία ικανότητα, με σκοπό να εξασφαλίζονται με αυτόν τον τρόπο α) η ύπαρξη και η διαίωνιση του κάθε είδους και β) η ισορροπία του οικοσυστήματος μέσα από την εξισορρόπηση των αντίρροπων δυνάμεων που λειτουργούν στο εσωτερικό του. Συγκεκριμένα:

- η ταχύτητα αντισταθμίζει την αδυναμία,
- τα φτερά ή η υπόγεια κατοικία αντισταθμίζουν το μικρό σωματικό μέγεθος,
- όσα ζώα έχουν δύναμη, δεν χρειάζονται ταχύτητα,
- όσα έχουν μεγάλο σωματικό μέγεθος, σώζονται χάρη σ' αυτό,
- τα όπλα αντισταθμίζουν την έλλειψη δύναμης και ταχύτητας,
- για να αντιμετωπίζουν τις μεταβολές του καιρού, εφοδιάζονται με πυκνό τρίχωμα και γερό δέρμα,
- σε αυτά που γίνονται βορά άλλων ζώων δίνεται η δυνατότητα να γεννούν πολλούς απογόνους,
- όσα τρέφονται με άλλα ζώα, γεννούν λίγους απογόνους,
- δίνονται διαφορετικά είδη τροφής σε κάθε είδος ζώου, για να μην εξαντληθούν συγκεκριμένα είδη διατροφής.

Ακόμη φαίνεται ότι η ποικιλία των ζωικών ειδών με διαφορετικές ιδιότητες και ικανότητες δείχνει ότι στον ζωικό κόσμο επικρατεί συνεχής αγώνας για επιβίωση, ένας διαρκής πόλεμος για την ύπαρξη, και επιπλέον ότι η τελική ισορροπία του οικοσυστήματος προκύπτει από την εναρμόνιση των αντιθέτων, ως ενότητα αντιθέτων (διαφαίνεται η θέση του Ηράκλειτου, για την «παλίντονον/άφανη ἁρμονίην»). Ακόμη να προσθέσουμε ότι οι ιδιότητες

³² Σπυρόπουλου Η., ό.π., σελ. 190

³³ Πηγή: <http://www.study4exams.gr/>

των ζώων προβάλλονται ως δώρα των θεών, δηλαδή ως δοσμένες εκ των προτέρων ιδιότητες που τα ζωικά είδη έχουν χωρίς καμία ενεργητική συμμετοχή τους στην απόκτησή τους και παρέχονται μάλιστα από την κατώτερη και ελλιπέστερη θεϊκή μορφή του Επιμηθέα. Τέλος, η τελεολογική εξήγηση της αντισταθμιστικής και σύμμετρης κατανομής των ιδιοτήτων στα ζώα, που επιχειρεί ο Πρωταγόρας στην εξεταζόμενη ενότητα, γίνεται ιδιαίτερα αντιληπτή στη χρήση της γλώσσας με το πλήθος αντιθετικών σχημάτων και προσδιορισμών του τελικού αιτίου.

Διευκρίνιση: Στο μύθο του Πρωταγόρα η *είμαρμένη* αναφέρεται δύο φορές: *χρόνος είμαρμένος* (2^η ενότητα) και *είμαρμένη ημέρα* (3^η ενότητα). Είναι στοιχείο του μύθου, που προσδιορίζει χρονικά την εξέλιξη. Εκφράζει «το πλήρωμα του χρόνου», το πέρασμα από μία εποχή σε άλλη, από μια μορφή ζωής σε άλλη, που ούτε στιγμιαίο είναι ούτε αυτόματο. Αν αφαιρέσουμε το περίβλημα του μύθου από την αφήγηση του Πρωταγόρα, σημαίνει ότι το πέρασμα σε άλλο στάδιο γίνεται κάτω από την πίεση της ανάγκης για επιβίωση ή βελτίωση της ζωής³⁴.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Πώς εξασφαλίστηκε η ισορροπία και η επιβίωση στο ζωικό βασίλειο κατά τον Πρωταγόρα; (Προσπαθείστε να εξαντλήσετε όλα τα δεδομένα του κειμένου χρησιμοποιώντας ένα λεξιλόγιο που θα ταίριαζε σε ένα σύγχρονο κείμενο που θα χρησιμοποιούσε όρους βιολογίας). (πρ)
2. Ποιες φιλοσοφικές, μυθολογικές και γενικότερες αντιλήψεις προβάλλονται στο παραπάνω απόσπασμα; (γρ)

---

³⁴ ΚΕΕ ό.π., σελ. 39

Ενότητα 3^η – Πλάτωνος Πρωταγόρας 321b6 - 322a, Η κλοπή της φωτιάς

ΚΕΙΜΕΝΟ

Ἄτε δὴ οὖν οὐ πάνυ τι σοφὸς ὢν ὁ Ἐπιμηθεὺς ἔλαθεν αὐτὸν καταναλώσας τὰς δυνάμεις εἰς τὰ ἄλογα· λοιπὸν δὴ ἀκόσμητον ἔτι αὐτῷ ἦν τὸ ἀνθρώπων γένος, καὶ ἠπόρει ὅτι χρῆσαιτο. Ἀποροῦντι δὲ αὐτῷ ἔρχεται Προμηθεὺς ἐπισκεψόμενος τὴν νομὴν, καὶ ὁρᾷ τὰ μὲν ἄλλα ζῶα ἐμμελῶς πάντων ἔχοντα, τὸν δὲ ἄνθρωπον γυμνόν τε καὶ ἀνυπόδητον καὶ ἄστρωτον καὶ ἄοπλον· ἤδη δὲ καὶ ἡ εἰμαρμένη ἡμέρα παρῆν, ἐν ἣ ἔδει καὶ ἄνθρωπον ἐξιέναι ἐκ γῆς εἰς φῶς.

Ἀπορία οὖν σχόμενος ὁ Προμηθεὺς ἦντινα σωτηρίαν τῷ ἀνθρώπῳ εὔροι, κλέπτει Ἡφαίστου καὶ Ἀθηνᾶς τὴν ἔντεχνον σοφίαν σὺν πυρὶ – ἀμήχανον γὰρ ἦν ἄνευ πυρὸς αὐτὴν κτητὴν τῷ ἢ χρησίμην γενέσθαι – καὶ οὕτω δὴ δωρεῖται ἀνθρώπῳ. Τὴν μὲν οὖν περὶ τὸν βίον σοφίαν ἄνθρωπος ταύτῃ ἔσχεν, τὴν δὲ πολιτικὴν οὐκ εἶχεν· ἦν γὰρ παρὰ τῷ Δίῳ.

Τῷ δὲ Προμηθεῖ εἰς μὲν τὴν ἀκρόπολιν τὴν τοῦ Διὸς οἴκησιν οὐκέτι ἐνεχώρει εἰσελθεῖν – πρὸς δὲ καὶ αἱ Διὸς φυλακαὶ φοβεραὶ ἦσαν – εἰς δὲ τὸ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ Ἡφαίστου οἶκημα τὸ κοινόν, ἐν ᾧ ἐφιλοτεχνεῖτην, λαθὼν εἰσέρχεται, καὶ κλέψας τὴν τε ἔμπυρον τέχνην τὴν τοῦ Ἡφαίστου καὶ τὴν ἄλλην τὴν τῆς Ἀθηνᾶς δίδωσιν

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Επειδὴ ὁμως ὁ Ἐπιμηθεὺς δὲν ἦταν βέβαια καὶ πολὺ σοφός, δαπάνησε διαφεύγοντας ἀπὸ τὴν προσοχὴ του (χωρὶς νὰ το καταλάβει) τὶς ικανότητες στα ἄλογα ζῶα· υπολειπόταν ὥστόσο ἀκαλλώπιστο ἀκόμα σ' αὐτὸν τὸ ἀνθρώπινο γένος, καὶ βρισκόταν σε ἀμηχανία νὰ νὰ το κάνει. Καθὼς λοιπὸν βρισκόταν σε ἀμηχανία, ἐρχεται ὁ Προμηθεὺς γιὰ νὰ ἐπιθεωρήσει τὴ διανομὴ, καὶ βλέπει τὰ ὑπόλοιπα βέβαια ζῶα με τὸν σωστὸ τρόπο ἀπὸ ὅλα νὰ ἔχουν, ἐνῶ τὸν ἄνθρωπο νὰ εἶναι καὶ γυμνός καὶ ξυπόλητος καὶ χωρὶς στρώμα (σε πρωτόγονη κατάσταση) καὶ χωρὶς ὅπλα· ἤδη ὥστόσο καὶ ἡ καθορισμένη ἀπὸ τὴ μοίρα μέρα ἐμφανιζόταν, κατὰ τὴν ὁποία ἐπρεπε καὶ ὁ ἄνθρωπος νὰ βγεῖ ἀπὸ τὴ γῆ στο φῶς.

Επειδὴ λοιπὸν βρισκόταν σε ἀπορία ὁ Προμηθεὺς, ποῖα σωτηρία γιὰ τὸν ἄνθρωπο νὰ βρεῖ, ἀποφασίζει νὰ κλέψει τὴν τεχνικὴ γνῶση τοῦ Ἡφαίστου καὶ τῆς Ἀθηνᾶς μαζί με τὴν φωτιά – γιὰτὶ ἦταν ἀδύνατο χωρὶς τὴ φωτιά νὰ ἀποκτηθεῖ ἀπὸ κάποιον αὐτὴ (δηλ. ἡ γνῶση) ἢ νὰ χρησιμοποιηθεῖ – καὶ ἔτσι λοιπὸν τὴ δωρίζει στὸν ἄνθρωπο. Τὴ σοφία λοιπὸν γιὰ νὰ ζήσει ὁ ἄνθρωπος μ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὴν ἀπόκτησε, τὴν πολιτικὴ (τέχνη) ὁμως δὲν τὴν εἶχε· γιὰτὶ βρισκόταν στα χέρια τοῦ Δία.

Στὸν Προμηθεᾶ ὁμως δὲν ἦταν δυνατό νὰ μπεῖ στὴν ἀκρόπολη, τὴν κατοικία τοῦ Δία – ἐξάλλου καὶ οἱ φρουροὶ τοῦ Δία ἦταν φοβεροὶ – στὸ οἶκημα ὁμως τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ἡφαίστου ποὺ τὸ εἶχαν ἀπὸ κοινού, μέσα στο ὁποῖο ἀσκούσαν καὶ οἱ δύο μ' ἀγάπη τὶς τέχνες, μπαίνει κρυφά, καὶ ἀφοῦ ἐκλεψε τὴν τέχνη τοῦ Ἡφαίστου, ποὺ δουλεῦει με τὴν φωτιά, καὶ τὴν ἄλλη τέχνη τῆς Ἀθηνᾶς, τὶς δίνει στὸν ἄνθρωπο, κι ἀπὸ αὐτὸ τὸ γεγονὸς στὸν ἄνθρωπο ευκολίεσ καὶ μέσα γιὰ τὴ ζωὴ εξασφαλίζονται, ὁ Προμηθεὺς ὁμως ἐξαιτίας τοῦ Ἐπιμηθεᾶ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ – ΠΛΑΤΩΝΟΣ «ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ»

Ι.Π. Αμπελάς, Δρ Φιλοσοφίας - Φιλόλογος

ἄνθρωπῳ, καὶ ἐκ τούτου εὐπορία μὲν αργότερα, ὅπως λέγεται, καταδιώχθηκε
ἄνθρωπῳ τοῦ βίου γίγνεται, Προμηθεά δικαστικά για κλοπή.
δὲ δι' Ἐπιμηθεά ὕστερον, ἥπερ λέγεται,
κλοπῆς δίκη μετῆλθεν.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑ - ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

- ἔλαθεν < λανθάνω: λάθος, λάθρα, λαθραίος, αλάθητος, λήθη, λήθαργος, αλήθεια
- ὄρᾱ < ὀράω – ὠ: ὄραση, ορατός, αόρατος, ὄραμα, πανόραμα, διορατικός
- ἔχοντα < ἔχω: σχέση, σχέτλιος (=άθλιος, δυστυχής), σχήμα, σχολή, σχεδόν, ὄχημα, ἔξοχος, ηνίοχος, ἐνοχος, ανοχή, ἔξη, ἐξής, ανεκτός, ευεξία, καχεξία, καχεκτικός, πλεονέκτης, ἐχέμυθος, ἐχέφρων, πολιούχος, αξιωματούχος
- ἔντεχνον < ἐν + τέχνη < τέκτων: τεχνάζομαι, τέχνασμα, τεχνηέντως, τεχνητός, τεχνικός, τεχνίτης, τεχνολογία, καλλιτέχνης, αριστοτεχνικός, αρχιτέκτονας, αρχιτεκτονική
- λέγεται < λέγω: λέξη, λεκτικός, λεξικό, λόγος, λογικός, λογή, διαλογή, λογαριάζω, λογαριασμός, διάλογος, παράλογος, παραλογισμός

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΕΣ ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Να γράψετε από δύο ομόρριζα της αρχαίας ή της νέας ελληνικής για τις παρακάτω λέξεις:
σοφός, γένος, χρήσαιτο, ὄρᾱ, ἐξίεναι, πυρός, δωρεῖται, ἐνεχώρει, λαθών, δίδωσι
2. Να γράψετε από ένα αντίθετο στην αρχαία ελληνική για τις παρακάτω λέξεις (στην ίδια πτώση και στο ίδιο γένος):
ἄλογα, ἔρχεται, ἐμμελῶς, εὐπορία, ὕστερον
3. κλέψας < κλέπτω: α) Να σχηματίσετε τρία παράγωγα ουσιαστικά από το ρήμα. β) Χρησιμοποιώντας ως πρώτο συνθετικό το θέμα του ρήματος να γράψετε δύο σύνθετες λέξεις.
4. Να εντοπίσετε στο κείμενο λέξεις ομόρριζες με τις ακόλουθες:
πολυμήχανος, μελωδικός, οδόστρωμα, εύχρηστος, επίφοβος, κοινόβιο, λαθροκυνηγός, προμήθεια, κόσμημα.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Γενικό σχόλιο: Ο Πρωταγόρας προβάλλει από την αρχή τη φυσική ένδεια του ανθρώπου, γιατί, από τη στιγμή που ο άνθρωπος δεν διαθέτει φυσικά εφόδια αυτοσυντήρησης του είδους του, η ύπαρξή του εξαρτάται από τον ίδιο και όχι από τη φύση. Επίσης, έτσι θα οδηγηθεί λογικά στο διδακτό της αρετής και στη δικαίωση του ρόλου του ως δάσκαλου της ευβουλίας.

οὐ πάννυ ... ὁ Ἐπιμηθέας ἔλαθεν· Ο Επιμηθέας επιβεβαιώνοντας πλήρως το όνομα του ενέργησε απερίσκεπτα δαπανώντας όλες τις διαθέσιμες ικανότητες για τα υπόλοιπα ζώα κι αφήνοντας τον άνθρωπο χωρίς εφόδια, με αποτέλεσμα να οδηγηθεί σε τραγικό αδιέξοδο (*ἡπόρει ὅτι χρήσαιτο*). Αξιοσημείωτη η τριπλή επανάληψη της απορίας στο κείμενο: *ἡπόρει, ἀποροῦντι, ἀπορία*.

ἀκόσμητον τὸ ἀνθρώπινον γένος· Με λίγα λόγια ο άνθρωπος για την αυτοσυντήρησή του δεν διαθέτει κανένα έμφυτο και πολύπλοκο σύστημα ενστίκτων, αλλά αντίθετα πάσχει από σωματική και βιολογική κατωτερότητα. [Ο Αριστοτέλης αντίθετα διατείνεται ότι η δημιουργία του ανθρώπου είναι τέλεια και ότι όσοι ισχυρίζονται το αντίθετο, πως ήταν δηλ. κατώτερη από εκείνη των άλλων ζώων, σφάλουν³⁵]. Αξιοσημείωτο το γεγονός ότι γίνεται λόγος για ανθρώπους γενικά, όχι για ελεύθερους και δούλους, για ευγενείς, για Έλληνες και βαρβάρους κτλ. Ο Πρωταγόρας με τη συγκεκριμένη έκφραση φαίνεται ότι υπερασπίζεται την άποψη ότι οι άνθρωποι είναι *φύσει* ίσοι, αλλά *θέσει* άνισοι, δηλαδή η φύση προίκισε τους ανθρώπους με τα ίδια γνωρίσματα, αλλά η κοινωνική συμβίωση και οργάνωση τελικά τους καθιστά άνισους. Άλλοι σοφιστές προχώρησαν περισσότερο στην ενότητα του ανθρώπινου γένους με τις διακηρύξεις τους κατά των κοινωνικών και φυλετικών διακρίσεων (Αντιφών, Αλκιδάμας). Πρόκειται για πρωτοποριακές για την εποχή τους αντιλήψεις. Η σημασία τους σε σχέση με τις αριστοκρατικές αντιλήψεις της εποχής τους, ακόμα και σε σχέση με σύγχρονες θεωρίες π.χ. για Αρίους είναι προφανής³⁶.

³⁵ Μαρκαντωνάτου Γ., ό.π., σελ. 80

³⁶ ΚΕΕ, ό.π., σελ. 43

είμαρμένη: Για τους αρχαίους η είμαρμένη είναι αναπότρεπτη, ισχυρότερη και από τους θεούς δύναμη, που από τα πριν ορίζει τη μοίρα του ανθρώπου³⁷.

Το δώρο του Προμηθέα και η σημασία του

Γενικό σχόλιο: Η έξοδος του ανθρώπου από το εσωτερικό της γης, «*ἐκ γῆς*», στο φως του ήλιου δεν οφείλεται στις έτοιμες δυνάμεις ύπαρξης που του χάρισε η φύση (Επιμηθέας), όπως έγινε για τα άλλα ζωικά είδη. Για τα ζωικά είδη η ανοδική πορεία από το εσωτερικό της γης στο φως ήταν απλώς μια πορεία προς τη βιολογική ύπαρξη. Αντίθετα, για τον άνθρωπο η πορεία από το εσωτερικό της γης στο φως συνιστά μια ανοδική πορεία από τις εξαρτήσεις της βιολογικής ύπαρξης στην αυτονομία του νοήμονος όντος. Αυτό το ποιοτικά διαφορετικό, σε σχέση με τα ζωικά είδη, πέρασμα του ανθρώπου από τη γη στο φως, από τη βιολογική παρουσία στη νοήμονα και αυτοπροσδιοριζόμενη ύπαρξη, αποδίδεται συμβολικά με τη μορφή του Προμηθέα.

τὴν ἔντεχνον σοφίαν σὺν πυρί. Την κρίσιμη στιγμή για τον άνθρωπο παρεμβαίνει αποφασιστικά ο Προμηθέας, ο οποίος κλέβει τις τεχνικές γνώσεις του Ηφαίστου και της Αθηνάς μαζί με τη φωτιά και τα δίνει στον άνθρωπο. Έτσι ο φιλέυσπλαχνος Προμηθέας παρέχει τη δυνατότητα στον άνθρωπο όχι μόνο να επιβιώσει, αλλά και να δημιουργήσει τεχνικό πολιτισμό, μια ανώτερη μορφή ζωής και να διαφοροποιηθεί από όλα τα άλλα έμβια όντα³⁸.

Η μυθική μορφή με την οποία ο Πρωταγόρας ντύνει την άποψή του για τη γένεση του πολιτισμού δεν μας επιτρέπει να πάρουμε κάθε λέξη του τοις μετρητοίς. Πρόκειται βέβαια για συμβολισμούς και θα πρέπει να δούμε την παρέμβαση του Προμηθέα ως φάση της εξέλιξης, στην οποία δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την επιβίωση του ανθρώπου και την προσαρμογή του στο φυσικό περιβάλλον, πραγματοποιείται η γένεση των τεχνών και σχηματίζονται οι πρώτες κοινωνίες. Στην προηγούμενη φάση (του Επιμηθέα) συντελείται ο βιολογικός σχηματισμός του ανθρώπου.

³⁷ Σπυρόπουλου Η., ό.π., σελ. 191

³⁸ Μαρκαντωνάτου Γ., ό.π., σελ. 81

Τι είναι όμως η «ἔντεχνος σοφία»; Πρόκειται για τη λογική με την οποία ο άνθρωπος αναδείχτηκε στη συνέχεια κατασκευαστής και δημιουργός (homo faber)· για να επιβιώσει, εξαρτάται αποκλειστικά και υποχρεωτικά από την ευφυΐα του. Κατανοούμε, λοιπόν, τον όρο ως **τεχνογνωσία**, η οποία επιτρέπει στον άνθρωπο να προβεί σε επινοήσεις και εφαρμογές σωτήριες για τη ζωή του που προωθούν την εν γένει παρουσία του στον κόσμο. Ειδικότερα η κατάκτηση τεχνικής συνδέεται με την ανάπτυξη τεχνικών δεξιοτήτων, την οργάνωση της εργασίας ως κατασκευαστικής διαδικασίας, για παράδειγμα σπιτιών, όπλων, εργαλείων, με την επινόηση συμβολικών συστημάτων επικοινωνίας και αντιμετώπισης καθημερινών αναγκών, πχ. γλώσσα, γραφή, αρίθμηση, με την καλλιέργεια, πχ. γης, και με την αγωγή, καθώς όλα αυτά δεν είναι εξωτερικά προς τη φύση του ανθρώπου, αλλά την επηρεάζουν και οδηγούν τον άνθρωπο σταδιακά σε έλεγχο των παθών και οργάνωση της άμυνάς του προς τους άλλους. Πάντως η σοφία αυτή δεν συνδέεται με τη γνώση των επιστημών και τη φιλοσοφία. (δες και σχόλιο σχολικού βιβλίου)

Αξιοσημείωτο είναι ότι οι τεχνικές γνώσεις εννοούνται εδώ χορηγημένες στον άνθρωπο ως ολοκληρωμένο σύνολο a priori και όχι ως αποτέλεσμα σταδιακής πείρας μέσα στους αιώνες. Επιπλέον, η ἔντεχνος σοφία, όπως προκύπτει και από τη σχετική διήγηση, είναι έμφυτη στον άνθρωπο από την αρχή, αφού ο Προμηθέας τη χαρίζει στους πρώτους ανθρώπους τη στιγμή της δημιουργίας τους. Δεν είναι παρά μια διαφορετική έκφραση για τη δεξιοτεχνία, που κατά τον Ευριπίδη και τον Αισχύλο είναι το πρώτο δώρο των θεών³⁹.

ἔμπυρος τέχνη: Η φωτιά, η πρώτη μεγάλη πηγή ενέργειας που έμαθε να μεταχειρίζεται ο άνθρωπος, εύλογα τοποθετείται στη βάση όλων των έως τότε τεχνολογικών κατακτήσεων. Ως πηγή ενέργειας υπήρξε αναγκαία συνθήκη για να οδηγηθεί ο άνθρωπος στα υψηλά τεχνικά επιτεύγματα και να αντισταθμίσει με αυτά τη φυσική αδυναμία του. Η «ἔμπυρος τέχνη» εκφράζει την εφαρμοσμένη, την κατασκευαστική εκδήλωση της ανθρώπινης δραστηριότητας. Η «ἔμπυρος τέχνη» είναι η πρακτική εφαρμογή των τεχνικών γνώσεων κυρίως με τη χρήση της φωτιάς, καθώς είναι γνωστό ότι

³⁹ Guthrie W.K.C., ό.π., σελ. 91

πολλά υλικά, όπως τα μέταλλα, μπορούν να γίνουν αντικείμενο κατεργασίας με τη χρήση της φωτιάς. Ο Πρωταγόρας, λοιπόν, πρέπει να είχε στο μυαλό του αυτό που σήμερα ονομάζουμε τεχνολογία, τηρουμένων των αναλογιών. Εννοούμε, βέβαια, μια τεχνολογία προσαρμοσμένη στα μέσα και τις δυνατότητες της εποχής.

τὴν δὲ πολιτικὴν οὐκ εἶχεν· Οι άνθρωποι σ' αυτό το στάδιο της λεγόμενης φυσικής κατάστασης δεν έχουν τη δυνατότητα να οργανώσουν πολιτική και κοινωνική ζωή και να αναπτύξουν κατ' επέκταση πνευματικό πολιτισμό⁴⁰. Γίνεται σαφές ότι η πολιτική τέχνη είναι ανώτερη κατάκτηση, η οποία στον μύθο χαρακτηρίζει την κοινότητα των θεών και όχι των ανθρώπων, και αποτελεί στοιχείο εξουσίας του Δία απέναντι στους άλλους θεούς και τον κόσμο. Η παρουσίασή τους ως δώρων των θεών και όχι ως ανακαλύψεων του ανθρώπου μπορεί να θεωρηθεί και ως ένδειξη σεβασμού προς αυτούς και προσπάθεια αποφυγής ύβρης εκ μέρους των ανθρώπων. Άρα η κατάκτηση της τεχνικής από τον άνθρωπο, που χαρακτηρίζεται σαν τιτανική πράξη κλοπής, συνέβη σε μια πρώιμη φάση, προκοινωνική και δείχνει τις τότε δυνατότητες του ανθρώπινου πνεύματος. Αντίθετα, η πολιτική ήταν ακόμη απρόσιτη σχεδόν στο ανθρώπινο πνεύμα και κατακτήθηκε σε υστερότερη στιγμή της ιστορίας του ανθρώπου και αφού είχαν διαμορφωθεί οι κατάλληλες συνθήκες.⁴¹

παρὰ τῷ Δίῳ· Η Δίκη θεωρείται ως πάρεδρος Διὸς, ενώ στον Σοφοκλή (Αντιγόνη, στ. 451) χαρακτηρίζεται ως *ξύνοικος τῶν κάτω θεῶν*.

ἀκρόπολιν τὴν τοῦ Διὸς· Κατά το πρότυπο των ανθρώπινων πόλεων το ανάκτορο του πατέρα των θεών βρισκόταν σε ακρόπολη – στην υψηλότερη κορυφή του Ολύμπου.

αἱ Διὸς φυλακαὶ φοβεραὶ· Πρόκειται πιθανόν για το Κράτος και τη Βία, όπως τους συναντούμε στον Προμηθέα Δεσμώτη του Αισχύλου και στον Ησίοδο. Είναι τα όργανα της εξουσίας του Δία. Στο μύθο του Πρωταγόρα συμβολίζουν

⁴⁰ Μαρκαντωνάτου Γ., ό.π., σελ. 81

⁴¹ Πηγή: <http://www.study4exams.gr/>

τη δυσκολία της απόκτησης της πολιτικής τέχνης, τις επίπονες προσπάθειες του ανθρώπινου γένους για πολιτική οργάνωση. Η παρουσία των θεών στο μύθο φανερώνει την παρουσία της φύσης μέσα στην κοινωνία (η οποία δηλώνεται καλύτερα και στην 4η ενότητα)⁴².

οἴκημα τὸ κοινὸν· Η αθηναϊκή μυθολογία και λατρεία είχε συνδέσει στενά τον Ἡφαίστο και την Αθηνά. Έτσι, η Αθηνά έγινε παιδαγωγός του γιου του Ηφαίστου, ενώ υπήρχαν και κοινές εορτές. Επίσης, στην Αγορά της Αθήνας αλλά και στην Ολυμπία είχε ιδρυθεί κοινός ναός του Ηφαίστου και της Αθηνάς. Η αναφορά του Πρωταγόρα στην Αθηνά και τον Ἡφαίστο και στο εργαστήρι τους συνιστά και έναν σαφή υπαινιγμό οργάνωσης της θεϊκής κοινότητας στη βάση ενός «καταμερισμού των εργασιών», όπου ο Δίας κατέχει την ύψιστη πολιτική τέχνη, ενώ η Αθηνά και ο Ἡφαίστος καταγίνονται με τέχνες συνδεδεμένες με την αντιμετώπιση των καθημερινών αναγκών επιβίωσης, την πρακτική επινοητικότητα και την κατασκευαστική ικανότητα.

τὴν τε ἔμπυρον τέχνην τὴν τοῦ Ἡφαίστου καὶ τὴν ἄλλην τὴν τῆς Ἀθηνᾶς· Εδώ εξυπακούεται αφενός η πρακτική του Ηφαίστου και αφετέρου η θεωρητική της Αθηνάς γνώση, η εναρμόνιση των οποίων δημιουργεί την πρόοδο του τεχνολογικού πολιτισμού. Είναι αντιληπτό ότι προβάλλεται ιδιαίτερα η σημασία της φωτιάς για την ύπαρξη του ανθρώπινου γένους, αλλά και η άρρηκτη σύνδεση μεταξύ της τεχνολογικής και της πνευματικής ανθρώπινης δραστηριότητας.

κλοπῆς δίκη μετῆλθε· Είναι γνωστό πως ο Προμηθέας τιμωρήθηκε ιδιαίτερα σκληρά για τη συγκεκριμένη πράξη του.

Βασική επισήμανση: Η δυναμική της ιστορίας είναι φανερή: πιο πάνω από την τεχνική είναι η πολιτική, αλλά όχι ακόμη για τον άνθρωπο. Προηγείται η επίλυση ζωτικών αιτημάτων των υλικών συνθηκών ύπαρξης του ανθρώπου, η οποία στη συνέχεια του επιτρέπει να σκεφτεί για τα επιτεύγματά του, την κυριαρχία του στη φύση και την προαγωγή των συνθηκών ζωής του. Κάθε

⁴² ΚΕΕ, ό.π., σελ. 43

στάδιο προετοιμάζεται από το προηγούμενο και προετοιμάζει το επόμενο σε μια δυναμική πορεία, όπου η κάθε κατάκτηση γίνεται βάση για την επόμενη με πολύ κόπο και με μεγάλο τίμημα κάποιες φορές, οπωσδήποτε καθόλου ανώδυνα. Κάθε επίτευγμα απαιτεί ανυπολόγιστες θυσίες σε μια πορεία συνεχούς αναζήτησης του καλύτερου. Και αυτή τη διπλή διάσταση της επιτυχίας και του τιμήματός της υπενθυμίζει η λιτή αναφορά στην τιμωρία του Προμηθέα. Το επίτευγμα για να έχει αξία και διάρκεια προϋποθέτει αυταπάρνηση και ανιδιοτέλεια και αυτό το υπαινίσσεται η φράση του Πρωταγόρα στην οποία φαίνεται ότι ο θεός που λυπήθηκε τους ανθρώπους και έκλεψε τη φωτιά, τιμωρήθηκε για την πράξη του.

Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε να επισημάνουμε τα εξής⁴³:

1. Στη θεωρία του για τη γένεση και εξέλιξη του ανθρώπου ο Πρωταγόρας επηρεάζεται από τους προσωκρατικούς φιλοσόφους.
2. Αποδίδει τη δημιουργία κάθε ζωντανού οργανισμού στη μητέρα Γη.
3. Ακολουθεί την ελληνική παράδοση περί αυτοχthonισμού (*γῆς ἔνδον*), όπου υποκρύπτεται και μια αίσθηση ευγενούς καταγωγής.
4. Υπογραμμίζει την αξία της φωτιάς στην ανθρώπινη πρόοδο.
5. Η θέση που υπολανθάνει σ' αυτόν τον μύθο, σχετικά με την εξέλιξη του ανθρώπινου πολιτισμού είναι αισιόδοξη (πβ. Σοφ. *Ἀντιγόνη*, πρώτο στάσιμο), σε αντίθεση με την απαισιόδοξη εικόνα που δίδεται στο «*Έργα καὶ Ἡμέραι*» του Ησιόδου, όπου γίνεται λόγος για παρακμή και εκφυλισμό του ανθρωπίνου γένους στη διαδρομή των αιώνων.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Ποιες ατέλειες παρουσίαζε ο άνθρωπος κατά τον μύθο και πώς αντισταθμίστηκαν αυτές; (γρ)
2. Να συγκρίνετε την εικόνα του Επιμηθέα μ' εκείνη του Προμηθέα. Στην απάντησή σας να λάβετε υπόψη και την ετυμολογία των δύο ονομάτων. (πρ)
3. Τι εννοεί ο Πρωταγόρας με τη φράση «*τὴν ἔντεχνον σοφίαν σὺν πυρί*»; (πρ)

---

⁴³ Μαρκαντωνάτου Γ., ό.π., σελ. 83

**Ενότητα 4^η – Πλάτωνος Πρωταγόρας 322a – 323a, Η πολιτική αρετή,
κοινό δώρο του Δία στους ανθρώπους, απαραίτητη ιδιότητα για τη
συγκρότηση κοινωνιών**

ΚΕΙΜΕΝΟ

Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος θείας μετέσχε μοίρας, πρῶτον μὲν διὰ τὴν τοῦ θεοῦ συγγένειαν ζῶων μόνον θεοὺς ἐνόμισεν, καὶ ἐπεχείρει βωμούς τε ἰδρῦεσθαι καὶ ἀγάλματα θεῶν· ἔπειτα φωνὴν καὶ ὀνόματα ταχὺ διηρθρώσατο τῇ τέχνῃ, καὶ οἰκήσεις καὶ ἐσθῆτας καὶ ὑποδέσεις καὶ στρωμνὰς καὶ τὰς ἐκ γῆς τροφὰς ἤϋρετο.

Οὕτω δὴ παρεσκευασμένοι κατ' ἀρχὰς ἄνθρωποι ὥκουν σποράδην, πόλεις δὲ οὐκ ἦσαν· ἀπώλλυντο οὖν ὑπὸ τῶν θηρίων διὰ τὸ πανταχῇ αὐτῶν ἀσθενέστεροι εἶναι, καὶ ἡ δημιουργικὴ τέχνη αὐτοῖς πρὸς μὲν τροφήν ἱκανὴ βοηθὸς ἦν, πρὸς δὲ τὸν τῶν θηρίων πόλεμον ἐνδεής – πολιτικὴν γὰρ τέχνην οὐπω εἶχον, ἧς μέρος πολεμική – ἐξήτουν δὴ ἀθροίζεσθαι καὶ σώζεσθαι κτίζοντες πόλεις· ὅτ' οὖν ἀθροισθεῖεν, ἡδίκουν ἀλλήλους ἅτε οὐκ ἔχοντες τὴν πολιτικὴν τέχνην, ὥστε πάλιν σκεδαννύμενοι διεφθείροντο.

Ζεὺς οὖν δείσας περὶ τῷ γένει ἡμῶν μὴ ἀπόλοιτο πᾶν, Ἑρμῆν πέμπει ἄγοντα εἰς ἀνθρώπους αἰδῶ τε καὶ δίκην, ἵν' εἶεν πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί. Ἐρωτᾷ οὖν Ἑρμῆς Δία τίνα οὖν τρόπον δοίη δίκην καὶ αἰδῶ ἀνθρώποις· "Πότερον ὥς αἱ τέχναι

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Κι επειδὴ ὁ ἄνθρωπος ἔλαβε μερίδιο ἀπὸ τὸν κλῆρο τῶν θεῶν (εἶχε συμμετοχὴ στη θεϊκὴ φύση), πρῶτα πρῶτα ἐξαιτίας τῆς συγγένειάς του με τὸν θεὸ μόνος ἀπὸ τὰ ζῶα παραδέχτηκε (ὡς ἐθιμο) τοὺς θεοὺς, καὶ προσπαθοῦσε νὰ καθιερώνῃ καὶ βωμούς καὶ ἀγάλματα θεῶν· ἔπειτα τὸν ἐναρθρὸ λόγο καὶ τὶς λέξεις γρήγορα ἀνακάλυψε με τὴν τέχνη του, καὶ κατοικίες καὶ ἐνδυμασίες καὶ υποδήματα καὶ στρωσίδια καὶ τροφὲς ἀπὸ τῆ γῆ βρήκε.

Ἔτσι λοιπὸν προετοιμασμένοι (εφοδιασμένοι) στὴν ἀρχὴ οἱ ἄνθρωποι κατοικοῦσαν διασκορπισμένοι, πόλεις ὅμως δὲν υπήρχαν· καταστρέφονταν λοιπὸν ἀπὸ τὰ θηρία επειδὴ ἀπὸ κάθε ἀποψη ἦταν πιο ἀδύναμοι ἀπὸ αὐτά, καὶ οἱ τεχνικὲς γνώσεις ἦταν σημαντικὴ βοήθεια σ' αὐτοὺς γιὰ τὴν τροφή, ἀνεπαρκὴς ὥστόσο γιὰ τὸν πόλεμο με τὰ θηρία – γιὰτὶ πολιτικὴ τέχνη δὲν εἶχαν ἀκόμη, τῆς ὁποίας μέρος εἶναι ἡ πολεμική – ἐνιωθὰν λοιπὸν τὴν ἀνάγκη νὰ συγκεντρώνονται (πολλοὶ μαζὶ) καὶ νὰ εξασφαλίζουν τὴ σωτηρίαν τοὺς με τὸ νὰ χτίζουν πόλεις· κάθε φορὰ λοιπὸν που συγκεντρώνονταν, ἀδικοῦσαν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο, επειδὴ δὲν εἶχαν τὴν πολιτικὴ τέχνη, μ' ἀποτέλεσμα καθὼς διασκορπίζονταν ἐδῶ κι ἐκεῖ νὰ καταστρέφονται πάλι.

Ὁ Δίας λοιπὸν επειδὴ φοβήθηκε γιὰ τὸ γένος μας, μήπως χαθεῖ ἐξ ὁλοκλήρου, τὸν Ἑρμῆ στέλνει νὰ φέρει τοὺς ἀνθρώπους τὴν «αἰδῶ» καὶ τὴ «δίκη», γιὰ νὰ υπάρξει τάξη στὶς πόλεις καὶ δεσμοὶ φιλίας που νὰ συνδέουν (τοὺς ἀνθρώπους). Ρωτᾷ λοιπὸν ὁ Ἑρμῆς τὸν Δία, με ποιο τρόπο τελοσπάντων νὰ δώσει τὴ «δίκη» καὶ τὴν «αἰδῶ» τοὺς ἀνθρώπους· «Ποιο ἀπὸ τὰ δύο, ὅπως οἱ τέχνες (τὰ επαγγέλματα) ἔχουν

νενέμηνται, οὕτω καὶ ταύτας νείμω; Νενέμηνται δὲ ὧδε· εἷς ἔχων ἰατρικὴν πολλοῖς ἱκανὸς ἰδιώταις, καὶ οἱ ἄλλοι δημιουργοί· καὶ δίκην δὴ καὶ αἰδῶ οὕτω θῶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ἥ ἐπὶ πάντας νείμω; "Ἐπὶ πάντας," ἔφη ὁ Ζεὺς, "καὶ πάντες μετεχόντων· οὐ γὰρ ἄν γένοιτο πόλεις, εἰ ὀλίγοι αὐτῶν μετέχοιεν ὥσπερ ἄλλων τεχνῶν· καὶ νόμον γε θὲς παρ' ἐμοῦ τὸν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς καὶ δίκης μετέχειν κτείνειν ὡς νόσον πόλεως."

Οὕτω δὴ, ὦ Σώκρατες, καὶ διὰ ταῦτα οἱ τε ἄλλοι καὶ Ἀθηναῖοι, ὅταν μὲν περὶ ἀρετῆς τεκτονικῆς ἢ λόγος ἢ ἄλλης τινὸς δημιουργικῆς, ὀλίγοις οἴονται μετεῖναι συμβουλῆς, καὶ ἐὰν τις ἐκτὸς ὧν τῶν ὀλίγων συμβουλευῇ, οὐκ ἀνέχονται, ὡς σὺ φῆς – εἰκότως, ὡς ἐγὼ φημι – ὅταν δὲ εἷς συμβουλὴν πολιτικῆς ἀρετῆς ἴωσιν, ἣν δεῖ διὰ δικαιοσύνης πᾶσαν ἰέναι καὶ σωφροσύνης, εἰκότως ἅπαντος ἀνδρὸς ἀνέχονται, ὡς παντὶ προσήκον ταύτης γε μετέχειν τῆς ἀρετῆς ἢ μὴ εἶναι πόλεις. Αὕτη, ὦ Σώκρατες, τούτου αἰτία.

μοιραστεί, ἔτσι και αυτές να μοιράσω; Κι ἔχουν μοιραστεί ὡς ἐξῆς: ἓνας που κατέχει τὴν ἰατρικὴ εἶναι ἀρκετός για πολλοὺς ἀπλοὺς πολίτες, ὅμοια και οἱ υπόλοιποι τεχνίτες· με τὸν ἴδιο τρόπο λοιπὸν τὴ «δίκη» και τὴν «αἰδῶ» να βάλω μέσα στους ἀνθρώπους, ἢ σ' ὅλους να τις μοιράσω;» «Σ' ὅλους», εἶπε ὁ Δίας, «και ὅλοι να ἔχουν μερίδιο (σ' αυτές)· γιατί δεν θα υπάρξουν πόλεις, αν λίγοι ἔχουν μερίδιο σ' αυτές, ὅπως ἐγινε με τις υπόλοιπες τέχνες· και μάλιστα νόμο θέσπισε ἀπὸ ἐμένα, αὐτὸν που δεν μπορεί να μετέχει στην «αἰδῶ» και τὴ «δίκη» να θανατώνουν, με τὸ σκεπτικὸ ὅτι εἶναι ἡ ἀρρώστια τῆς πόλης.»

Ἔτσι λοιπὸν, Σωκράτη, και γι' αὐτοὺς τοὺς λόγους και οἱ ἄλλοι και οἱ Ἀθηναῖοι, ὅταν γίνεται λόγος για ζήτημα που ἔχει να κάνει με τὴν οἰκοδομικὴ ἱκανότητα ἢ με κάποια ἄλλη τεχνικὴ ἱκανότητα, νομίζουν ὅτι λίγοι ἔχουν τὴν ἱκανότητα να συμβουλεύουν, και αν κάποιος που εἶναι ἐξω ἀπὸ τοὺς λίγους προσπαθεῖ να δώσει συμβουλὴ, δεν τον ἀνέχονται, ὅπως ἐσύ λες – δικαιολογημένα, ὅπως ἐγὼ ἰσχυρίζομαι· ὅταν ὅμως ἐρχονται για συμβουλές (σε σύσκεψη) που ἔχουν να κάνουν με τὴν πολιτικὴ ἱκανότητα, και που πρέπει να διέπονται ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ τὴ δικαιοσύνη και τὴ σωφροσύνη, ορθὰ κάθε ἀνθρώπο ἀποδέχονται, με τὴ σκέψη ὅτι ἀρμόζει σε καθένα να ἔχει μερίδιο σ' αὐτὴ τὴν ἀρετὴ, ἀλλιῶς [δεν εἶναι δυνατό] να ὑπάρχουν πόλεις. Αὕτη, Σωκράτη, εἶναι ἡ αἰτία αὐτοῦ τοῦ πράγματος.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑ - ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

- ἐπιχειρέω – ὦ < ἐπὶ + χεῖρ: επιχείρηση, επιχειρηματίας, επιχειρηματικός, χειρωνάκτης, χειρουργός, χειρολαβή, εκεχειρία
- ἄγαλμα < ἀγάλλομαι: αγαλλίαση, αγαλλιάζω, αγαλματοποιός
- σωφροσύνη < σῶος + φρήν: παραφροσύνη, παράφρων, εχέφρων, σώφρων, φρενοβλαβής, φρενοκομείο, φρενίτιδα

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΕΣ ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Να γράψετε από δύο ομόρριζα της αρχαίας ή της νέας ελληνικής για τις παρακάτω λέξεις:
μοῖρας, ταχὺ, ἀπώλλυντο, ἐνδεής, σκεδαννύμενοι, δίκην, μετέχοιεν, δυνάμενον, τεκτονική
2. Να αναλύσετε ετυμολογικά τις παρακάτω λέξεις:
ἐπεχείρει, ἀσθενέστεροι, τέχνην, δημιουργική, συμβουλή
3. *δικαιοσύνη, φημί, μετέχω, ἀθροίζω, ταχέως (ταχύ), δίδωμι, δείδω (δείσας):* Να γράψετε στην αρχαία ελληνική από ένα συνώνυμο κι ένα αντώνυμο για καθεμία λέξη που σας δίνεται.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Γενικό σχόλιο: Η σειρά με την οποία αναφέρονται οι πολιτισμικές κατακτήσεις του ανθρώπου δεν είναι χρονική αλλά αξιολογική, κατιούσας κλίμακας. Έτσι, προτάσσονται η θρησκεία και η γλώσσα (πνευματικός πολιτισμός) και ακολουθούν κατασκευές και επινοήσεις για την ικανοποίηση των βιοτικών αναγκών του ανθρώπου (υλικός πολιτισμός). Η σειρά είναι κατιούσα, αφού αρχίζει με το πνευματικά υψηλότερο, τη θρησκεία, και τελειώνει με το υλικά κατώτερο και πλέον αυτονόητο, την τροφή. Για τον λόγο αυτόν άλλωστε τα επιρρήματα «*πρῶτον*» και «*ἔπειτα*» πρέπει να τα εννοήσουμε με αξιολογική και διαιρετική σημασία και όχι χρονική. Δεν θα ήταν παραδοξολογία να ισχυριστούμε ότι η απρονοησία του Επιμηθέα να μην εξοπλίσει με τρόπο βιολογικό τον άνθρωπο, έδωσε την ευκαιρία στον άνθρωπο να πραγματοποιήσει το ποιοτικό άλμα: ο άνθρωπος από ένα βιολογικό και χωρίς ιστορία ον εξελίσσεται στο μοναδικό έμβιο ον που δημιουργεί πολιτισμό και ιστορία.

Γιατί οι άνθρωποι διαθέτουν θεϊκό μερίδιο;

ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος θείας μετέσχε μοίρας, ... ἐπεχείρει βωμούς τε ἰδρύνεσθαι καὶ ἀγάλματα θεῶν. Η θρησκεία λογίζεται ως ανθρωπολογικό δεδομένο, συμπεριλαμβάνεται στα επιτεύγματα του ανθρώπου, και ότι όλα αυτά τα κατορθώματα του ανθρώπου εντάσσονται σε ένα καθαυτό προ-ηθικό στάδιο της πολιτισμικής ανέλιξης⁴⁴. Το ένστικτο της πίστης και της λατρείας είναι θεμελιώδες στην ανθρώπινη φύση, και η απόδοσή του σε θεϊκή συγγένεια δεν είναι κάτι το περίεργο σε μια αφήγηση που ομολογουμένως δίνεται σε μορφή λαϊκής μυθολογίας για να γίνει πιο ευχάριστη.

Επιπλέον η πρόταξη θρησκευτικής συμπεριφοράς («ἐπεχείρει βωμούς τε ἰδρύνεσθαι καὶ ἀγάλματα θεῶν») και θρησκευτικού συναισθήματος («*θεοὺς ἐνόμισεν*») μπορεί να ερμηνευθεί και ως προβολή του υψηλότερου σημείου ανάπτυξης που παρουσίασε το ανθρώπινο είδος στο προμηθεϊκό στάδιο. Αυτό σημαίνει ότι ο Πρωταγόρας αξιολόγησε τη θρησκεία ως πολύ σημαντική κατάκτηση του ανθρώπου ανάμεσα στις άλλες, γιατί δείχνει ότι ο

⁴⁴ ΚΕΕ, ό.π., σελ. 47

άνθρωπος απέκτησε εξελικτικά τη δυνατότητα να τον απασχολεί η έννοια της δημιουργίας και να συνειδητοποιεί τη δική του θνητότητα απέναντι στην παντοδυναμία της φύσης. Από την άποψη της ιστορικής προσέγγισης η πίστη στους θεούς είναι εκδήλωση πνευματικής ωριμότητας του ανθρώπου, γιατί ο άνθρωπος περνά από την απλή, ενστικτώδη ύπαρξη στην αναζήτηση των παραγόντων που δημιούργησαν τη φύση και πιθανότατα και των τρόπων να τους επηρεάζει για τη βελτίωση των όρων της ζωής του. Έτσι οι άνθρωποι αναπτύσσουν θρησκεία και θρησκευτική τέχνη: αρχίζουν να πιστεύουν στην ύπαρξη των θεών και να δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την οργάνωση και τέλεση των θρησκευτικών τελετών (κατασκευή βωμών και φιλοτέχνηση αγαλμάτων θεών)⁴⁵.

Από την αρχή οι άνθρωποι, εκτός των άλλων, έχουν μέσα τους την έμφυτη ορμή για λατρεία, επειδή «συμμετέχουν στο θείο» για τους ακόλουθους λόγους:

- 1) Επειδή η «*ἔντεχνος σοφία*», οι τεχνικές γνώσεις, ήταν δώρο του Προμηθέα, που ήταν θεϊκό ον και η κατοχή της θεωρούνταν απόδειξη της συγγένειας με τους θεούς⁴⁶.
- 2) Επειδή τη φωτιά, επίσης δώρο του Προμηθέα, την κατείχαν ως τότε μόνο οι θεοί.
- 3) Επειδή οι άνθρωποι απέκτησαν τη φωτιά χάρη σε θεϊκή παρέμβαση, αυτή του ημίθεου Προμηθέα.
- 4) Επειδή η φωτιά επέτρεψε στον άνθρωπο να αναπτύξει πολιτισμό, και κατά συνέπεια να αναγνωρίσει την ύπαρξη των θεών. Η πρώτη, με την έννοια της κορυφαίας, και άμεση συνέπεια του δώρου της φωτιάς, σύμφωνα με τον Πρωταγόρα, είναι ακριβώς η εμφάνιση της θρησκείας.
- 5) Η *ἔντεχνος σοφία* *σὺν πυρὶ* επέτρεψαν από κοινού να δημιουργήσει ο άνθρωπος τον τεχνικό πολιτισμό μεταβάλλοντας την όψη της φύσης κατά κάποιο τρόπο ως δημιουργός θεός⁴⁷. Η μεταμορφωτική δύναμη του στοιχείου της φωτιάς θεωρούνταν αποκλειστικό κτήμα των θεών, δηλαδή στοιχείο της θεϊκής ουσίας και ένα από τα μυστικά της δύναμής τους. Η έννοια της φωτιάς

⁴⁵ Πηγή: <http://www.study4exams.gr/>

⁴⁶ Guthrie W.K.C., ό.π., σελ. 91

⁴⁷ Μαρκαντωνάτου Γ., ό.π., σελ. 88

ως δυναμογόνου φυσικού στοιχείου απασχολεί ήδη τον Ηράκλειτο (*ἀείζωον πῦρ*).

Επίσης, ο ίδιος ο Πρωταγόρας κατά πάσα πιθανότητα αναγνώριζε ότι η λατρεία προσιδιάζει στον άνθρωπο και ίσως είναι κάτι το απαραίτητο, χωρίς όμως να παίρνει θέση σχετικά με την ύπαρξη του αντικειμένου της. Ο Πρωταγόρας δεν αρνιόταν την ύπαρξη των θεών, αλλά αρνιόταν να συζητήσει το θέμα επειδή η βεβαιότητα ήταν αδύνατη (αγνωστικιστής)⁴⁸ για ένα τέτοιο θέμα. Σε κάθε περίπτωση οι απόψεις που δικαιολογούν την αναφορά αυτή είναι οι εξής:

α) ίσως πρόκειται για πλατωνική θεωρία που έντεχνα τοποθετείται στο στόμα του Πρωταγόρα,

β) η λατρεία των θεών είναι αναμφισβήτητη πραγματικότητα, ένα ανθρωπολογικό δεδομένο που χρειάζεται εξήγηση.,

γ) η χρήση συμβόλων αποτελεί χαρακτηριστικό του μύθου και η αναφορά στους θεούς φαίνεται να είναι συμβολική: ο Δίας συμβολίζει τη νομοτέλεια που υπάρχει στη φύση, ενώ ο Προμηθέας, ο Επιμηθέας (που συναντήσαμε στην προηγούμενη ενότητα) και ο Ερμής αποτελούν τα όργανα αυτής της νομοτέλειας, που ρυθμίζουν τις σχέσεις των όντων και εξασφαλίζουν ισορροπία⁴⁹.

Η ανακάλυψη του έναρθρου λόγου

φωνήν καὶ ὀνόματα ταχύ διηθρώσατο τῇ τέχνῃ· Ἡ γλῶσσα αποτέλεσε από την αρχή τον κυριότερο κώδικα επικοινωνίας των ανθρώπων και βασικό στοιχείο πολιτισμού τους. Χρειάζεται να κατανοήσουμε τη γλῶσσα ως ομιλητική ικανότητα του ανθρώπου που εξελίσσεται μαζί με τη σκέψη του και όχι απλώς ως μέσο επικοινωνίας. Σκέψη και γλῶσσα συνυφαίνονται και αναπτύσσονται κατά τη διεργασία αξιοποίησης της έντεχνης σοφίας στον αγώνα επιβίωσης του ανθρώπου. Αναμφισβήτητα η γλῶσσα συνιστά τεκμήριο πολιτισμικής προόδου, καθώς σημαίνει ότι ο άνθρωπος έχει αποκτήσει την ωριμότητα που του επιτρέπει να κωδικοποιεί τις σκέψεις σε λέξεις και έννοιες, να οργανώνει λογικές προτάσεις που τον εκφράζουν και τον εξυπηρετούν στη συνεννόησή του με τους άλλους. Σύμφωνα με τον

⁴⁸ Guthrie W.K.C., ό.π., σελ. 91

⁴⁹ Πηγή: <http://www.study4exams.gr/>

Πρωταγόρα αλλά και με άλλους σοφιστές η γλώσσα υπήρξε δημιούργημα του ανθρώπου που επιτεύχθηκε με μακροχρόνια εξέλιξη, (η γλώσσα δημιουργείται από την ανθρώπινη νόηση και βούληση) και όχι δώρο δοσμένο από την αρχή στον άνθρωπο εκ μέρους των θεών. Έρχεται σε αντίθεση με τη θεοκρατική παράδοση που παραδεχόταν ότι η γλώσσα δόθηκε «φύσει» στον άνθρωπο. Ένθερμος υποστηρικτής αυτής της άποψης ήταν ο Ηρόδοτος⁵⁰. Πιο σύνθετη προσέγγιση της γλώσσας κάνει αργότερα ο Αριστοτέλης, ο οποίος συνθέτει στοιχεία και από τη φύσει και από τη νόμω θεώρηση της γλώσσας.

Ορισμένοι γλωσσολόγοι επιβεβαιώνουν την άποψη του σοφιστή ότι η γλώσσα δημιουργήθηκε εξελικτικά σύμφωνα με τις ανάγκες της κοινωνικής ζωής. Η σύγχρονη γλωσσολογία μελέτησε επίσης και τη διπλή άρθρωση που εμφανίζει κάθε γλώσσα: την άρθρωση των φθόγγων με την οποία σχηματίζονται οι λέξεις (Γραμματική), και την άρθρωση των λέξεων (Σύνταξη) με την οποία σχηματίζονται οι προτάσεις. Αυτή ίσως η διπλή άρθρωση της γλώσσας υπολανθάνει στη φράση.

κατ' ἀρχὰς ὤκουν σποράδην· Χρησιμοποιώντας την έμφυτη νοημοσύνη τους, οι άνθρωποι γρήγορα βρήκαν τροφή, στέγη και ενδυμασία, και έμαθαν να μιλούν. Ζούσαν ακόμα διασκορπισμένοι χωρίς πόλεις. Ωστόσο η ευφυΐα και η κατοχή της φωτιάς δεν τους εξασφάλιζαν από τα άγρια θηρία.

⁵⁰ Μαρκαντωνάτου Γ., ό.π., σελ. 88, Σπυρόπουλου Η., ό.π., σελ. 191

Οι λόγοι της κοινωνικής συνύπαρξης των ανθρώπων

(κατά τον Πρωταγόρα):

1. Η δημιουργική τέχνη, οι τεχνικές δηλαδή γνώσεις που διέθεταν, δεν επαρκούσε για την αντιμετώπιση των αγρίων ζώων. Κατά συνέπεια πολλοί σκοτώθηκαν από άγρια θηρία, απέναντι στα οποία η μόνη άμυνα για το ανθρώπινο γένος, που ήταν σωματικά πιο αδύνατο, ήταν η συνδυασμένη ενέργεια: ἐζήτουν δὴ ἀθροίζεσθαι καὶ σῶζεσθαι. Προφανώς η άποψη του Πρωταγόρα είναι ότι η κοινωνική συμβίωση των ανθρώπων ήταν κατ' αρχάς αποτέλεσμα του φόβου τους προς τα θηρία. Ο πραγματισμός (ρεαλισμός) του Πρωταγόρα δηλώνεται και εδώ, αφού συνδέει το πρόβλημα της φυσικής εξόντωσης των ανθρώπων με την ανάγκη επίλυσής του και την εύρεση της λύσης του. Η ανάγκη, η χρεία, ενεργοποιεί την ανθρώπινη ευρηματικότητα, η οποία εκδηλώνεται άμεσα και πρωτόγονα με την πράξη της αθροιστικής (όχι ακόμα λειτουργικής) συνύπαρξης των ανθρώπων για την από κοινού αντιμετώπιση του φυσικού κινδύνου από τα άγρια ζώα. Αυτό υπήρξε χρονοβόρο, όπως δηλώνει η χρήση του ρήματος ἐζήτουν (= επεδίωκαν, προσπαθούσαν, δεν ήταν καθόλου δεδομένη η επιτυχία του εγχειρήματος) σε χρόνο μάλιστα παρατατικό, που επιτείνει τη διάρκεια των προσπαθειών του ανθρώπου για σωτηρία. Επιπλέον, η κατασκευαστική ικανότητα του ανθρώπου «κτίζοντες πόλεις» προβάλλεται πάλι και ως τρόπος σωτηρίας αλλά και ως αποτέλεσμα στην υλική εμφάνιση των πόλεων η οποία προηγείται χρονικά κατά τον Πρωταγόρα σε σχέση με τους θεσμούς της και τον άυλο πολιτισμό της, που ακολουθεί. Συνεπώς **η τάση κοινωνικής συνύπαρξης δεν εκδηλώνεται από εσωτερική αναγκαιότητα του ανθρώπου, αλλά από την εξωτερική αναγκαιότητα που επιβάλλει η φυσική υπεροχή των αγρίων θηρίων**⁵¹. [Αντίθετα όμως ο Αριστοτέλης (βλ. Ενότητα 12) διατείνεται ότι ο άνθρωπος είναι «φύσει πολιτικὸν ζῷον», οπότε η κοινωνική και πολιτική οργάνωση πηγάζει από την έμφυτη αυτή ροπή του. Την αριστοτελική θέση υποστηρίζουν πολλοί νεότεροι πολιτειολόγοι, κοινωνιολόγοι και φιλόσοφοι⁵².]

⁵¹ Πηγή: <http://www.study4exams.gr/>

⁵² Μαρκαντωνάτου Γ., ό.π., σελ. 89

2. ὅτ' οὖν ἄθροισθοῖεν, ἡδίκουν ἀλλήλους· Οἱ προσπάθειες τῶν ἀνθρώπων νὰ δημιουργήσουν πολιτικές κοινότητες ἀποτυγχάνουν καὶ καταλήγουν οἱ ἄνθρωποι σ' ἓνα ἐξοντωτικὸ μεταξὺ τῶν πόλεμο. Οἱ ἰσχυροὶ ἐπιδιωκοῦν τὴν ἱκανοποίησιν τῆς ἐμφυτῆς τάσεως γιὰ τὸ πλεόν ἔχειν (πλεονεξία) διαπράττοντας ἀδικίες καὶ αὐθαιρεσίες. Με λίγα λόγια ἐπικρατεῖ τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυρότερου ποὺ ὁδηγεῖ στὴν ἐκμετάλλευσιν καὶ φυσικὴ ἐξόντωση τῶν ἀσθενέστερων. Ἄρα ἡ πολιτικὴ οργάνωσις θὰ εξαλείψῃ τὴν ἀδικίαν καὶ τὴν ἀλληλοεξόντωση. [Ὁ Ἀριστοτέλης ὠστόσο υποστηρίζει ὅτι ἡ πολιτικὴ κοινότης δὲν εἶναι μόνον μιὰ κοινωνία τοῦ «μὴ ἀδικεῖν σφᾶς αὐτοὺς καὶ τῆς μεταδόσεως χάριν», ἀλλὰ «ἢ τοῦ ἐν ζῆν κοινωνία ... ζωῆς τελείας χάριν καὶ αὐτάρκειας»].

Γιατί ο Πρωταγόρας ἀναφέρει παρενθετικά ὅτι ἡ πολεμικὴ τέχνη εἶναι μέρος τῆς πολιτικῆς⁵³;

Ἡ πολιτικὴ τέχνη εἶναι συνώνυμο τῆς οργανωμένης κοινωνίας, ἡ ὁποία προϋποθέτει σταθερὸ τόπο κατοικίας, κοινὴ γλῶσσα, τὴν ὑπαρξὴ θεσμῶν καὶ νόμων, στρατοῦ καὶ στόλου, ἠθῶν, ἐθίμων, παραδόσεων καὶ ἰδανικῶν, ἀνάπτυξιν γραμμάτων καὶ τεχνῶν, καὶ γενικά τὴν ἀνάπτυξιν τεχνολογίας καὶ πολιτισμοῦ. Ἡ πολεμικὴ τέχνη ἀναπτύσσεται μόνον μέσα στὸ πλαίσιο μιᾶς οργανωμένης κοινωνίας, γιατί ἐκεῖ παρουσιάζεται γιὰ πρώτη φορά ἡ ἀνάγκη νὰ υπερασπιστοῦν οἱ ἄνθρωποι τὰ υπάρχοντά τους καὶ τὰ τεχνολογικά καὶ πολιτισμικά ἐπιτεύγματά τους (ποὺ ἀναφέραμε προηγουμένως) ἀπὸ κάθε εἶδους ἐξωτερικὸ ἐχθρὸ, ἐκδηλώνεται δηλαδὴ ἡ συνείδησις τοῦ συνανήκειν καὶ τῆς συνυπευθυνότητος τῶν μελῶν τῆς οργανωμένης κοινωνίας.

Πρέπει νὰ ἐπισημανθῇ ἐπίσης ὅτι ὁ πόλεμος, ἐδῶ, παρὰ τὶς συμφορὰς ποὺ προξενεῖ, μπορεῖ νὰ νοηθῇ με τὴ «θετικὴ» τοῦ σημασία: δὲν εἶναι ὁ πόλεμος ποὺ ἔχει ὡς στόχον τὴν κατάκτησιν νέων ἐδαφῶν καὶ τὸν ἀλληλοσπαραγμὸν τῶν λαῶν (ἐπεκτατικὸς πόλεμος), ἀλλὰ ὁ πόλεμος ποὺ ἀναπτύσσει τὶς εὐγενεῖς ὁρμὰς τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἀμυνὰ ὑπὲρ τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἐλευθερίας, ποὺ θέτει σὲ λειτουργίαν τὰ ἀντανεκλαστικά τῶν ἐθνῶν γιὰ δημιουργικὴ ἐπιβίωσιν.

⁵³ Πηγή: <http://www.study4exams.gr/>

Ζεὺς οὖν δείσας ... Ἑρμῆν πέμπει ἄγοντα. Μετά την παρέμβαση του Προμηθέα έχουμε την παρέμβαση του πατέρα των θεών και των ανθρώπων προκειμένου να αποφευχθεί η εξαφάνιση του ανθρωπίνου γένους. Βέβαια οι συγκεκριμένες μυθολογικές αναφορές, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, λειτουργούν συμβολικά και επιτείνουν τη θέση, ότι η γενικότητα των αισθημάτων της «αιδούς» και της «δίκης» είναι απόλυτα αναγκαία για την ύπαρξη μιας πολιτείας.

αἰδῶ τε καὶ δίκην

Το περιεχόμενο των δύο όρων

Δίκη είναι η αίσθηση του σωστού ή της δικαιοσύνης, η έμφυτη αντίληψη για το δίκαιο· η *αἰδώς* συνδυάζει τα αισθήματα της ντροπής, της σεμνότητας και του σεβασμού προς τους άλλους, το συναίσθημα ντροπής του κοινωνικού ανθρώπου για κάθε πράξη που προσκρούει στον καθιερωμένο ηθικό κώδικα του κοινωνικού περιβάλλοντος. Γενικά δεν απέχει πολύ από αυτό που αποκαλούμε «συνείδηση»⁵⁴.

Αναλυτικότερα, *δίκη* είναι ο σεβασμός των δικαιωμάτων των συνανθρώπων μας και η αποκατάστασή τους, η αντίληψη για το δίκαιο, το σωστό και το νόμιμο⁵⁵ ενώ *αἰδώς* είναι η βασική απαίτηση που έχει η κοινωνία από έναν άνθρωπο που λογίζεται ενάρετος: πρόκειται α) για το συναίσθημα της ντροπής και της αυθόρμητης οργής μπροστά σε κάθε απρεπή πράξη και β) για το συναίσθημα της τιμής, που δεν μας επιτρέπει να κάνουμε πίσω, μπροστά στο επιβαλλόμενο χρέος μας⁵⁶.

Και η «δίκη» και η «αιδώς» κρίνονται απαραίτητα για κάθε πολίτη, αφού εξασφαλίζουν την αξιοπρέπεια του ανθρώπου, τον εμποδίζουν να συμπεριφέρεται εγωιστικά, μισαλλόδοξα και ατομικιστικά, και συμβάλλουν στην εμπέδωση της πολιτικής ενότητας και κοινωνικής αρμονίας⁵⁷.

ἴν' εἶεν πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί. Με τη φράση αυτή διατυπώνεται έξοχα η κοινωνιοπλαστική αποστολή της αιδούς και της δίκης. Χάρη στην αιδώ και στη δίκη εξασφαλίζεται η αρμονική συμβίωση μέσα στην

⁵⁴ Guthrie W.K.C., ό.π., σελ. 92

⁵⁵ Μαρκαντωνάτου Γ., ό.π., σελ. 90

⁵⁶ Σπυρόπουλου Η., ό.π., σελ. 191

⁵⁷ Μαρκαντωνάτου Γ., ό.π., σελ. 90 - 91

πόλη, η συνοχή του συνόλου, η ισορροπία και η ευταξία. Με αυτές αναπτύσσονται μεταξύ των ανθρώπων σχέσεις φιλίας, συνεργασίας, αλληλεγγύης και αλληλοσεβασμού.

Ειδικότερα η αιδώς οδηγεί σε ό,τι ονομάζεται «*πόλεων κόσμοι*», δηλαδή εμπνέει στους πολίτες κόσμια συμπεριφορά και συντελεί στην κατάκτηση της αυτονομίας τους, αναγκαία για την αρμονία της κοινωνίας.

Η δίκη παραπέμπει στο «*πόλεων δεσμοί*», δηλαδή σε υπαγορεύσεις με τις οποίες οι πολίτες υποβάλλονται σε δεσμεύσεις της συμπεριφοράς τους, ώστε να επιβάλλεται η συνοχή της πολιτικής κοινωνίας. Η συμπληρωματική λειτουργία των δύο «*δώρων*» συνεπάγεται *φιλίαν*, που σημαίνει ηθική ενότητα της πολιτείας, σύμνοια και ομόνοια των πολιτών, ώστε να συμβιώνουν αρμονικά.

Η σημασία της άποψης του Πρωταγόρα

Ο Πρωταγόρας θέτει με αμεσότητα ένα κεντρικό πρόβλημα της πολιτικής θεωρίας και της θεωρίας του πολιτισμού: πώς θα διασφαλίζεται η κοινωνική αρμονία, δεδομένων των αλληλοσυγκρουόμενων συμφερόντων που υπάρχουν στην κοινωνική ζωή. Το πρόβλημα υπήρξε κεντρικό σε όλη την πορεία της πολιτικής σκέψης, αφού η επίλυσή του σήμαινε τη δημιουργία ενός κοινωνικοπολιτικού πλαισίου όπου οι δραστηριότητες των ανθρώπων θα ήταν ελεύθερες, αλλά όχι ασύδοτες. Η θεμελίωση μιας δημοκρατικής, αρμονικής κοινωνικής ζωής προϋποθέτει την αποδοχή των αξιών του αλληλοσεβασμού και της δικαιοσύνης, την αναγνώριση της ισοτιμίας και της ισονομίας ανάμεσα στις ανθρώπινες σχέσεις.

Με βάση λοιπόν τα παραπάνω η δικαιοσύνη δεν επικυρώνεται πια από τους θεούς, αλλά είναι αχώριστα δεμένη με την ανθρώπινη ζωή, που μόνη αυτή μπορεί να τη συντηρήσει. Η δικαιοσύνη είναι ο εγγυητής της κοινωνικής ζωής, που είναι ο μόνος δυνατός τρόπος ζωής για τους ανθρώπους. Οι νόμοι επομένως, στους οποίους εκφράζεται το δίκαιο, εξασφαλίζουν τη συνοχή του κράτους, σε μια εποχή όπου οι άνθρωποι είχαν την πεποίθηση ότι η ευημερία του ατόμου είναι συνάρτηση της ευημερίας του κράτους⁵⁸. Ο Πρωταγόρας είναι ξεκάθαρα υπέρ των νόμων.

⁵⁸ J. de Romilly, ό.π., σελ. 244 - 245

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι ο Πρωταγόρας θεωρεί, όπως και ορισμένοι άλλοι Σοφιστές, πως η νόμω κατάσταση (δηλαδή η κατάσταση της οργανωμένης με νόμους και θεσμούς πολιτική κοινωνίας) που είναι αποτέλεσμα της πολιτιστικής εξέλιξης σε σχέση με τη φύσει κατάσταση (δηλαδή την κατάσταση της πρωτόγονης ανθρώπινης κοινωνίας), υπερέχει.

Πόσοι και με ποιο τρόπο κατέχουν οι άνθρωποι την πολιτική αρετή;
Ἐπὶ πάντα ... καὶ πάντες μετεχόντων Σ' αντίθεση με τις άλλες τέχνες, αυτά τα δώρα δεν πρέπει να περιορίζονται σε μερικούς εκλεκτούς ανθρώπους, όπου κάποιος μπορεί να είναι γιατρός, ένας άλλος μουσικός κτλ., και η ζωή πρέπει να οργανώνεται με βάση την κατανομή της εργασίας. Αυτές τις αρετές πρέπει να τις έχουν όλοι, γιατί δεν είναι δυνατόν διαφορετικά να συσταθούν πόλεις, και να γίνει δυνατή η επιβίωση και η ανάπτυξη της οργανωμένης κοινωνικής ζωής. Αν περιλαμβανόταν στον καταμερισμό εργασίας και η πολιτική, δεν θα συμμετείχαν όλοι στην πολιτική ζωή και δεν θα υπήρχαν πόλεις, με την έννοια ότι η πολιτική προϋποθέτει πως οι άνθρωποι αποδέχονται κοινές ηθικές αξίες, την αιδώ και τη δίκη. Αν δεν τις αποδέχονταν, οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί θα κατέληγαν στην αλληλοεξόντωση των ανθρώπων, όπως στην προηγούμενη φάση. Έτσι ο Πρωταγόρας με την καθολικότητα και την αναγκαιότητα της αιδούς και της δίκης προβαίνει στην ηθική θεμελίωση της πολιτικής, θέση που υπερασπίζονται και ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης. Κατάληξη αυτής της πολιτιστικής εξέλιξης αποτελεί η αθηναϊκή δημοκρατία, που δικαιώνεται με τον μύθο του Πρωταγόρα⁵⁹.

τὸν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς καὶ δίκης μετέχειν κτείνειν Ούτε και ο Δίας δεν μπορεί να εξασφαλίσει την καθολικότητα των συγκεκριμένων αρετών, αφού αυτές δεν αποτελούν μέρος της αρχικής φύσης του ανθρώπου. Οι πρωτόγονοι μολονότι είχαν τη νοημοσύνη να μαθαίνουν διάφορες «τέχνες», όπως τη χρήση της φωτιάς, την επεξεργασία των μετάλλων κ.ο.κ., συμπεριφέρονταν με αγριότητα ο ένας στον άλλο και δεν μπορούσαν να συνεργαστούν κτλ. Αλλά η ανθρώπινη φύση φέρει μέσα της τις καταβολές για να εξελιχθεί ηθικά. Γι' αυτό προσθέτει ότι όποιος αποδειχτεί ανίκανος να τις αποκτήσει, πρέπει να

⁵⁹ ΚΕΕ, ό.π., σελ. 50

θανατώνεται ως καρκίνωμα στο σώμα της πολιτείας⁶⁰. Η έμφυτη ικανότητα για τις πολιτικές αρετές από μόνη της δεν είναι αρκετή. Και στη συνέχεια ο Πρωταγόρας θα επιμείνει ιδιαίτερα στην απαίτηση που έχει η κοινωνία από τα μέλη της να μετέχουν στην αρετή και στους τρόπους με τους οποίους μπορεί να αναπτυχθεί (βλ. επόμενη ενότητα).

Η άποψη του Πρωταγόρα προϋποθέτει ότι η ανθρώπινη φύση, πριν επηρεαστεί από την εκπαίδευση έχει μέσα της τη δυνατότητα για ηθική πρόοδο, αν και η πραγματοποίηση αυτής της προόδου είναι θέμα πείρας και αγωγής. Ο ίδιος ο Πρωταγόρας έλεγε: «*Η διδασκαλία χρειάζεται τόσο τη φύση όσο και την εξάσκηση του μαθητή*». (απ. 3 DK) Όλοι έχουν κάποια ικανότητα να αποκτήσουν την αρετή και όλοι την αναπτύσσουν συνέχεια με διάφορες παιδευτικές διαδικασίες⁶¹.

Ο άνθρωπος δεν είναι κάτοχος της πολιτικής αρετής ως έτοιμης ιδιότητας, αλλά αν αξιοποιήσει την νοητική του ικανότητα, καθώς και τη σωφροσύνη με τη δικαιοσύνη, τότε η ανοιχτή δυνατότητα γίνεται πραγματικότητα. Ο Πρωταγόρας επιβεβαιώνει με τον μύθο του την πάγια πεποίθηση των Ελλήνων διανοητών πώς η υπέρτατη ιστορική καταξίωση του ανθρώπου μόνου δια μέσου της πολιτικής μπορεί να πραγματοποιηθεί.

ώς νόσον πόλεως. Η συμπεριφορά βέβαια αυτή προς τα νοσηρά μέλη της κοινωνίας είναι απάνθρωπη. Με αυτή πάντως την κατακλείδα, όπου ο σοφιστής εκδίδει την ετυμηγορία του για την αμείλικτη τιμωρία των νοσηρών μελών της κοινωνίας, τελειώνει ο μύθος του Πρωταγόρα. Το θέσπισμα του Δία στην πράξη ήταν έργο του χρόνου, της πικρής πείρας και της ανάγκης⁶². Η σημασία και η αυστηρότητα του νόμου του Δία τονίζεται από την επιβολή θανατικής ποινής (*κτείνειν ως νόσον πόλεως*) σε όποιον δεν συμμορφώνεται στις εντολές του. Η παρομοίωση όποιου δεν συμμετέχει στην πολιτική αρετή με αρρώστια της πόλης υποδηλώνει ότι αποτελεί κίνδυνο γι' αυτή και πρέπει να θανατωθεί για να διαφυλαχθεί η τάξη και η ισορροπία του συνόλου. Ο Δίας ζητάει το απόλυτο και το απαιτεί με αμείλικτη σκληρότητα. Επιπλέον η επιβολή της ποινής του θανάτου από τον Δία, και συνεπώς η αδυναμία του να

⁶⁰ Guthrie W.K.C., ό.π., σελ. 92

⁶¹ Guthrie W.K.C., ό.π., σελ. 94

⁶² Μαρκαντωνάτου Γ., ό.π., σελ. 91

εξασφαλίζει την καθολικότητά τους, δείχνει ότι οι αξίες της αιδούς και της δίκης δεν είναι έμφυτες, γιατί δεν αποτελούσαν γνώρισμα της αρχικής ανθρώπινης φύσης και ότι ο σκληρός νόμος που τις επιβάλλει είναι «έργο του χρόνου, της πικρής πείρας και της ανάγκης». Με αυτόν τον τρόπο οι πολίτες διαμορφώνουν κοινωνικοπολιτική συνείδηση και αναδεικνύονται υπεύθυνοι για τη χρηστή διοίκηση, αφού αυτή εξαρτάται από το δικαίωμά τους να έχουν βαρύνουσα άποψη για τη διαχείριση των δημόσιων υποθέσεων.

Οὕτω δὴ· Με τις λέξεις αυτές ο σοφιστής αρχίζει τη λογική διερεύνηση των δεδομένων και επιχειρεί συναγωγή συμπερασμάτων με ένα τόνο κάπως ειρωνικό. Ο Σωκράτης δεν πρέπει να εκπλήσσεται με τη συμπεριφορά της εκκλησίας του δήμου, συμπεριφορά λογική και σωστή. Έτσι ο Πρωταγόρας απαντά στο επιχείρημα που είχε διατυπώσει ο Σωκράτης (ενότητα 1^η): η δυνατότητα όλων να εκφέρουν άποψη για τα θέματα της πολιτικής στην Εκκλησία του Δήμου σήμαινε ότι η πολιτική δεν διδάσκεται, αλλιώς δεν θα μπορούσε να διατυπώσει καθένας γνώμη παρά μόνο - όπως υπονοείται - ο ειδικός. Σύμφωνα με τον Πρωταγόρα, το δικαίωμα να εκφέρουν όλοι άποψη είναι νόμιμο, αφού η αιδώς και η δίκη είναι (δυνάμει) κτήμα όλων. Ο Πρωταγόρας εκφράζει μια αντιτεχνοκρατική αντίληψη για την πολιτική, επιδοκιμάζει το αθηναϊκό πολίτευμα και ιδίως το δικαίωμα ισηγορίας.

δικαιοσύνης ... σωφροσύνης. Για πρώτη φορά ο Πρωταγόρας χρησιμοποιεί τους εναλλακτικούς όρους «δικαιοσύνη» και «σωφροσύνη». Η σύγχυση αυτή θα συνεχιστεί και παρακάτω, οπότε θα δοθεί η ευκαιρία στον Σωκράτη να ζητήσει διεξοδικότερη διερεύνηση της έννοιας της αρετής⁶³.

Τα 4 στάδια της ιστορικής εξέλιξης της ανθρωπότητας σύμφωνα με τον μύθο του Πρωταγόρα

1. Υπάρχουν μόνο οι θεοί και όχι θνητά γένη. Παρά τον αγνωστικισμό του ως προς τους θεούς, βλέπει το πρώτο στάδιο θεολογικό. Ο σοφιστής καλύπτει με θεούς (μυστηριώδεις δυνάμεις) το κενό της ιστορικής μας άγνοιας. [βλ. Ενότητα 2^η]

⁶³ Μαρκαντωνάτου Γ., ό.π., σελ. 92, Σπυρόπουλου Η., ό.π., σσ. 191-2

2. Η κατάσταση αγριότητας, όπου οι άνθρωποι είναι ζώα ελλιπή, γιατί δεν έχουν τα εξειδικευμένα όργανα των άλλων ζώων. Πρόκειται αλλιώς για τη φάση της βιολογικής εξέλιξης που συμβολίζει μυθικά ο Επιμηθέας. [βλ. Ενότητα 3^η]
3. Η κατάσταση, κατά την οποία οι άνθρωποι δημιουργούν πολιτισμό διαθέτοντας την «*έντεχνην σοφίαν*» και τη φωτιά (θρησκεία, τέχνες, γλώσσα, κάλυψη βιοτικών αναγκών), ενώ ιδρύονται και οι πρώτες ανθρώπινες κοινωνίες χωρίς όμως αντίληψη δικαίου και ηθικής. Είναι η φάση της τεχνολογικής και νοητικής εξέλιξης του ανθρώπου που συμβολίζει μυθικά ο Προμηθέας. [βλ. Ενότητα 3^η – 4^η]
4. Η κατάσταση, κατά την οποία οι άνθρωποι έχουν μέσα τους τις προϋποθέσεις της οργανωμένης πολιτικής ζωής, που είναι τα ηθικά αισθήματα της «αιδούς» και της «δίκης». Πρόκειται για τη φάση της συνειδητοποίησης των ηθικών αξιών, κατά την οποία γεννιέται η πολιτική κοινωνία και αναπτύσσεται η κοινωνική ζωή. [βλ. Ενότητα 4^η]

Επομένως, με τον μύθο του ο Πρωταγόρας:

- α) διαγράφει την ιστορική εξέλιξη της ανθρωπότητας ως συνεχή πορεία εξανθρωπισμού και βελτίωσης της ζωής. Ο προοδευτικός χαρακτήρας της εξέλιξης του πολιτισμού διαφοροποιείται από την αντίληψη της κυκλικής ιστορικής εξέλιξης (Πλάτων, Θουκυδίδης), κατά την οποία δεν έχουμε δημιουργία, αλλά επανάληψη, γιατί η ανθρώπινη φύση παραμένει αμετάβλητη στα βασικά χαρακτηριστικά της. Επίσης, η αντίληψη του Πρωταγόρα για την προοδευτική εξέλιξη του πολιτισμού συνιστά και απάντηση σε απαισιόδοξες απόψεις ότι η ιστορία της ανθρωπότητας αποτελεί παρακμή (ΗΣίοδος, Πλάτων).
- β) υπερασπίζεται τη δημοκρατική αντίληψη στη λήψη των πολιτικών αποφάσεων ανατρέποντας, όπως ο ίδιος πιστεύει, το επιχείρημα του Σωκράτη και
- γ) δείχνει ότι η πολιτική αρετή είναι διδακτή, διότι στηρίζεται σε υπόβαθρο φυσικό και κοινό, άρα επιδεκτικό βελτιώσεως⁶⁴.

⁶⁴ Μπαλάσκα Κ., ό.π., σελ. 4-12

Τα στάδια εξέλιξης της ανθρωπότητας

1^ο Στάδιο

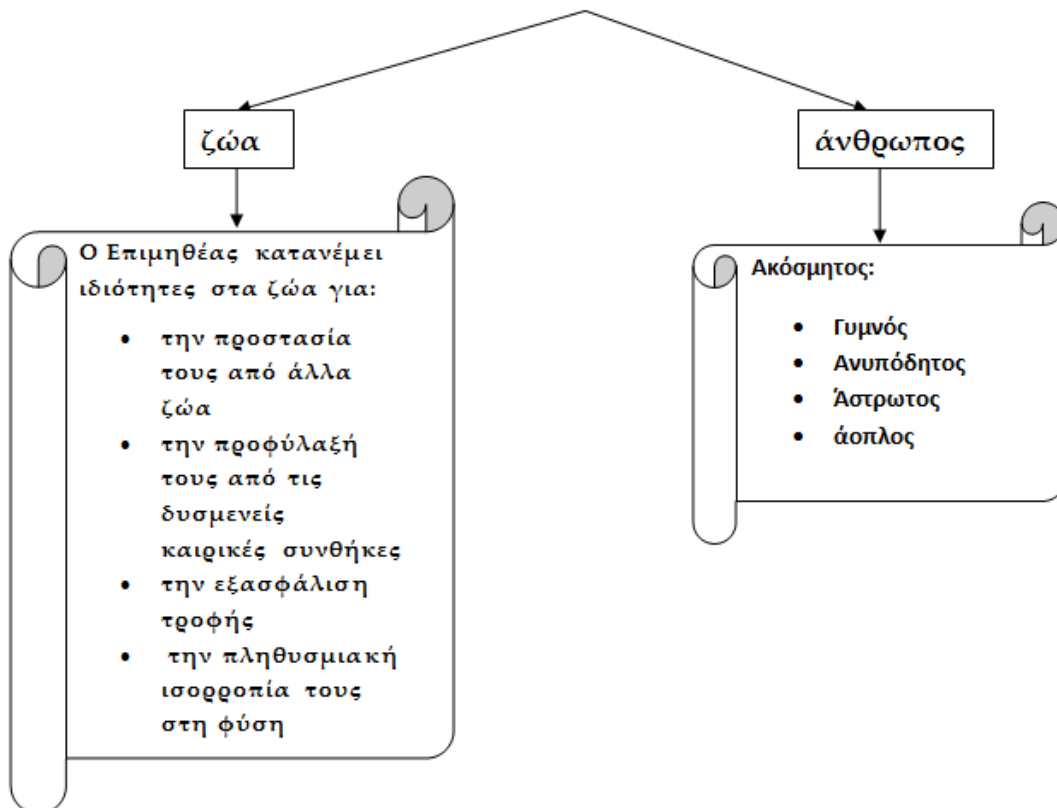
Ανυπαρξία θνητών όντων

(Ἦν γάρ ποτε χρόνος ὅτε θεοὶ μὲν ἦσαν, θνητὰ δὲ γένη οὐκ ἦν.)

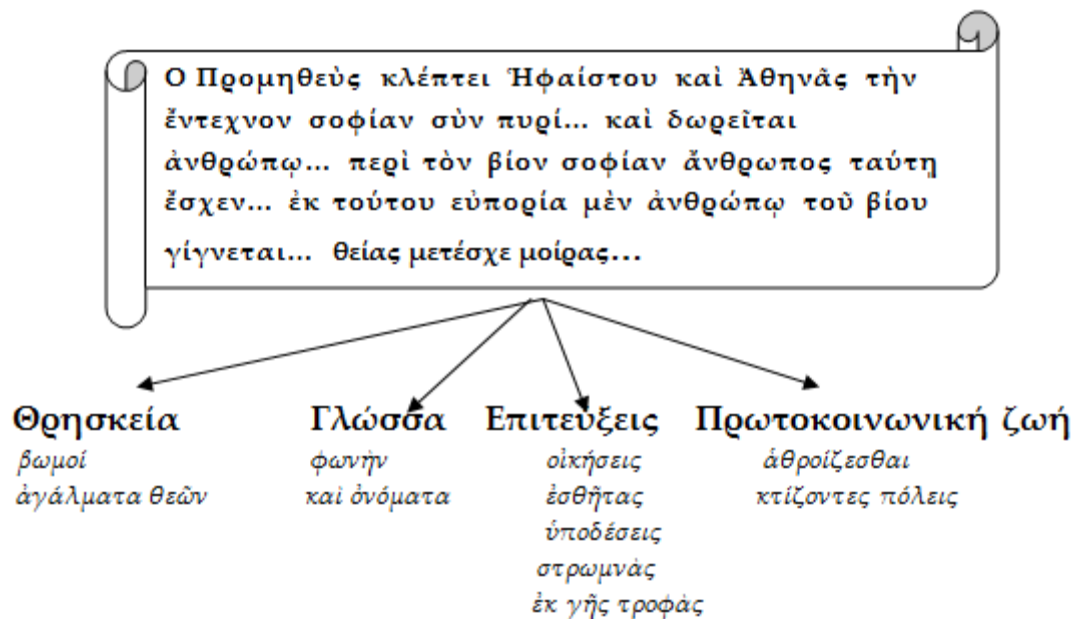
2^ο Στάδιο

Επιμηθεϊκό

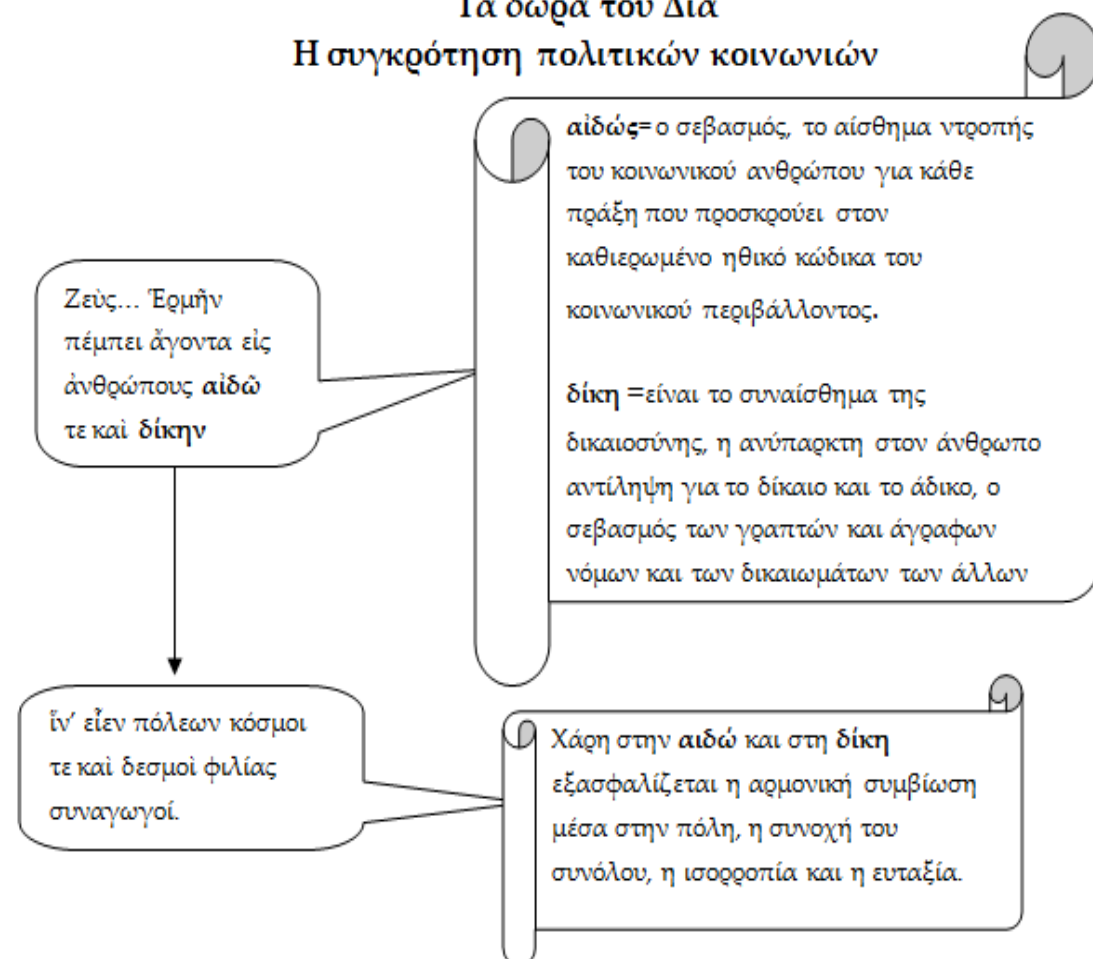
Δημιουργία θνητών όντων

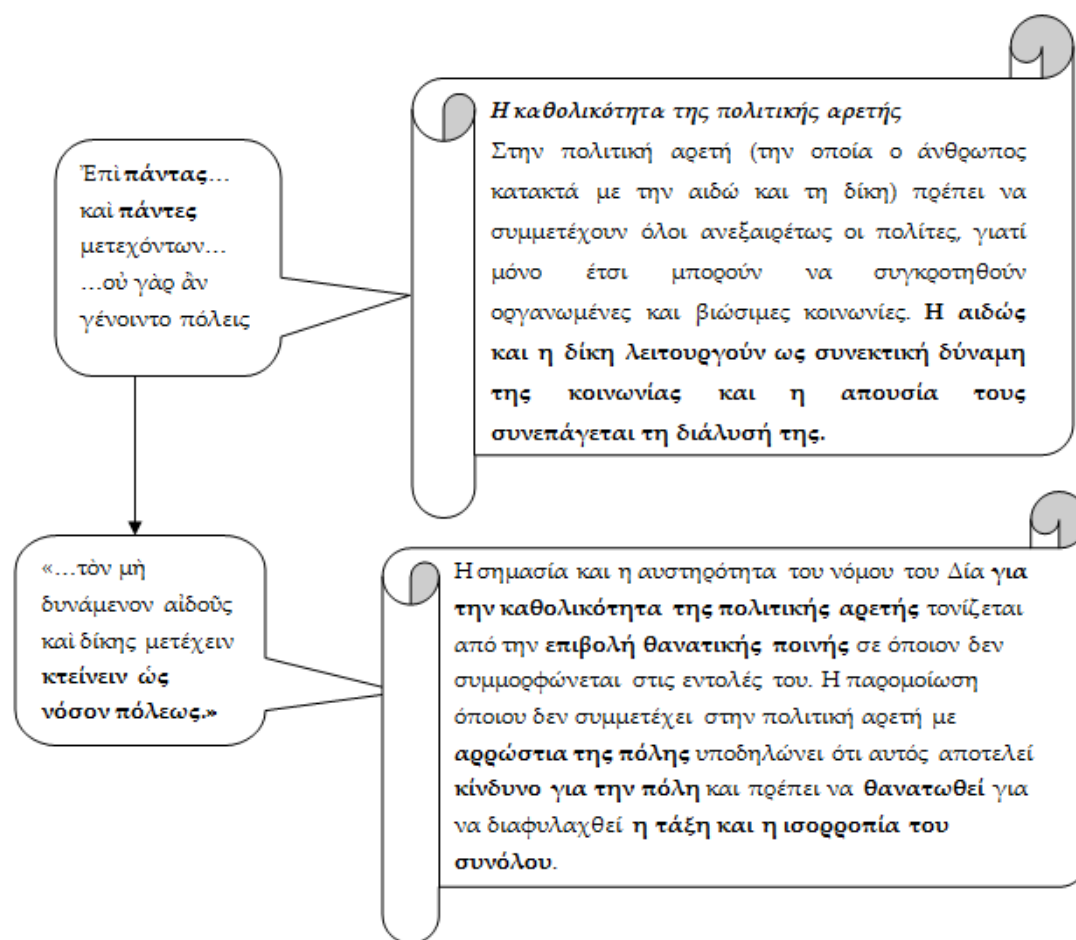

3^ο Στάδιο
Προμηθεϊκό
Δημιουργία τεχνικού πολιτισμού

4^ο Στάδιο
Τα δώρα του Δία
Ἡ συγκρότηση πολιτικῶν κοινωνιῶν

Συμπεράσματα του Πρωταγόρα στο επιμύθιο

α) Το ότι ὅλοι οι Αθηναῖοι ἔχουν την πολιτική αρετή, δεν σημαίνει ότι αυτή δεν διδάσκεται, ὅπως υποστήριξε ο Σωκράτης, αλλά ότι εἶναι αναγκαία η ὑπαρξή της για την οργάνωση κοινωνιών,

β) Ο Πρωταγόρας δέχεται και αιτιολογεί την καθολικότητα και την αναγκαιότητα της πολιτικής αρετῆς, και σε αυτή τη βάση στηρίζει το διδακτό της αρετῆς.

γ) Τα επιχειρήματα του Πρωταγόρα για το διδακτό της πολιτικής αρετῆς που συνάγονται από τον μύθο και τα κεφαλαιοποιεί στο επιμύθιο είναι τα εξής:

1) Οι τεχνικές γνώσεις δεν δόθηκαν σε ὅλους τους ανθρώπους και γι' αυτό ένας που κατέχει μία τέχνη, πχ. την αρχιτεκτονική ή την ιατρική, μπορεί να καλύψει πολλούς ιδιώτες. Ἐτσι αιτιολογείται γιατί οι Αθηναῖοι επιτρέπουν μόνο σε ειδικούς να εκφέρουν γνώμη για ζητήματα τεχνικής ειδίκευσης.

2) Άποψη του Πρωταγόρα είναι ότι η πολιτική αρετή δόθηκε στον άνθρωπο σ' ένα μεταγενέστερο στάδιο και όχι από την αρχή της δημιουργίας του. Αυτές τις δύο αξίες τις διαθέτει ο άνθρωπος ως ηθικές καταβολές και προδιάθεση. Για να γίνουν όμως κτήμα του και να φτάσει στην πλήρη κατάκτηση της πολιτικής αρετής πρέπει να καταβάλει προσπάθεια και αγώνα. Ο άνθρωπος δεν γεννιέται, αλλά γίνεται κάτοχος της πολιτικής αρετής μέσα από μαθητεία σε αυτήν, δηλαδή με διδασχή και προσπάθεια. Σ' αυτό θα συντελέσουν οι φορείς αγωγής αλλά και οι νόμοι με τις ποινές και τις κυρώσεις τους («Ἐπὶ πάντας,»... «καὶ πάντες μετεχόντων»... κτείνειν ὡς νόσον πόλεως.»). Την άποψη αυτή θα επιχειρήσει να αποδείξει στις επόμενες ενότητες, για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η πολιτική αρετή διδάσκεται.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Ποιο ρόλο έπαιξαν στην εξέλιξη του πολιτισμού η «αιδώς» και η «δίκη» σύμφωνα με τον μύθο; (γρ)
2. Πώς ο άνθρωπος «μετέσχε θείας μοίρας»; (πρ)
3. Για ποιούς λόγους ο άνθρωπος, κατά τον Πρωταγόρα προχώρησε στη συγκρότηση πολιτικής κοινωνίας; (πρ)
4. «ἐζήτουν δὴ ἀθροίζεσθαι καὶ σώζεσθαι κτίζοντες πόλεις»: Να συγκρίνετε την άποψη του Πρωταγόρα με αυτή του Αριστοτέλη ότι ο άνθρωπος είναι «φύσει ζῶον πολιτικόν». (γρ/επαναλήψεις)
5. Αφού συγκρίνετε τον μύθο του Πρωταγόρα για τα επιτεύγματα του ανθρώπου στον τομέα της τεχνολογίας με τα στοιχεία που μας δίνει ο Σοφοκλής στο πρώτο στάσιμο της Αντιγόνης για το ίδιο θέμα, να επισημάνετε όποιες διαφορές ή ομοιότητες υπάρχουν. (γρ)
6. αἰδώς, δίκη: Ποιο είναι το περιεχόμενο καθεμιάς έννοιας; Γιατί θεωρούνται «πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί»; (πρ)

Ενότητα 5^η – Πλάτωνος Πρωταγόρας 323a – e, Η πολιτική αρετή ως κοινή και φυσική ιδιότητα όλων των ανθρώπων

ΚΕΙΜΕΝΟ

Ἵνα δὲ μὴ οἷη ἀπατᾶσθαι ὥς τῷ ὄντι ἡγοῦνται πάντες ἄνθρωποι πάντα ἄνδρα μετέχειν δικαιοσύνης τε καὶ τῆς ἄλλης πολιτικῆς ἀρετῆς, τόδε αὖ λαβὲ τεκμήριον. Ἐν γὰρ ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς, ὥσπερ σὺ λέγεις, ἐάν τις φῇ ἀγαθὸς αὐλητῆς εἶναι, ἢ ἄλλην ἡντινοῦν τέχνην ἢν μὴ ἐστίν, ἢ καταγελῶσιν ἢ χαλεπαίνουσιν, καὶ οἱ οἰκείοι προσιόντες νουθετοῦσιν ὥς μαινόμενον· ἐν δὲ δικαιοσύνῃ καὶ ἐν τῇ ἄλλῃ πολιτικῇ ἀρετῇ, ἐάν τινα καὶ εἰδῶσιν ὅτι ἄδικός ἐστιν, ἐάν οὗτος αὐτὸς καθ' αὐτοῦ τάληθῇ λέγῃ ἐναντίον πολλῶν, ὃ ἐκεῖ σωφροσύνην ἡγοῦντο εἶναι, τάληθῃ λέγειν, ἐνταῦθα μανίαν, καὶ φασὶν πάντας δεῖν φάναι εἶναι δικαίους, ἐάντε ὦσιν ἐάντε μὴ, ἢ μαίνεσθαι τὸν μὴ προσποιούμενον [δικαιοσύνην]. ὥς ἀναγκαῖον οὐδένα ὄντιν' οὐχὶ ἀμῶς γέ πως μετέχειν αὐτῆς, ἢ μὴ εἶναι ἐν ἀνθρώποις.

Ὅτι μὲν οὖν πάντ' ἄνδρα εἰκότως ἀποδέχονται περὶ ταύτης τῆς ἀρετῆς σύμβουλον διὰ τὸ ἡγεῖσθαι παντὶ μετεῖναι αὐτῆς, ταῦτα λέγω· ὅτι δὲ αὐτὴν οὐ φύσει ἡγοῦνται εἶναι οὐδ' ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου, ἀλλὰ διδακτόν τε καὶ ἐξ ἐπιμελείας παραγίγνεσθαι ᾧ ἂν παραγίγνηται, τοῦτό σοι μετὰ τοῦτο πειράσομαι ἀποδείξαι. Ὅσα γὰρ ἡγοῦνται ἀλλήλους κακὰ ἔχειν ἄνθρωποι φύσει ἢ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Και για να μην νομίζεις ότι εξαπατάσαι πως πραγματικά όλοι οι άνθρωποι πιστεύουν ότι κάθε άνθρωπος έχει μερίδιο και στη δικαιοσύνη και στην άλλη πολιτική αρετή, πάρε πάλι το εξής ως απόδειξη. Στις άλλες δηλαδή ικανότητες, όπως ακριβώς εσύ λες, αν κάποιος ισχυρίζεται πως είναι ικανός αυλητής, ή (ικανός) σε οποιαδήποτε άλλη τέχνη, στην οποία [όμως] δεν είναι, ή τον κοροϊδεύουν ή αγανακτούν, και οι συγγενείς του πλησιάζοντάς τον προσπαθούν να τον συμβουλεύσουν, σαν να είναι τρελός· στη δικαιοσύνη όμως και στην άλλη πολιτική αρετή, αν και γνωρίζουν για κάποιον ότι είναι άδικος, αν αυτός ο ίδιος για τον εαυτό του (εις βάρος του) λέει την αλήθεια μπροστά σε πολλούς (άλλους), πράγμα το οποίο στην πρώτη περίπτωση θεωρούσαν ότι είναι σωφροσύνη – το να λέει δηλαδή κανείς την αλήθεια – στη δεύτερη περίπτωση (το θεωρούν) τρέλα, και ισχυρίζονται ότι όλοι πρέπει να λένε ότι είναι δίκαιοι, είτε είναι (δίκαιοι) είτε όχι, διαφορετικά (λένε) ότι είναι τρελός αυτός που δεν υποκρίνεται τον δίκαιο· με το σκεπτικό ότι είναι αναγκαίο καθέννας χωρίς εξαίρεση να έχει κατ' αυτόν τον τρόπο το μερίδιο του σ' αυτήν ή, σ' αντίθετη περίπτωση, (είναι αναγκαίο) να μην ανήκει στην κοινωνία των ανθρώπων.

Ότι λοιπόν κάθε άνθρωπο εύλογα δέχονται (οι Αθηναίοι) σύμβουλο γι' αυτή την αρετή, επειδή πιστεύουν ότι όλοι έχουν το μερίδιο τους σ' αυτήν, αυτά τα επιχειρήματα φέρνω· ότι όμως νομίζουν πως αυτή δεν είναι δοσμένη από τη φύση ούτε συμβαίνει αφ' εαυτού (από τύχη), αλλά ότι μπορεί και να διδαχθεί και ότι ύστερα από φροντίδες επέρχεται (γίνεται κτήμα) σ' όποιον τυχόν επέρχεται (γίνεται κτήμα), αυτό θα προσπαθήσω στη συνέχεια να σου αποδείξω. Διότι γι' όσα ελαττώματα πιστεύουν οι άνθρωποι ο ένας για τον άλλο ότι τα έχουν από τη φύση ή την τύχη, κανένας δεν είναι οργισμένος ούτε δίνει

τύχη, οὐδεὶς θυμοῦται οὐδὲ νουθετεῖ οὐδὲ διδάσκει οὐδὲ κολάζει τοὺς ταῦτα ἔχοντας, ἵνα μὴ τοιοῦτοι ᾦσιν, ἀλλ' ἐλεοῦσιν· οἷον τοὺς αἰσχροὺς ἢ μικροὺς ἢ ἀσθενεῖς τίς οὕτως ἀνόητος ὥστε τι τούτων ἐπιχειρεῖν ποιεῖν; Ταῦτα μὲν γὰρ οἶμαι ἴσασιν ὅτι φύσει τε καὶ τύχῃ τοῖς ἀνθρώποις γίνεται, τὰ καλὰ καὶ τὰναντία τούτοις· ὅσα δὲ ἐξ ἐπιμελείας καὶ ἀσκήσεως καὶ διδαχῆς οἴονται γίνεσθαι ἀγαθὰ ἀνθρώποις, ἐάν τις ταῦτα μὴ ἔχῃ, ἀλλὰ τὰναντία τούτων κακά, ἐπὶ τούτοις που οἷ τε θυμοὶ γίνονται καὶ αἱ κολάσεις καὶ αἱ νουθετήσεις. Ὡν ἐστὶν ἓν καὶ ἡ ἀδικία καὶ ἡ ἀσέβεια καὶ συλλήβδην πᾶν τὸ ἐναντίον τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς.

συμβουλές ἢ μαθήματα, οὔτε τιμωρεῖ αὐτοὺς που τα ἔχουν, για να μην εἶναι τέτοιοι, ἀλλὰ τοὺς λυποῦνται· για παράδειγμα στους ἀσχημοὺς ἢ μικρόσωμοὺς ἢ ἀσθενικοὺς ποῖος εἶναι τόσο ἀνόητος, ὥστε να προσπαθήσει να κάνει κάτι ἀπὸ αὐτά; Διότι βέβαια γνωρίζουν, νομίζω, ὅτι αὐτὰ συμβαίνουν στους ἀνθρώπους ἀπὸ την φύση και την τύχη, δηλαδή τα χαρίσματα και τα ἀντίθετά τους· ὅσα ὅμως προτερήματα θεωροῦν ὅτι υπάρχουν στους ἀνθρώπους με φροντίδα και ἀσκήση και διδασκαλία, αν κάποιος δεν τα ἔχει, ἀλλὰ (ἔχει) τα ἀντίθετά τους ελαττώματα, σ' αὐτές τις περιπτώσεις βέβαια σημειώνονται και οι θυμοὶ και οι τιμωρίες και οι παραινέσεις. Ἀπὸ αὐτά (τα ελαττώματα) ἓνα εἶναι και η ἀδικία και η ἀσέβεια και γενικά καθετί που ἀντιτίθεται στην πολιτική ἀρετή.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑ - ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

- οἰκεῖος < οἶκος: οικογένεια, οικοδεσπότης, οικόσιτος, οικοτροφείο, κάτοικος, πολυκατοικία, διοίκηση, ενοικιαστής
- προσιόντες < πρὸς + εἶμι (= ἔρχομαι): αμαξιτός, εισιτήριο, εξιτήριο, ιταμός, ισθμός
- νουθετῶ < νοῦς + τίθημι: νόηση, νοητικός, νοήμων, έννοια, παράνοια, κατανόηση / θέση, διάθεση, θετός, αδιάθετος, ανάθημα, θεσμός, θέμις, θήκη, θώκος, θετικός
- συλλήβδην < συν + λαμβάνω: λαβή, λαβίδα, εργολάβος, λήμμα, λήψη, λήπτης, αντιληπτός, παραλήπτης, ευλαβής, λάφυρο, ειλημμένος, καταλαβαίνω

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΕΣ ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Να γράψετε από δύο ομόρριζα της αρχαίας ή της νέας ελληνικής για τις παρακάτω λέξεις:
ἡγοῦνται, λέγεις, νουθετοῦσιν, φάναι, ἐπιμελείας, ἀποδείξαι, γίγνεσθαι
2. ἡγοῦμαι, χαλεπαίνω, θυμοῦμαι, νουθετῶ: Να γράψετε στην αρχαία ελληνική από ένα συνώνυμο για κάθε λέξη που σας δίνεται.
3. φύσει, τύχη, συλλήβδην, ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου: Να γράψετε τέσσερις φράσεις με τα επιρρήματα και την επιρρηματική έκφραση που σας δίνονται στη νεοελληνική μορφή τους, ώστε να φαίνεται η σημασία τους.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Γενικό ερμηνευτικό σχόλιο

Ο πλατωνικός Πρωταγόρας στην ενότητα αυτή επιχειρεί να αποδείξει λογικά ό,τι ήδη έχει πει με τον μύθο και δεν εισάγει νέα θέματα προς συζήτηση. Χρησιμοποιεί τα επιχειρήματα του Σωκράτη, συμμεριζόμενος τον προβληματισμό του, για να αποδείξει όμως το διδακτό της πολιτικής αρετής, δηλαδή το αντίθετο της σωκρατικής ρήσης ότι η πολιτική αρετή δεν διδάσκεται. Η τακτική του Πλάτωνα να χρησιμοποιούν οι συνομιλητές τα ίδια επιχειρήματα για να συνάγουν αντίθετα συμπεράσματα, δείχνει ότι δεν είναι εύκολη και απλή υπόθεση η συζήτηση για το διδακτό της πολιτικής αρετής. Αντίθετα, απαιτεί συστηματική εκτύλιξη της σκέψης των συνομιλητών και ερμηνευτική ευελιξία.

Η καθολικότητα της πολιτικής αρετής

τεκμήριον· Ο Πρωταγόρας φέρνει επιπλέον μια εμπειρική απόδειξη⁶⁵ (το συμβατικό αίσθημα δικαίου που χαρακτηρίζει την αθηναϊκή κοινωνία), για να πείσει τον Σωκράτη ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν συμμετοχή στη δικαιοσύνη και στην άλλη πολιτική αρετή και ότι επίσης αποδέχονται τον καθένα ως σύμβουλο σε πολιτικά ζητήματα (καθολικότητα πολιτικής αρετής): «ὥς τῷ ὄντι ἡγοῦνται πάντες ἄνθρωποι πάντα ἄνδρα μετέχειν δικαιοσύνης τε καὶ τῆς ἄλλης πολιτικῆς ἀρετῆς ... Ὅτι μὲν οὖν πάντ' ἄνδρα εἰκότως ἀποδέχονται περὶ ταύτης τῆς ἀρετῆς σύμβουλον διὰ τὸ ἡγεῖσθαι παντὶ μετεῖναι αὐτῆς, ταῦτα λέγω».

Πιο συγκεκριμένα συγκρίνει τις αντιδράσεις των Αθηναίων σε δύο διαφορετικές περιπτώσεις:

1^η περίπτωση

(η στάση της κοινής γνώμης απέναντι στους ειδικούς σε έναν τεχνικό τομέα):
ἐν ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς⁶⁶

2^η περίπτωση

(η στάση της κοινής γνώμης απέναντι στον πολίτη και στη σχέση του με τη δικαιοσύνη):
ἐν δικαιοσύνῃ καὶ ἐν τῇ ἄλλῃ πολιτικῇ ἀρετῇ

⁶⁵ Μαρκαντωνάτου Γ., ό.π., σελ. 92

⁶⁶ Η αρετή, εδώ, δεν έχει ηθικό περιεχόμενο, αλλά αποδίδει την ικανότητα και τις γνώσεις σε έναν ειδικό τομέα.

▪ η ανειλικρίνεια προκαλεί αντιδράσεις: γέλιο ή και αποδοκιμασίες ▪ η ειλικρίνεια, η παραδοχή της άγνοιας θεωρείται «σωφροσύνη» και επιδοκιμάζεται	▪ η ειλικρίνεια, η παραδοχή για μη κατοχή της πολιτικής αρετής προκαλεί αντιδράσεις και θεωρείται «μανία», τρέλα ▪ η υποκρισία στην αποδοχή της αναγκαιότητας της πολιτικής αρετής είναι η σωστή πολιτική συμπεριφορά

Η συνύπαρξη των ανθρώπων είναι αδιανόητη, αν δε διαθέτουν όλοι την πολιτική αρετή. Γι' αυτό και αν κάποιος στερείται τη σωφροσύνη ή τη δικαιοσύνη, την αρετή του πολίτη γενικά, πρέπει να υποκρίνεται ότι τις κατέχει. Φαίνεται εδραιωμένη η αντίληψη ότι η κοινωνική συνύπαρξη των ανθρώπων δεν συμφωνεί με την αδικία, η οποία απειλεί με διάσπαση τη συνοχή της κοινωνίας, και ότι δεν υπάρχει άνθρωπος που τουλάχιστον δεν καταφάσκει στη δικαιοσύνη. «Η υποκρισία είναι ο φόρος που η κακία οφείλει στην αρετή.⁶⁷» Ο Πρωταγόρας φαίνεται να διεισδύει στη νοοτροπία των ανθρώπων και να παρατηρεί ότι δεν τους ενδιαφέρει το τι πρέπει ή είναι σωστό να κάνουν, αλλά το τι τους συμφέρει να κάνουν. Επίσης, δεν τους ενδιαφέρει η πραγματική τους εικόνα (το είναι), όσο η εικόνα που συνάδει με τα προβαλλόμενα κοινωνικά πρότυπα και το κοινώς αποδεκτό σύστημα αξιών (το φαίνεσθαι). Συνεπώς, η κοινωνική ηθική και το συμβατικό αίσθημα δικαίου αφορά (και πρέπει να αφορά) όλους τους ανθρώπους, διαφορετικά θέτουν τον εαυτό τους έξω από την κοινωνία και υφίστανται ό,τι συνεπάγεται αυτό.

καὶ φασιν πάντας δεῖν φάναι εἶναι δικαίους, ἔάντε ὧσιν ἔάντε μὴ ... Είναι εύκολα αντιληπτό ότι με τις απόψεις αυτές ο Πρωταγόρας επιδοκιμάζει την αναγκαιότητα της πειθαρχίας προς τους γραπτούς κι άγραφους νόμους, αφού ο αλληλοσεβασμός και το αίσθημα δικαιοσύνης που πρέπει να διέπει τις σχέσεις των πολιτών μεταξύ τους και με την πολιτεία, εξασφαλίζει την κοινωνική ισορροπία και πρόοδο. Σ' αυτό το σημείο ο Πρωταγόρας φαίνεται ότι δέχεται πως η πολιτική ιδιότητα, έστω και ως κατάφαση στην έννοια της

⁶⁷ Taylor A. E., ό.π., σελ. 289

δικαιοσύνης, είναι ειδοποιό γνώρισμα του ανθρώπου και απαραίτητη προϋπόθεση για να είναι δεκτός στην πολιτική κοινωνία. Όταν και αυτό το ελάχιστο της κατάφασης στην έννοια του δικαίου λείπει από κάποιον, ο άνθρωπος αυτός δεν μπορεί να συγκαταλέγεται ανάμεσα στους ανθρώπους, γιατί υστερεί και αποτελεί απειλή για τους ιδρυτικούς σκοπούς της πολιτικής κοινωνίας. Έτσι, σ' αυτή την ενότητα προτείνεται αυτός να μη συγκαταλέγεται μεταξύ των ανθρώπων, δηλαδή να εξορίζεται και να του στερούνται τα πολιτικά του δικαιώματα.

ἀμῶς γε πως· Ὅπως επισημαίνεται, στον πολιτισμένο κόσμο τις πολιτικές αρετές τις κατέχουν ως ένα βαθμό οι άνθρωποι⁶⁸ (πβ. την εντολή του Δία στην προηγούμενη ενότητα). Είναι φανερό ότι αυτές δεν είναι ἐμφυτες στον άνθρωπο από την αρχή και έτοιμες, αλλά δόθηκαν στους ανθρώπους ως πρότυπα που πρέπει να κατακτηθούν με τη λογική και τον προσωπικό αγώνα. Ο Δίας δεν μπορεί να εξασφαλίσει την καθολικότητα των δύο αρετών στους ανθρώπους, αφού αυτές δεν αποτελούσαν μέρος της αρχικής τους φύσης. Χρειάζεται επομένως η διδασκαλία.

Γιατί κατά τον Πρωταγόρα η αρετή είναι διδακτή;

(βλ. και επόμενη ενότητα)

οὐ φύσει ... οὐδ' ἀπὸ αὐτομάτου, ἀλλὰ διδακτόν τε καὶ ἐξ ἐπιμελείας παραγίγνεσθαι· Η αρετή κατά τον Πρωταγόρα δεν αφομοιώνεται ασυνείδητα και χωρίς προσπάθεια, αλλά αποκτάται με φροντίδα, άσκηση και διδασκαλία. Μ' άλλα λόγια τρεις μορφές αγωγής αλληλοσυμπληρώνονται για να επιτευχθεί ο σκοπός της παιδαγωγικής⁶⁹. Γι' αυτό εισάγει ένα νέο επιχείρημα, που βασίζεται στη διαφορετική αντίδραση της κοινής γνώμης και των ανθρώπων σχετικά με τα ελαττώματα και τα προτερήματα των ανθρώπων.

Το κύριο επιχείρημα, που χρησιμοποιεί, έχει θέμα τη διαφοροποίηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς και αντίδρασης στα ἐμφυτα και επίκτητα γνώρισμα της ανθρώπινης φύσης. Οργανώνει το επιχείρημα κατά το τυπικό του ρητορικού λόγου, δηλαδή με υποδειγματική «*πρόθεσιν*» (θεματική περίοδο) και «*ἀπόδειξιν*», και προσφεύγει και πάλι στην εμπειρία και τη

⁶⁸ Guthrie W.K.C., ό.π., σελ. 92

⁶⁹ Σπυρόπουλου Η., ό.π., σελ. 192

ρητορική αντίθεση (φυσικά – επίκτητα, θετικά – αρνητικά χαρακτηριστικά και συμπονετική/ανεκτική – κριτική/»παρεμβατική» συμπεριφορά).

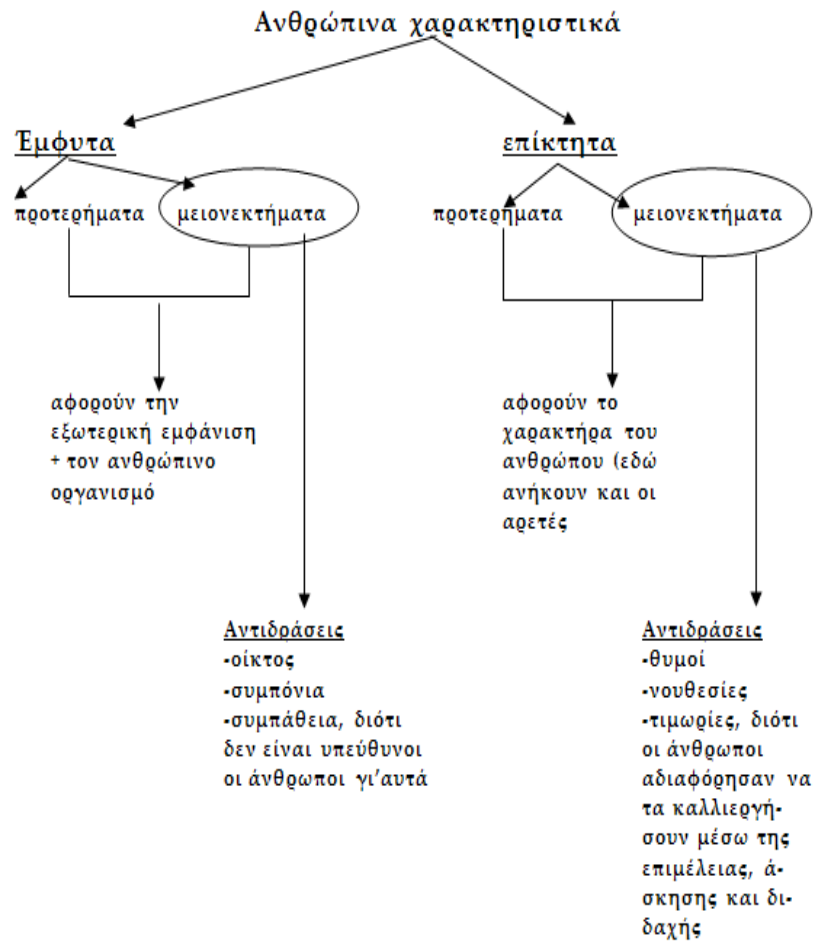
▪ <u>τα ελαττώματα που είναι ζήτημα φύσης ή τύχης</u> π.χ. η ασχήμια, η σωματική αδυναμία προκαλούν έλεο και οίκτο για αυτόν που τα έχει γιατί δεν ευθύνεται ο άνθρωπος	▪ <u>τα ελαττώματα που δεν είναι ζήτημα φύσης ή τύχης</u>, αλλά βαρύνουν αποκλειστικά τον ίδιο τον άνθρωπο π.χ. η αδικία, η ασέβεια προκαλούν αντιδράσεις από τις πιο ήπιες έως και τις πιο σκληρές (<i>θυμούνται ... νουθετεί ... διδάσκει ...κολάζει</i>)

Σύντομη απόδοση του συλλογισμού του Πρωταγόρα

Μείζων προκείμενη: ο άνθρωπος ανέχεται τα φυσικά μειονεκτήματα/ελαττώματά του, όχι όμως και τα επίκτητα, τα οποία μεταστρέφει σε αρετές με την επιμέλεια, την άσκηση και τη διδασχή.

Ελάσσων προκείμενη: η ασέβεια και η αδικία ως επίκτητα ελαττώματα είναι το αντίθετο της πολιτικής αρετής.

Συμπέρασμα: άρα η πολιτική αρετή ως το αντίθετο της ασέβειας και της αδικίας αποκτάται με την επιμέλεια, την άσκηση και τη διδασχή.

οὐ φύσει ... οὐδ' ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου ... φύσει ἢ τύχῃ· Για τον σοφιστὴ
υπάρχει βέβαια σκοπιμότητα στη φύση, όχι ωστόσο απεριόριστη, γιατί έχουμε
και τον παράγοντα τύχῃ (τυχαίο, άσκοπο)⁷⁰. Αξίζει, εδώ, να σημειωθεί η
καθαρή αποστασιοποίηση του σοφιστὴ ἀπὸ θεοκρατικές ερμηνείες, σε
αντίθεση με την 4η ενότητα, όπου, στο πλαίσιο του μύθου, γινόταν αναφορά
στη θεϊκή προέλευση της αἰδοῦς και της δίκης. Δέχεται, λοιπόν, την ύπαρξη
μιας τελεολογικῆς αρχῆς στη φύση, ὅτι ὅλα δηλαδή γίνονται για να
εξυπηρετήσουν κάποιο σκοπό, και προσθέτει τον αστάθμητο παράγοντα του
τυχαίου. Πουθενά, ὁμως, δεν γίνεται λόγος για παρουσία ή παρέμβαση του
θείου. Επίσης διακηρύσσει την έντονη διαφωνία του με την άποψη μερικών
ανταγωνιστῶν του ὅτι η «αρετή του πολίτη» προέρχεται ἀπὸ τη φύση, με
άλλα λόγια ὅτι οι ἄνθρωποι γεννιούνται καλοί ή κακοί. Θεωρεῖ την ηθική
προϊόν πολιτισμοῦ, ζήτημα αφομοίωσης μιας σωστής κοινωνικῆς
παράδοσης⁷¹.

Παράλληλα χρησιμοποιώντας το σχῆμα ἄρσης-θέσης θα αποδείξει ὅτι
η αρετή δεν προέρχεται ἀπὸ τη φύση ή την τύχη, χωρίς την προσπάθεια του
ανθρώπου, αλλά ὅτι είναι ἀποτέλεσμα διδασκαλίας, φροντίδας και άσκησης.
Πιο συγκεκριμένα σύμφωνα με την αρχαϊκή - αριστοκρατική αντίληψη περί
ηθικῆς, οι ιδιότητες - τα χαρακτηριστικά του ανθρώπου - δίνονται εκ φύσεως
και ὅσο «ανώτερο» είναι το γένος, η γενιά, τόσο ανώτερα, «ευγενέστερα», τα
χαρακτηριστικά. Η διδασκαλία των σοφιστῶν αμφισβητεῖ αυτή την ηθική και
μερικοί ἀπὸ τους σοφιστές διατυπώνουν θέσεις στις οποίες η ἀνθρωπότητα θα
φτάσει ξανά στην εποχή του ευρωπαϊκοῦ διαφωτισμοῦ, ὅπως ὅτι οι ἄνθρωποι
είναι ἀπὸ τη φύση τους ἴσοι και οι ἀνισότητες είναι θέμα κοινωνικῶν
συμβάσεων. Με το οὐ φύσει θα ἐννοήσουμε ὅτι δεν δίνεται «έτοιμη» ἀπὸ τη
φύση η πολιτική αρετή, αλλά δίνεται μόνο ως δυνατότητα σε ὅλους. Τα
υπόλοιπα είναι θέμα διδασκαλίας και διαπαιδαγώγησης (ὅπως θα τονίσει στα
επόμενα ο Πρωταγόρας).

⁷⁰ Μαρκαντωνάτου Γ., ὁ.π., σελ. 98

⁷¹ Taylor A. E., ὁ.π., σελ. 289

Ο ρόλος της παιδείας στην ηθική διαμόρφωση του ανθρώπου

ἐξ ἐπιμελείας καὶ ἀσκήσεως καὶ διδαχῆς· Ὅπως ἤδη ἐπισημάναμε και παραπάνω οι βασικές μορφές της αγωγής είναι τρεις: σπουδή (φροντίδα), άσκηση, διδασκαλία. Παραλείπεται η μίμηση – ίσως γιατί οδηγεί και σε αρνητικά αποτελέσματα, οπότε δεν θα εξυπηρετούσε τον Πρωταγόρα στην επιχειρηματολογία του. Είναι φανερό λοιπόν πως η παιδεία αποτελεί την κινητήρια εκείνη δύναμη που θα μετατρέψει τον άνθρωπο σε ον με πολιτική συμπεριφορά⁷² Η θέση του Πρωταγόρα είναι πως, σε μια πολιτισμένη κοινωνία, η ζωή αποτελεί μακρόχρονη διεργασία εκμάθησης της αρετής, της οποίας οι πολίτες αποτελούν ο καθένας στο βαθμό του, ειδικευμένους δασκάλους. Υπάρχουν λίγοι εξαιρετικά ικανοί δάσκαλοι, ιδιαίτερα προικισμένοι για το έργο τους, οι οποίοι κάνουν ό,τι και κάθε καλός πολίτης, αλλά καλύτερα· τέτοιοι είναι και ο ίδιος⁷³.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΩΝ⁷⁴

1. Το «τεκμήριον» του Πρωταγόρα είναι μια υποδειγματική εφαρμογή των τεχνικών και των κανόνων της ρητορικής. Αποτελεί επίκληση στην εμπειρία και μάλιστα εμπειρία κοινή και αποδεκτή από όλους και γι' αυτό είναι τυπικό τεκμήριο. Επιπλέον, το σχήμα της αντίθεσης, που χρησιμοποιεί ο ρήτορας για να δείξει τι ισχύει στον χώρο της τεχνικής γνώσης και τι στον χώρο της δικαιοσύνης, είναι ένα κλασικό, τυπικό στοιχείο ρητορικής που χρησιμοποιείται στους ρητορικούς λόγους. Ωστόσο, η αξιολόγηση του τεκμηρίου του Πρωταγόρα φανερώνει τα εξής τρωτά σημεία του:

α) η αποδεικτέα θέση έχει αποφαντική διατύπωση («*ἡγούνται ... μετέχειν*»), ενώ στις δύο αιτιολογήσεις υπάρχει δεοντολογική διατύπωση («*δεῖν φάναι – ἀναγκαῖον μετέχειν*»), η οποία όμως δεν έχει αποδεικτική ισχύ. Με άλλα λόγια δεν ευσταθεί ο συλλογισμός ότι «*όλοι έχουν την πολιτική αρετή, επειδή όλοι πρέπει να λένε ότι είναι δίκαιοι και επειδή είναι αναγκαίο να έχουν όλοι μερίδιο σ' αυτή*». Αυτό που μας ενδιαφέρει είναι τι πραγματικά συμβαίνει και όχι τι πρέπει να συμβαίνει. Ο

⁷² Μαρκαντωνάτου Γ., ό.π., σελ. 99

⁷³ Taylor A. E., ό.π., σελ. 290

⁷⁴ Όπου δεν υπάρχει ανάλογη υποσημείωση, οι αναφορές προέρχονται από την <http://www.study4exams.gr/>

συλλογισμός θα ήταν λογικά ορθός, αν είχε ως συμπέρασμα τη φράση: *«ήγουνται πάντες άνθρωποι πάντα άνδρα δειν μετέχειν δικαιοσύνης τε καὶ τῆς ἄλλης πολιτικῆς ἀρετῆς»*.

β) *«ἐάντε ᾧσιν ἐάντε μή»*: η φράση έρχεται σε αντίφαση με την καθολικότητα της αρετής, που υποστηρίχτηκε στην αποδεικτέα θέση, καθώς εδώ δηλώνεται ότι υπάρχουν και άδικοι άνθρωποι.

γ) ο συλλογισμός έχει περιορισμένη αποδεικτική αξία, γιατί ως προς τη μορφή είναι υποθετικός, στηρίζεται δηλαδή σε κρίσεις που ισχύουν υπό όρους και όχι απόλυτα.

δ) οι προκείμενες δεν είναι λογικές κρίσεις, αλλά εμπειρικά παραδείγματα και χαρακτηρίζονται από υποκειμενισμό.

2. Η πεποίθηση ότι οι άλλοι άνθρωποι, ανάμεσα στους οποίους και οι Αθηναίοι, επιβάλλουν ποινές σε όλους εκείνους που διαπράττουν αδικήματα με το σκεπτικό ότι αυτοί αδιαφόρησαν να αποκτήσουν την αρετή χρησιμοποιώντας επιμέλεια, άσκηση και διδασκαλία, δεν είναι δυνατό να υιοθετηθεί ανεπιφύλακτα, γιατί είναι κάτι που δεν έχει αποδειχτεί. Στηρίζεται βέβαια στην κοινή αντίληψη, ο Πρωταγόρας όμως δεν το θεμελιώνει λογικά. Αυτό από την άλλη δεν σημαίνει ότι δεν έχει ουσιαστική - αντικειμενική βάση.

α) Ο Πρωταγόρας επιστρατεύει το γνωστό σόφισμα της λήψεως του αιτουμένου, σύμφωνα με το οποίο λαμβάνονται ως αποδεικτικά στοιχεία πράγματα που τα ίδια χρειάζονται απόδειξη⁷⁵. Δεν έχει δηλαδή αποδείξει γιατί ελαττώματα αντίθετα προς την αρετή, όπως η αδικία, δεν είναι έμφυτα, αλλά το θεωρεί δεδομένο κι αυταπόδεικτο.

β) *«ὧ ἂν παραγίγνηται» / «ἐάν τις ταῦτα μὴ ἔχη»*: Οι δύο φράσεις έρχονται σε αντίφαση είτε με τη θεωρία ότι η αρετή διδάσκεται, αφού αφήνεται να εννοηθεί ότι κάποιοι δεν μπορούν να την αποκτήσουν με τη διδασκαλία, είτε με τη θεωρία για την καθολικότητα της αρετής, αφού δέχεται ότι υπάρχουν και κάποιοι που δεν την κατέχουν.

γ) Παρουσιάζει ως άποψη γενικά των ανθρώπων, τη δική του απλώς άποψη για το θέμα.

δ) Υπολανθάνει η απαίτηση του ικανού και κατάλληλου δασκάλου, όπως ο ίδιος, για να διδάξει την πολιτική αρετή.

⁷⁵ Μαρκαντωνάτου Γ., ό.π., σελ. 102

Γενική διαπίστωση

Συνολικά για τον αποδεικτικό λόγο του Πρωταγόρα στην ενότητα αυτή, μπορούμε να πούμε ότι η έλλειψη πειστικότητας των επιχειρημάτων του Πρωταγόρα οφείλεται κυρίως στην ασάφεια της διατύπωσής του. Επιπλέον η όλη συλλογιστική, όπως και στην επόμενη ενότητα, βασίζεται στην ταύτιση της αρετής με τις παραδόσεις ενός υπαρκτού οργανωμένου με συγκεκριμένο τρόπο κράτους. Σε ένα άλλο κοινωνικό σύνολο π. χ. στη Σπάρτη οι ίδιες επιδράσεις θα είχαν ίσως διαφορετικά αποτελέσματα. Η ηθική τελικά για τον Πρωταγόρα είναι σχετική με κριτήριο το τι ισχύει στην εκάστοτε κοινωνία⁷⁶ (ηθικός σχετικισμός). Για τον Σωκράτη όμως η αρετή είναι γνώση, κατανόηση αρχών που έχουν οικουμενική διάσταση και πανανθρώπινο χαρακτήρα.

Τέλος με το να αναφέρει εδώ ο Πρωταγόρας την *ἀσέβεια*, θα δώσει την ευκαιρία στον Σωκράτη να απαριθμήσει την οσιότητα ως μόριο της αρετής. Τελικά η αρετή είναι μία ή πολλές; Σε αυτό το σημείο θα επικεντρωθεί η συζήτηση και θα φέρει ο Σωκράτης σε αδιέξοδο τον Πρωταγόρα.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Τι προσπαθεί να αποδείξει ο Πρωταγόρας στην πρώτη παράγραφο της ενότητας; (γρ)
2. Με ποια επιχειρήματα ο Πρωταγόρα προσπαθεί να αποδείξει το διδακτό της αρετής και πώς τα κρίνετε (δες και επόμενη ενότητα); (πρ)
3. Ποια είναι η γνώμη του Πρωταγόρα για τα προτερήματα και τα ελαττώματα των ανθρώπων; Ποια στάση τηρούν οι άνθρωποι συνήθως απέναντι σ' αυτά; Ποια είναι η προσωπική σας άποψη; (πρ)

---

⁷⁶ Taylor A. E., ό.π., σελ. 291

Ενότητα 6^η – Πλάτωνος Πρωταγόρας 324a – c, Η παιδευτική σημασία της τιμωρίας ως απόδειξη του διδασκτού της αρετής

ΚΕΙΜΕΝΟ

Ἐνθα δὴ πᾶς παντὶ θυμοῦται καὶ νοουθετεῖ, δῆλον ὅτι ὥς ἐξ ἐπιμελείας καὶ μαθήσεως κτητῆς οὕσης. Εἰ γὰρ ἐθέλεις ἐννοῆσαι τὸ κολάζειν, ὦ Σώκρατες, τοὺς ἀδικοῦντας τί ποτε δύναται, αὐτό σε διδάξει ὅτι οἱ γε ἄνθρωποι ἡγοῦνται παρασκευαστὸν εἶναι ἀρετῇ. Οὐδεὶς γὰρ κολάζει τοὺς ἀδικοῦντας πρὸς τούτῳ τὸν νοῦν ἔχων καὶ τούτου ἕνεκα, ὅτι ἠδίκησεν, ὅστις μὴ ὥσπερ θηρίον ἀλογίστως τιμωρεῖται· ὁ δὲ μετὰ λόγου ἐπιχειρῶν κολάζειν οὐ τοῦ παρεληλυθότος ἕνεκα ἀδικήματος τιμωρεῖται – οὐ γὰρ ἂν τό γε πραχθὲν ἀγένητον θείῃ – ἀλλὰ τοῦ μέλλοντος χάριν, ἵνα μὴ αὖτις ἀδικήσῃ μήτε αὐτὸς οὗτος μήτε ἄλλος ὁ τοῦτον ἰδὼν κολασθέντα. Καὶ τοιαύτην διάνοιαν ἔχων διανοεῖται παιδευτὴν εἶναι ἀρετῇ· ἀποτροπῆς γοῦν ἕνεκα κολάζει. Ταύτην οὖν τὴν δόξαν πάντες ἔχουσιν ὅσοι περ τιμωροῦνται καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ. Τιμωροῦνται δὲ καὶ κολάζονται οἱ τε ἄλλοι ἄνθρωποι οὓς ἂν οἴωνται ἀδικεῖν, καὶ οὐχ ἥκιστα Ἀθηναῖοι οἱ σοὶ πολῖται· ὥστε κατὰ τοῦτον τὸν λόγον καὶ Ἀθηναῖοί εἰσι τῶν ἡγουμένων παρασκευαστὸν εἶναι καὶ διδασκτὸν ἀρετῇ. Ὡς μὲν οὖν εἰκότως ἀποδέχονται οἱ σοὶ πολῖται καὶ χαλκέως καὶ σκυτοτόμου συμβουλευόντος τὰ πολιτικά, καὶ ὅτι διδασκτὸν καὶ παρασκευαστὸν ἡγοῦνται ἀρετῇ, ἀποδέδεικται σοι, ὦ Σώκρατες, ἱκανῶς, ὥς γέ μοι φαίνεται.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Σ' αυτές τις περιπτώσεις λοιπόν καθένας θυμώνει με τον καθένα και τον συμβουλεύει, ολοφάνερα με την ιδέα ότι με φροντίδα και διδασκαλία η αρετή μπορεί να αποκτηθεί. Αν πράγματι θέλεις να κατανοήσεις το να τιμωρεί κάποιος αυτούς που αδικούν, Σωκράτη, τι άραγε μπορεί να σημαίνει, αυτό το ίδιο θα σε διδάξει ότι οι άνθρωποι τουλάχιστον νομίζουν πως η αρετή μπορεί να μεταδοθεί. Διότι κανείς δεν τιμωρεί όσους αδικούν έχοντας τον νου του σ' αυτό κι εξαιτίας αυτού, ότι διέπραξε δηλαδή αδίκημα, εκτός αν κάποιος όπως ακριβώς ένα θηρίο, χωρίς σκέψη εκδικείται· κι αυτός που επιχειρεί να τιμωρεί με σκέψη δεν εκδικείται για το αδίκημα που ανήκει στο παρελθόν – γιατί δεν μπορεί να κάνει αυτό που έγινε να μην έχει συμβεί – αλλά για το μέλλον, για να μην αδικήσει πάλι ούτε αυτός ο ίδιος ούτε άλλος που είδε ότι αυτός τιμωρήθηκε. Κι επειδή έχει τέτοια σκέψη σκέφτεται ότι η αρετή μπορεί να διδαχθεί· οπωσδήποτε τιμωρεί για να αποτρέψει την άδικη πράξη στο μέλλον. Επομένως, αυτή την γνώμη όλοι έχουν, όσοι βέβαια τιμωρούν και στην ιδιωτική και στη δημόσια ζωή. Τιμωρούν για ανταπόδοση (στην αδικία) και για σωφρονισμό και οι άλλοι άνθρωποι όποιους τυχόν νομίζουν ότι αδικούν και προπαντός οι Αθηναίοι, οι συμπολίτες σου· συνεπώς σύμφωνα μ' αυτόν τον συλλογισμό και οι Αθηναίοι ανήκουν σε αυτούς που θεωρούν ότι η αρετή μπορεί και να μεταδοθεί και να διδαχθεί. Ότι, κατά τη γνώμη μου, λοιπόν δικαιολογημένα δέχονται οι συμπολίτες σου και τον χαλκιά και τον τσαγκάρη να δίνει συμβουλές για τα πολιτικά (ζητήματα), και ότι νομίζουν πως η αρετή μπορεί να διδαχθεί και να μεταδοθεί, το έχω αποδείξει σε σένα, Σωκράτη, ικανοποιητικά, καθώς τουλάχιστον μου φαίνεται.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑ - ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

- *ἀγέννητον* < *ἀ* + *γενέσθαι*: *γένεση*, *γενιά*, *γένος*, *γενικός*, *γονέας*, *γονικός*, *γόνιμος*, *άγονος*, *πρόγονος*, *απόγονος*, *γενέθλιος*, *γηγενής*, *πρωτογενής*, *γνήσιος*, *γέννα*, *γεννώ*, *γενναίος*
- *ἀποτροπή* < *ἀποτρέπω*: *τρόπος*, *τροπή*, *τρόπαιο*, *τροπάριο*, *τροπικός*, *ευτράπελος*, *ατροπός*, *αποτροπιασμός*, *ανατροπή*, *ντρέπομαι* (<*έντρέπω*)
- *δόξα* < *δοκέω* – *ῶ*: *δόκησις*, *δόγμα*, *δόκιμος*, *δοκιμάζω*, *δοξάζω*, *μισαλλοδοξία*
- *σκυτοτόμος* < *σκῦτος* + *τόμος* (*τέμνω*): *τομή*, *άτομο*, *τομέας*, *τέμενος*, *τεμάχιο*, *τομάρι*, *τμητός*, *τμήμα*

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΕΣ ΑΣΚΗΣΕΙΣ

1. Να γράψετε από ένα αντίθετο στην αρχαία ελληνική για τις παρακάτω λέξεις (στην ίδια πτώση και στο ίδιο γένος):
δηλον, *ἐπιμελείας*, *οὐδείς*, *μέλλοντος*, *ἰδίᾳ*
2. Με ποιες λέξεις του κειμένου παρουσιάζουν ετυμολογική συγγένεια οι παρακάτω λέξεις της νέας ελληνικής;
τοποθετώ, *δίκη*, *δάσκαλος*, *συλλογισμός*, *ακολασία*, *γονιός*, *σχεδόν*, *ηγέτης*

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Γενικό ερμηνευτικό σχόλιο

Στην ενότητα αυτή ο Πρωταγόρας αναπτύσσει περαιτέρω και ολοκληρώνει το επιχείρημά του για το διδακτό της αρετής, εστιάζοντας στη σημασία και τη σκοπιμότητα που έχουν οι ποινές στη ζωή της πόλης. Οι Αθηναίοι δεν τιμωρούν τους ανθρώπους με φυσικά ελαττώματα και μειονεκτήματα, τιμωρούν όμως όσους έχουν ηθικά ελαττώματα/μειονεκτήματα και αδιαφορούν για τη διόρθωσή τους με τη φροντίδα και την άσκηση. Σύμφωνα με τα προηγούμενα, το ότι καθένας θυμώνει και τιμωρεί και συμβουλεύει («οἱ θυμοὶ καὶ αἱ κολάσεις καὶ αἱ νουθητήσεις») όσους δεν έχουν ελαττώματα δοσμένα από τη φύση ή την τύχη, δηλαδή όσους δεν έχουν την πολιτική αρετή, αποδεικνύει ότι αυτή αποκτιέται με μάθηση και διδασκαλία. Αφού οι άνθρωποι με τη φροντίδα και την άσκηση μπορούν να διορθώσουν τα ελαττώματά τους και να βελτιώσουν το ήθος τους, λογικά συνάγεται ότι η πολιτική αρετή διδάσκεται. Ο Πρωταγόρας συνεχίζει να αξιοποιεί ως βάση του σκεπτικού του την κοινή αντίληψη (πᾶς παντὶ) που έχει η κοινωνία για τον ρόλο της τιμωρίας στη διαπαιδαγώγηση του ανθρώπου⁷⁷.

Γιατί η αρετή κατά τον Πρωταγόρα είναι διδακτή;

Οὐδείς γὰρ κολάζει τοὺς ἀδικοῦντας ...· Η ύπαρξη του ποινικού δικαίου αποδεικνύει κατά τον Πρωταγόρα ότι η αρετή θεωρείται διδάξιμη. Αν η αρετή δε διδασκόταν, θα σήμαινε ότι είναι κάποιος καλός ή κακός εκ φύσεως. Τότε όμως θα ήταν αδύνατο να αλλάξει, άρα δεν θα ήταν υπεύθυνος για την αδικία ούτε θα μπορούσε να του επιβληθεί ποινή. Και πάλι η σχέση του παιδευτικού χαρακτήρα της τιμωρίας και του διδακτού της πολιτικής αρετής συνιστά μεθερμηνευση της κοινής γνώμης για το θέμα από τον Πρωταγόρα. Στο σημείο αυτό ο Πρωταγόρας διατυπώνει τη θεωρία του για τις ποινές, που έγινε πασίγνωστη με τη φωτισμένη απόρριψη των κινήτρων της εκδίκησης και της ανταπόδοσης⁷⁸:

⁷⁷ Πηγή: <http://www.study4exams.gr/>

⁷⁸ Guthrie W.K.C., ό.π., σελ. 94

- Κανείς δεν επιβάλλει τιμωρία σε όσους διαπράττουν αδικία με σκοπό την τυφλή εκδίκηση, γιατί τότε θα έμοιαζε με άγριο θηρίο.
- Η τιμωρία δεν επιβάλλεται σαν ανταπόδοση για το αδίκημα (*τίσις*) – πράγμα που θα επέφερε την αποκατάσταση της ηθικής τάξης καθώς και της κοσμικής ισορροπίας (*δίκη*), δεν μπορεί να κάνει αυτό που έγινε να μην έχει γίνει. Γνωστή είναι η φράση «*τὰ γινόμενα οὐκ ἀπογίνονται*». Βλ. «*οὐ γὰρ ἂν τὸ πραχθέν ἀγένητον θείη*» που αποτελεί παροιμιώδη έκφραση.
- Κύριος σκοπός της τιμωρίας δεν είναι η εκδίκηση, ούτε η ανταπόδοση αλλά ο σωφρονισμός του δράστη και ο παραδειγματισμός για τους άλλους που βλέπουν τον αδικούντα να τιμωρείται. (*τοῦ μέλλοντος χάριν, ἵνα μὴ αὖθις ἀδικήσῃ ... , ἀποτροπῆς ἕνεκα*), έτσι αποφεύγεται η επανάληψη της ίδιας αξιόποινης πράξης στο μέλλον. Η τιμωρία, για τον Πρωταγόρα, έχει **παιδευτικό χαρακτήρα** και **όχι εκδικητικό και κατασταλτικό**. Στόχος της δεν είναι η θεραπεία ενός αδικήματος που έχει ήδη διαπραχθεί, γιατί αυτό αποτελεί μια συντελεσμένη **πραγματικότητα**, η οποία δεν μπορεί να αλλάξει («*οὐ γὰρ ἂν τό γε πραχθέν ἀγένητον θείη*»). Αντίθετα, αφορά την αποτροπή διάπραξης μιας **αδίκης πράξης** στο μέλλον («*τοῦ μέλλοντος χάριν*»).

Ο αποτρεπτικός χαρακτήρας της ποινής

Ο Πρωταγόρας, πρωτοπόρος για την εποχή του, εισηγείται τον «αποτρεπτικό χαρακτήρα» της ποινής, ο οποίος ως όρος υπάρχει ως τώρα στη θεωρία του δικαίου. Όταν η οργανωμένη κοινωνία υιοθετεί την τιμωρία ως μέσο για να αποτρέψει τα μέλη της από μελλοντικές αδικοπραγίες, συγχρόνως αποδέχεται ως προϋπόθεση ότι οι άνθρωποι διαθέτουν εκείνη την ιδιαίτερη ιδιότητα που τους επιτρέπει κάποια στιγμή με την κατάλληλη νουθεσία, άσκηση και καλλιέργεια, να αναθεωρήσουν και να εναρμονιστούν με το τι επιτρέπεται και τι απαγορεύεται στην ευνομούμενη πολιτεία. Συνεπώς, για τον Πρωταγόρα επιβάλλεται η ποινή για να αποτρέψει από το κακό τους ανθρώπους. Ο σκοπός αυτός είναι η λογική εξήγηση της ύπαρξης της ποινής. Σε αυτό το σημείο, βέβαια, η αναφορά στη σωφρονιστική σκοπιμότητα της ποινής είναι γενική και μάλλον δεοντολογική (δηλαδή αυτό που είναι ορθό να γίνεται, και όχι αυτό που γίνεται).

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΑΠΟΨΗΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΑΓΟΡΑ

Αυτή η άποψη επικράτησε κατά τους νεότερους χρόνους και στην Παιδαγωγική και στη Φιλοσοφία του δικαίου. Οι απόψεις του Πρωταγόρα για το σκοπό της ποινής μπορούν να συγκριθούν με αυτές που διατύπωσε ο Ιταλός Cesare Beccaria την εποχή του διαφωτισμού. Σκοπός της ποινής δεν είναι η εκδίκηση, αλλά ο σωφρονισμός εκείνου που διέπραξε το αδίκημα και ο παραδειγματισμός των άλλων. Έτσι η ποινή αναδεικνύεται σε θεσμό που υπηρετεί φυσικά συγκεκριμένη κοινωνική σκοπιμότητα. Ο Πρωταγόρας ξεκάθαρα αναδεικνύει τον παιδευτικό σκοπό της ποινής προχωρώντας έτσι σε μια καινοτομία για την εποχή του. Μ' άλλα λόγια δίνει προφανώς παιδαγωγικό – τεολογικό περιεχόμενο στο γεγονός της τιμωρίας⁷⁹. Φυσικά για να θεωρηθεί ότι κάποιος αξίζει να τιμωρηθεί, πρέπει με τις πράξεις του να δώσει το δικαίωμα να τον τιμωρήσουν.

ταύτην τὴν δόξαν πάντες ἔχουσιν. Ο Πρωταγόρας ενισχύει την άποψή του για τον αποτρεπτικό χαρακτήρα της ποινής επικαλούμενος και πάλι την κοινή αντίληψη και πρακτική για το θέμα. Η επίκλησή του αυτή δεν πρέπει να εκληφθεί ως αδυναμία επιχειρηματολογίας, αλλά ως συνέπεια των γνωσιολογικών του αρχών, σύμφωνα με τις οποίες η αλήθεια είναι σχετική και όχι απόλυτη. Δεν υπάρχουν απόλυτα κριτήρια που να εγγυώνται τη μία και μοναδική αλήθεια και, συνεπώς, σε έναν τέτοιο κόσμο σχετικότητας το μόνο έγκυρο κριτήριο που μπορεί να γίνει αποδεκτό είναι αυτό της γνώμης της πλειοψηφίας.

Από την άλλη είναι λογικό να διατηρούμε τις επιφυλάξεις μας για το κατά πόσον ισχύει η συγκεκριμένη γενίκευση, που επιχειρεί εδώ ο Πρωταγόρας. Επομένως, η άποψη ότι η τιμωρία επιβάλλεται για σωφρονισμό και όχι ως ανταπόδοση της αδικίας, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως αποδεικτική αρχή γενικής αποδοχής, αφού είναι γνωστό ότι την εποχή εκείνη ιδίως, η τιμωρία λειτουργούσε ως μέσο εκδίκησης και καταστολής⁸⁰. Με άλλα λόγια, έπρεπε πρώτα να αποδειχθεί και μετά να θεωρηθεί ως αποδεικτικό στοιχείο. Για μια ακόμη φορά χρησιμοποιεί το σόφισμα «λήψις τοῦ αἰτουμένου», κατά

⁷⁹ Μαρκαντωνάτου Γ., ό.π., σελ. 100

⁸⁰ Μαρκαντωνάτου Γ., ό.π., σσ. 101-2

το οποίο χρησιμοποιείται για αποδεικτικό στοιχείο κάτι που το ίδιο χρειάζεται απόδειξη.

Επιπλέον, η πρωτοποριακή και γενικά αποδεκτή θέση του Πρωταγόρα για την παιδευτική σημασία της τιμωρίας θεωρείται δεδομένη, αλλά ανήκει μάλλον στη σφαίρα της θεωρίας και της δεοντολογίας (= τι πρέπει να συμβαίνει) και δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, ιδιαίτερα εκείνης της εποχής. Έτσι, ο Πρωταγόρας επικαλείται μάλλον ένα ιδανικό παρά αποδίδει μια ρεαλιστική κατάσταση της εποχής του στην Αθήνα. Για την εποχή του ήταν μάλλον ανεφάρμοστη η σωφρονιστική σκοπιμότητα της ποινής, γιατί οι Αθηναίοι συνέδεαν περισσότερο την τιμωρία με την εκδίκηση και με την ικανοποίηση του ίδιου του παθόντος ή των συγγενών ενός θύματος.

Το επιχείρημα του Πρωταγόρα, επομένως, είναι έμμεσα δεοντολογικό και μπορεί να αποδοθεί περίπου ως εξής «η αρετή είναι διδακτή, εφόσον οι ποινές (πρέπει να) έχουν παιδευτικό/σωφρονιστικό χαρακτήρα». Και είναι λογικό ότι με τη σωφρονιστική σκοπιμότητα της ποινής και με το τι θα έπρεπε να κάνουν οι Αθηναίοι, όταν δικάζουν, δεν θα μπορούσε να διαφωνήσει ο Σωκράτης.

☞ **ο παιδευτικός χαρακτήρας της ποινής και η θανατική ποινή:** Η θανατική ποινή αποτελεί έσχατο μέσο τιμωρίας που επιβάλλεται, όταν οι άλλες μορφές τιμωρίας (νουθεσίες, θυμοί, μικρές τιμωρίες, εξορία και στέρηση πολιτικών δικαιωμάτων) δεν έχουν επιφέρει τα επιθυμητά αποτελέσματα, δηλαδή τον σωφρονισμό του δράστη. Μάλιστα, επιβάλλεται όχι για να εκδικηθεί η πολιτεία αυτόν που διέπραξε ένα αδίκημα, αλλά για να διαφυλάξει την αρμονική συμβίωση και ισορροπία μέσα στην πόλη, απομακρύνοντας οποιοδήποτε ταραχοποιό στοιχείο. [δες και 7^η ενότητα]

ιδία: Πρόκειται δηλαδή για την περίπτωση των γονέων προς τα παιδιά τους, των δασκάλων προς τους μαθητές τους.

δημοσία: Εννοεί τα διάφορα δημόσια λαϊκά δικαστήρια, όπως την Ηλιαία, που λειτουργούσαν στην αρχαία Αθήνα.

οί σοι πολῖται· Ο Πρωταγόρας αναφέρεται στους συμπολίτες του Σωκράτη μ' έναν τόνο αυταρέσκειας και έπαρσης. Είναι σαν να θέλει να του πει, ότι, αφού η επιχειρηματολογία του βρίσκει ερείσματα στην ίδια την Αθήνα, την πατρίδα του συνομιλητή του, πώς είναι δυνατό να αμφισβητηθεί.

χαλκέως ... σκυτοτόμον· Προφανώς ο Πρωταγόρας χρησιμοποιεί ειρωνικά τις λέξεις, που είχε χρησιμοποιήσει ο Σωκράτης προηγουμένως.

ἀποδέδεικται ἱκανῶς· Ο Πρωταγόρας δηλώνει με έμφαση ότι έχει αποδείξει και μάλιστα ικανοποιητικά στον Σωκράτη πως η αρετή είναι διδακτή. Για κάποιους μελετητές εδώ υπάρχει μια αίσθηση αυτοειρωνείας του Πρωταγόρα μετά τις συνεχείς προσπάθειες για να δώσει λύση στο ζητούμενο.

Ο Πρωταγόρας συγκεφαλαιώνει τα συμπεράσματά του απευθυνόμενος στον Σωκράτη. Καταλήγει, λοιπόν, στις εξής τρεις θέσεις:

α) η αρετή είναι διδακτή.

β) αυτή είναι και η θέση των Αθηναίων, γι' αυτό σωστά ο κάθε πολίτης ανεξάρτητα από το επάγγελμά του, είτε είναι χαλκιάς είτε τσαγκάρης, έχει το δικαίωμα να συμβουλευεί για τα πολιτικά.

γ) ανασκευή του ισχυρισμού του Σωκράτη ότι η αρετή δεν είναι διδακτή.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Συμφωνείτε ή όχι με τη γνώμη του Πρωταγόρα για τον σκοπό της ποινής; Δικαιολογείστε την απάντησή σας. (πρ)
2. Πιστεύετε ότι η επιχειρηματολογία του Πρωταγόρα δικαιολογεί την αυτοεπιβεβαίωση του «*ἱκανῶς ἀποδέδεικται*»; (πρ)
3. Να σχολιάσετε τη φράση «*ἀποτροπῆς ἔνεκα κολάζει*». (γρ)

**Ενότητα 7η – Πλάτωνος Πρωταγόρας 324d – 326e, Η διδασκαλία της
αρετής από την οικογένεια και την κοινωνία**

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Ο μύθος έδειξε την πεποίθηση του Πρωταγόρα ότι η αρετή του πολίτη είναι κτήμα όλων «δυνάμει» (όλων αφού σε όλους δόθηκε η *αἰδώς* και η *δίκη* σύμφωνα με το μύθο). Χρειάζεται όμως η διδασκαλία και η εξάσκηση για να αφομοιωθεί (βλ. ενότητα 4η), διαφορετικά δε θα υπήρχε ποινικό δίκαιο (ενότητα 5η), ούτε θα έθετε νόμο ο Δίας για την τιμωρία όσων δε μετέχουν στην *αἰδῶ* και στη *δίκη* (βλ. ενότητα 3η).

Υπάρχει ακόμη μια απορία ...: Από το σημείο αυτό ξεκινάει ο «λόγος» του Πρωταγόρα με τον οποίο προσπαθεί να ανασκευάσει το 2^ο επιχείρημα του Σωκράτη, σύμφωνα με το οποίο οι «*σοφώτατοι καὶ ἄριστοι τῶν πολιτῶν*», όπως ο Περικλής δεν μπορούν να διδάξουν στα παιδιά τους την πολιτική τέχνη, την οποία οι ίδιοι κατέχουν σε πολύ μεγάλο βαθμό.

Οι αγαθοί άνδρες: Η συγκεκριμένη αναφορά υπονοεί τους μεγάλους και ικανούς πολιτικούς άνδρες όπως ήταν ο Θεμιστοκλής, ο Αριστείδης, ο Θουκυδίδης, ο Περικλής. Μάλιστα σ' ένα άλλο έργο του Πλάτωνα παρουσιάζονται οι γιοι του Αριστείδη και του Θουκυδίδη να μέμφονται τους γονείς τους ότι τους έδωσαν ελλιπή αγωγή.

όλα τα άλλα πράγματα που εξαρτώνται από δασκάλους...: Πρόκειται για τις γνώσεις που μεταδίδονται μέσω διδασκαλίας όπως η μουσική, η λογοτεχνία, η αριθμητική, η ρητορική κλπ.

δε θα σου πω μύθο, αλλά λόγο...: Όπως ήδη προαναφέραμε οι σοφιστές επιχειρούν να στηρίζουν τις απόψεις τους είτε με μύθους είτε με «λόγους», διαλέξεις. Τον μύθο τον διηγήθηκε προκειμένου να αντιπαρέλθει το πρώτο επιχείρημα του Σωκράτη, ότι δηλαδή αναγνωρίζεται σε όλους τους πολίτες της Αθήνας το δικαίωμα να συμμετέχουν στις συζητήσεις πάνω στα πολιτικά θέματα, ενώ δεν τους επιτρέπεται να παρεμβαίνουν στα τεχνικά ζητήματα. Στο δεύτερο επιχείρημα του Σωκράτη θα αντιπροβάλλει επιχειρηματολογία

που κατά τον ίδιο διακρίνεται από λογική αλληλουχία, αδιαμφισβήτητα γεγονότα και τεκμηριωμένα στοιχεία. Ο «λόγος» συμπληρώνει και συγκεκριμενοποιεί εδώ τον ανθρωπολογικό μύθο. Με τον «λόγο» του ο Πρωταγόρας υπογραμμίζει ότι η όλη διαδικασία της αγωγής μέσα σε μια πολιτική κοινωνία, αποτελεί ορατή απόδειξη του διδακτού της αρετής.

Το επιχείρημα του Πρωταγόρα

Το επιχείρημα οργανώνεται ως εξής:

α) αρχίζει με την προϋπόθεση ότι η αρετή είναι ενιαία και όλοι οι πολίτες μετέχουν σε αυτή, γιατί στην αντίθετη περίπτωση δεν θα υπήρχε πόλη.

β) συστατικά μέρη της πολιτικής αρετής είναι η δικαιοσύνη, η σωφροσύνη και η οσιότητα, τα οποία αποτελούν τους συνεκτικούς δεσμούς για την ύπαρξη της πόλης.

γ) για να υπάρξει και να διατηρείται η πόλη χρειάζεται οι άνθρωποι να συνδέονται με την αρετή και τα μέρη της, είτε με τη διδασκαλία είτε με την τιμωρία και τον εξαναγκασμό.

δ) όποιος αδυνατεί να δεχτεί και να προσαρμόσει τη συμπεριφορά του στην πολιτική αρετή και τα μέρη της, δεν έχει θέση μέσα στην κοινωνία, εξορίζεται ή θανατώνεται.

ε) τέλος, συμπυκνώνοντας τον συλλογισμό του, καταλήγει στη διερώτηση / ρητορικό ερώτημα τι είδους μεγάλοι άνδρες είναι αυτοί που μεριμνούν να διδάξουν στα παιδιά τους όλα τα άλλα και δεν φροντίζουν να τους διδάξουν την πολιτική αρετή, της οποίας η παραμέληση συνεπάγεται εξορία και θάνατο για τον παραβάτη της⁸¹.

Υπάρχει ένα πράγμα στο οποίο είναι αναγκαίο να μετάσχουν όλοι οι πολίτες ... Έτσι μόνο μπορεί να λυθεί η απορία που έχεις. Κατά τον Πρωταγόρα η λύση του προβλήματος αν μπορούν ή όχι να διδάξουν οι πολιτικοί τη σοφία τους στα παιδιά τους έγκειται στο αν υπάρχει ή όχι η πολιτική αρετή σε όλους τους πολίτες ως βασική προϋπόθεση της ύπαρξης της πόλης⁸². Η αποδεικτική διαδικασία του Πρωταγόρα έχει βέβαια δεοντολογικό χαρακτήρα (αναγκαίον μετέχειν, δεῖ μετέχειν) λόγω του οποίου

⁸¹ Πηγή: <http://www.study4exams.gr/>

⁸² Μαρκαντωνάτου Γ., ό.π., σελ. 107

παρουσιάζεται ως «λογικά αδύνατη» (Γ. Μαρκαντωνάτος, σσ. 110-111) και επικρίνεται. Υπάρχει ένας αυθαίρετος συσχετισμός ανάμεσα στο *είναι* και στο *πρέπει*, δηλαδή αυτό που εύχεται δεν σημαίνει ότι γίνεται και στην πραγματικότητα. Το σημαντικό, κατά τη γνώμη μας, στον διάλογο του Πρωταγόρα δεν είναι οι κανόνες της τυπικής λογικής, αλλά η πολιτική και κοινωνική φιλοσοφία του σοφιστή⁸³.

Εάν μεν υπάρχει αυτό το ένα πράγμα... Ο Πρωταγόρας προσπαθώντας να γίνει περισσότερο σαφής επαναλαμβάνει τις ίδιες λέξεις κατά μίμηση του προφορικού λόγου. Από το σημείο αυτό αρχίζει ο συλλογισμός του σοφιστή με πολλές υποθετικές προτάσεις, με αρκετές επαναλήψεις και ανακολουθίες, που προδίδουν σύγχυση, ταραχή και φανερώνουν τη δύσκολη ψυχολογική θέση, στην οποία είχε περιέλθει.

η δικαιοσύνη και η σωφροσύνη και το όσιον· Πολυσύνδετο σχήμα. Εδώ το «*ένα πράγμα*» ορίζεται θετικά, ενώ προηγουμένως είχε οριστεί αρνητικά. Βασικά και αναγκαία λοιπόν στοιχεία της πολιτικής αρετής είναι η δικαιοσύνη, η σωφροσύνη και η ευσέβεια. Όπως αναφέραμε και πιο πάνω, οι έννοιες αυτές θα δώσουν αφορμή στον Σωκράτη να υποβάλλει αργότερα τη δεύτερη καίρια ερώτηση του, ώστε να αρχίσει η φιλοσοφική διερεύνηση για το περιεχόμενο της έννοιας της αρετής – κυρίως για τη σχέση των μορίων της⁸⁴.

πρέπει να τον διδάσκουμε και να τον τιμωρούμε· Ο Πρωταγόρας για μια ακόμη φορά επανέρχεται στο προηγούμενο συμπέρασμά του ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν συμμετοχή στην αρετή, και η μέθεξη αυτή αποτελεί όρο απαραίτητο για την ύπαρξη μιας πόλης. Αν όμως κάποιος, όποιος κι αν είναι, στερείται αυτή τη μέθεξη, είναι ανάγκη να τον διδάσκουμε και να τον τιμωρούμε, ώσπου να την αποκτήσει.

τότε σκέψου τι περίεργα πλάσματα είναι αυτοί οι αγαθοί άνδρες· Αν παραδεχτούμε πως οι άξιοι άνδρες μαθαίνουν στα παιδιά τους όλα τα άλλα

⁸³ ΚΕΕ, ό.π., σελ. 63

⁸⁴ Σπυρόπουλου Η., ό.π., σελ. 192

και παραμελούν να διδάξουν την αρετή που είναι το βασικότερο, είναι ολοφάνερο πως η συμπεριφορά τους αυτή θα ήταν περίεργη και ανεξήγητη. Ο Πρωταγόρας δηλαδή προσπαθεί να βγάλει το συμπέρασμα ότι οι άξιοι άνθρωποι είναι αδύνατο να σκεφτούμε ότι δεν μαθαίνουν στα παιδιά τους την αρετή – γιατί τότε τι είδους «αγαθοί άνδρες» θα ήταν. Αποδεικνύει δηλαδή αρνητικά για ποιο λόγο δεν μπορεί παρά να διδάσκουν οι αγαθοί πολίτες την πολιτική αρετή στα παιδιά τους. Τίθεται όμως το ερώτημα αν το συγκεκριμένο σκεπτικό είναι πειστικό. Ο Πρωταγόρας τελικά εκφράζει μόνο την απορία του! Ο Πλάτων παρουσιάζει μια σαθρή επιχειρηματολογία, ώστε να δείξει στο πρόσωπο του Πρωταγόρα τις ανακολουθίες και τις παλινωδίες των σοφιστών.

*Τα άλλα των οποίων η άγνοια ... αυτό όμως, την αρετή, που ...αυτή δεν τη διδάσκουν και δεν τη φροντίζουν με κάθε δυνατή επιμέλεια! Πρόκειται για συλλογισμό έκ του έλάσσονος πρὸς τὸ μείζον σύμφωνα με τον οποίο, αφού οι άξιοι άντρες διδάσκουν στα παιδιά τους τα λιγότερα σπουδαία, θα διδάσκουν και τα περισσότερα σπουδαία.*⁸⁵

ως ποινή και τον θάνατο και την εξορία και τη δήμευση της περιουσίας εκτός από τη θανάτωση και, με μια λέξη, τη συνολική καταστροφή του οίκου τους ... Οι εξοντωτικές τιμωρίες που επιβάλλονταν για πολιτικά ιδίως αδικήματα ήταν: θανάτωση, εξορία, αφαίρεση πολιτικών δικαιωμάτων (ατιμία), δήμευση περιουσίας, κατεδάφιση σπιτιού. Εδώ όμως με την έκφραση «*τη συνολική καταστροφή του οίκου τους*» εννοείται μάλλον ο ξεριζωμός, το ξεθεμελίωμα της γενιάς που συνεπάγεται μια βαριά τιμωρία – ιδίως η εξορία εφ' όρου ζωής μιας ολόκληρης οικογένειας⁸⁶.

[Σωρεία εξουθενωτικών ποινών επιβλήθηκε στον ρήτορα και πολιτικό Αντιφώντα καταγόμενο από τη Ραμνούντα της Αττικής το 411 π.Χ. γιατί πρωτοστάτησε στην πολιτειακή εκτροπή του έτους εκείνου. Καταδικάστηκε σε θάνατο ως προδότης, η περιουσία του δημεύτηκε, το σπίτι του γκρεμίστηκε από τα θεμέλια, απαγορεύτηκε να ταφεί αυτός και οι απόγονοι του σε

⁸⁵ Μαρκαντωνάτου Γ., ό.π., σελ. 108

⁸⁶ Μαρκαντωνάτου Γ., ό.π., σελ. 109

αθηναϊκό νεκροταφείο και η γενιά του έχασε τα πολιτικά της δικαιώματα (ἀτιμία).^{87]}

Μπορούμε να πιστέψουμε κάτι τέτοιο, Σωκράτη; Είναι εμφανής η υπερένταση στα λόγια αυτά του Πρωταγόρα.

Κριτική της απόδειξης του Πρωταγόρα

Το επιχείρημα του Πρωταγόρα δεν κρίνεται ιδιαίτερα πειστικό για τους εξής λόγους:

- α. αλλοιώνει τη θέση του Σωκράτη** αποδεικνύοντας τελικά μια άποψη που ο ίδιος πιστεύει και θεωρεί δεδομένη,
- β. χρησιμοποιεί ρητορική ερώτηση** και μια σειρά **εφτά διαδοχικών υποθέσεων**, από τις οποίες προκύπτει μια θέση που ο ίδιος θεωρεί δεδομένη χωρίς να προσκομίζει άλλα αποδεικτικά στοιχεία,
- γ. χρησιμοποιεί δεοντολογική διατύπωση** («πρέπει να μετέχουν, πρέπει να ενεργεί, πρέπει να τον διδάσκουμε και να τον τιμωρούμε, πρέπει να εκδιώκουμε»), η οποία δεν έχει αποδεικτική ισχύ, καθώς αναφέρει τι πρέπει να συμβαίνει και όχι τι συμβαίνει στην πραγματικότητα,
- δ. θεωρεί ότι η πολιτική αρετή διδάσκεται**, επειδή η πολιτεία επιβάλλει ποινές σε όποιον αδιαφόρησε να την αποκτήσει. Η θέση αυτή, όμως, δεν έχει αποδειχθεί (**σόφισμα λήψεως του ζητουμένου**).

Στην πραγματικότητα, αρχίζουν από την παιδική ηλικία να διδάσκουν και να νουθετούν, συνεχίζοντας για όλη τη ζωή. Στο σημείο αυτό με παραστατικότητα και σαφήνεια ο Πρωταγόρας μας δίνει την εικόνα της αθηναϊκής παιδείας, όπου ιδιαίτερη θέση κατείχε η μουσική αγωγή. Βασικός στόχος αυτής της αναφοράς είναι να επισημανθεί το γεγονός ότι ο πολιτισμένος άνθρωπος υποβάλλεται ισόβια σε μια εκπαιδευτική διεργασία, επειδή ακριβώς είναι μέλος μιας κοινωνίας με κοινωνικές παραδόσεις.

Οι βασικοί άξονες του συλλογισμού είναι οι ακόλουθοι: α) όλοι νουθετούν και διδάσκουν οι ίδιοι ή μέσω άλλων, β) κύρια επιδίωξή τους είναι

---

⁸⁷ Σπυρόπουλου Η., ό.π., σελ. 192

η ηθική - πολιτική αγωγή, γ) η ίδια η πόλη παιδαγωγεί. Άρα, αφού όλοι συνεργάζονται στη μόρφωση των νέων κ.τ.λ., δεν μπορεί παρά να δεχτούμε ότι η αρετή είναι διδακτή. Σύμφωνα με τον Πρωταγόρα, μπορούμε να διδαχτούμε την αρετή αλλά όχι με την πνευματική μόρφωση: μεταβιβάζεται όχι με την τυπική διδασκαλία, αλλά με αυτό που θα ονομάζαμε «κοινωνικό έλεγχο». Κάποιοι θεωρούν ότι το συμπέρασμα του Πρωταγόρα (αφού όλοι δίνουν αγωγή, τη θεωρούν προφανώς διδακτή) μοιάζει με το γνωστό του Τιμοκλέους στον Λουκιανό *εί εισί βωμοί, εισί και θεοί*. Το βασικό όμως ζήτημα που πρέπει, κατά τη γνώμη μας, να μας απασχολεί, δεν είναι η τυπικότητα του συλλογισμού, αλλά ότι το κείμενο αυτό αποτελεί την πρώτη απόπειρα θεωρητικής θεμελίωσης της αγωγής και αποτίμησής της ως κοινωνικής λειτουργίας.

ΓΕΝΙΚΑ & ΕΙΔΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ⁸⁸

Αναφέρονται οι βαθμίδες και οι βασικοί φορείς της αγωγής, σκιαγραφείται η φιλοσοφία του συστήματος και επισημαίνονται οι επιμέρους στόχοι και τα παιδευτικά μέσα. Πρόκειται για εκπαιδευτικό σύστημα ανοιχτό χωρίς αυστηρώς προκαθορισμένα όρια – που έχει αφεθεί στην ιδιωτική πρωτοβουλία. Η μόνη παρέμβαση της πολιτείας ήταν ο έλεγχος της συμπεριφοράς των παιδιών και των πολιτών – έλεγχος δηλαδή των αποτελεσμάτων της αγωγής. Με βάση την περιγραφή του εκπαιδευτικού συστήματος των Αθηναίων από τον Πρωταγόρα, μπορούμε να συναγάγουμε ορισμένα βασικά γνωρίσματά του:

α. η αγωγή των Αθηναίων πολιτών ήταν μια διαδικασία που διαρκούσε όλη τους τη ζωή. Επρόκειτο, δηλαδή, για μια διά βίου μάθηση.

β. η εκπαίδευση είχε ιδιωτικό χαρακτήρα και επομένως απευθυνόταν κυρίως στις εύπορες οικογένειες. Η διδασκαλία γινόταν στο σπίτι του μαθητή ή του δασκάλου, ενώ το περιεχόμενο της εκπαίδευσης δεν ήταν σαφώς καθορισμένο από την πολιτεία, αλλά εξαρτιόταν από το κριτήριο του δασκάλου ή της οικογένειας.

⁸⁸ Οι περισσότερες επισημάνσεις μας προέρχονται από το βιβλίο του Μαρκαντωνάτου Γ., ό.π., σσ. 112 - 119

γ. το περιεχόμενο της εκπαίδευσης ήταν κυρίως ηθοπλαστικό, αφού αποσκοπούσε στο να διαμορφωθούν ηθικά ενάρετοι άνθρωποι. Αυτό υποδηλώνεται σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα, στην πρώτη βαθμίδα οι φορείς αγωγής επιδίδονταν στη μετάδοση βασικών αρχών ηθικής συμπεριφοράς. Στη δεύτερη βαθμίδα, ο δάσκαλος φρόντιζε περισσότερο για την «*εὐκοσμία*», την ευπρεπή, δηλαδή, συμπεριφορά των παιδιών, και λιγότερο για τη μετάδοση γνώσεων. Η τρίτη απέβλεπε κυρίως στο αρμονικό δέσιμο της ψυχής και του σώματος. Τέλος, στην τελική βαθμίδα, η υπακοή στους νόμους είχε ως στόχο να ρυθμίσει τη συμπεριφορά των πολιτών, ώστε να αναπτυχθούν μεταξύ τους σχέσεις συνεργασίας, αλληλεγγύης και αλληλοσεβασμού. Χαρακτηριστικό είναι μάλιστα το γεγονός ότι οι νόμοι αναγράφονταν σε ξύλινες πινακίδες και τοποθετούνταν σε δημόσιο χώρο, για να μπορούν να τους διαβάζουν όλοι οι πολίτες.

Αναλυτικότερα:

1^ο στάδιο: Η οικογένεια (2 – 6 ή 7 χρονών)

Φορείς της αγωγής:

- οι γονείς
- η παραμάνα: Για τους πρώτους μήνες που ακολουθούσαν τη γέννηση του παιδιού οι Αθηναίοι είχαν την *τίτθη* για τον θηλασμό του παιδιού. Κατόπιν παρέδιναν το παιδί στην *τιθήνη* ή *τροφό* που το κρατούσε στα χρόνια της προσχολικής ηλικίας.
- παιδαγωγός: Ήταν κατά κανόνα δούλος που συνόδευε το παιδί στο σχολείο, στους περιπάτους κλπ. Ο παιδαγωγός συμβούλευε και βοηθούσε το παιδί σε κάθε περίπτωση, και πρόσεχε τη συμπεριφορά του, τις συναναστροφές του και όλη γενικά τη ζωή του: όχι σπάνια τιμωρούσε το παιδί με ξυλοδαρμό και άλλους τρόπους για φρονηματισμό. Ευνόητο είναι ότι παιδαγωγούς είχαν μόνο οι εύποροι Αθηναίοι.

Στόχος της αγωγής:

- η διαπλάση του χαρακτήρα του παιδιού (... *δίκαιο ... άδικο ... καλό ... αισχρό ... όσιο ... ανόσιο και ότι αυτά πρέπει να τα κάνεις και αυτά να μην τα κάνεις*: Για άλλη μία φορά τα μόρια της αρετής έρχονται το ένα κοντά στο άλλο.)

Μέσα της αγωγής:

- *διδάσκοντας ... εξηγώντας*
- *με τις απειλές και τα χτυπήματα το «ισιώνουν», σαν δένδρο που λυγίζει και γέρνει.* Πρόκειται για μια εύστοχη παρομοίωση που διευκολύνει την ερμηνεία του ρήματος «εὐθύνουσιν» όχι μόνο ετυμολογικά, αλλά και αναφορικά με το παιδαγωγικό περιεχόμενο. Με το «εὐθύνουσιν», δηλαδή «ισιώνουν» προετοιμάζεται η χρησιμοποίηση παρακάτω του όρου «εὐθύναι». Αξιοσημείωτο είναι ότι στην παιδαγωγική διαδικασία υιοθετείται επίσημα η τιμωρία, η οποία μάλιστα μπορεί να είναι πολύ σκληρή. Φυσικά η τιμωρία στην προκειμένη περίπτωση υπηρετεί τον ίδιο σκοπό: την αποτροπή του σφάλματος και γενικότερα τη διόρθωση και βελτίωση των παιδιών.

[Ας μην βιαστούμε να μιλήσουμε μειωτικά για αυταρχική εκπαίδευση. Ένας τέτοιος χαρακτηρισμός όχι μόνο θα έπασχε από αναχρονισμό, αλλά και θα λησμονούσε κάτι πολύ σημαντικό: ότι δηλαδή η παιδεία της δημοκρατικής Αθήνας απέβλεπε στη δημιουργία όχι πειθήνιων και αδρανών, αλλά συνειδητών και ενεργών πολιτών, οι οποίοι θα έπαιρναν στα χέρια τους τη διακυβέρνηση της πόλης χάρη στις δυνατότητες που τους παρείχε η «ισονομία» και η «ισηγορία».]

2^ο Στάδιο: Το σχολείο (6 ή 7 χρονών – 18 ή 20 χρονών)

Φορείς της αγωγής:

- *στους δασκάλους ...* Πρόκειται για τον «γραμματιστή», τον «κιθαριστή» και τον «παιδοτρίβη».

Στόχος της αγωγής:

- *ευκοσμία των παιδιών*· Κύριος σκοπός της αγωγής ήταν η διαμόρφωση της ηθικής προσωπικότητας και όχι τόσο οι ειδικές γνώσεις. Αυτό παρουσιάζεται ως απαίτηση των γονέων, ενώ οι ίδιοι οι δάσκαλοι, όπως αναφέρεται παρακάτω, φροντίζουν και για τα δύο: και για τα γράμματα και για την ηθική διαπαιδαγώγηση των νέων.

Μέσα της αγωγής:

- *τα ποιήματα των μεγάλων ποιητών*· Τα ποιήματα που προσφέρονταν στην αποστήθιση και την απαγγελία ανήκαν στην περιοχή της επικής, της

ελεγειακής και της ιαμβικής ποίησης· τα καθαυτό λυρικά ποιήματα (μελικά) τα έψαλλαν με συνοδεία λύρας. Προφανώς η μελέτη της λογοτεχνίας είχε ηθικοδιδασκτικό σκοπό. Από τα ποιήματα οι μαθητές αντλούσαν συμβουλές και διδάγματα· εξάλλου εκεί διάβαζαν ιστορίες που περιείχαν εγκώμια για σπουδαίους άνδρες – πράγμα που έκανε τα παιδιά και τους εφήβους να θέλουν να μιμηθούν αυτά τα πρότυπα. [Ο Πλάτων στην Πολιτεία θα κάνει πλατύτερο λόγο για την καταλληλότητα των ποιημάτων στην αγωγή των νέων και θα κρίνει με αυστηρά κριτήρια τη διδασκαλία των ποιητών, και ιδιαίτερα του Ομήρου.]

3^ο Στάδιο: Η πολιτική κοινωνία (18 ή 20 χρόνων κ.ε.)

Φορείς της αγωγής:

- *Η πόλη ... τους αναγκάζει να μάθουν τους νόμους και να ζουν σύμφωνα με αυτούς, ώστε να μην ενεργούν από μόνοι τους και όπως νομίζουν οι ίδιοι*. Είναι προφανές ότι την αγωγή και την παιδεία των νέων επισφραγίζει η πολιτεία με τους νόμους που υποχρεώνει όλους τους πολίτες να μαθαίνουν και να ρυθμίζουν τη ζωή τους σύμφωνα με τις επιταγές τους. Οι νόμοι είναι οι κατευθυντήριες γραμμές που χαράζει η πολιτεία για να διδάξει στους πολίτες της τα όρια μέσα στα οποία μπορούν να κινούνται χωρίς να τους παραβιάζουν.

Στόχος της αγωγής:

- *όσους ασκούν ένα αξίωμα και όσους άρχονται να συμμορφώνονται με αυτούς*. Ιδανικός πολίτης ήταν εκείνος που ήξερε να διοικεί σωστά αλλά ταυτόχρονα να πειθαρχεί στους νόμους και στα κελεύσματα των ανωτέρων του.

Μέσα της αγωγής:

- *«ευθύνες», λες και η δικαιοσύνη ξαναβάζει [τον παραβάτη] στην ευθεία*. Κάθε δημόσιος λειτουργός στην Αθήνα μόλις τελείωνε ο χρόνος της εξουσίας του ήταν υποχρεωμένος να λογοδοτήσει για τις πράξεις και ενέργειες του ενώπιον ειδικών ελεγκτών του κράτους. Η λογοδοσία αυτή λεγόταν «*εὐθύναι*». Η ίδια αυτή λέξη απέδιδε και την τιμωρία που επιβαλλόταν στον απερχόμενο άρχοντα αν είχε εκτελέσει πλημμελώς την υπηρεσία του ή είχε κάνει κατάχρηση της εξουσίας του. (Αντίθετα, όταν

ήταν υποχρεωμένος να λογοδοτήσει στην αρχή της θητείας του υποβαλλόταν στη «δοκιμασία», πβλ. την περίπτωση του Μαντίθεου στον λόγο του Λυσία *Υπὲρ Μαντιθέου*.) Αξιοσημείωτη η προσωποποίηση και το ετυμολογικό παιχνίδι γύρω από τη λέξη «εὐθύναι».

εσὺ Σωκράτη εκπλήττεσαι και απορείς, αν η αρετή είναι διδακτὴ; Σε θριαμβικό τόνο ο Πρωταγόρας απευθύνεται στον συνομιλητή του. Ο ίδιος ο σοφιστής με αυτήν την ρητορική ερώτηση και απάντηση (υποφορά και ανθυποφορά) διατρανώνει την πεποίθησή του πως η αρετή, είναι διδακτὴ και πως έχει κάθε αμφιβολία η αντίρρηση του συνομιλητή του.

**Ανακεφαλαιωτικός πίνακας του εκπαιδευτικού συστήματος της
Αρχαίας Αθήνας**

Βαθμίδες εκπαίδευσης	Φορείς αγωγής	Μορφωτικά αγαθά	Μέθοδος	Στόχοι	Μέσα
Προσχολική αγωγή (έως 6/7 ετών)	γονεῖς παραμάννα παιδαγωγός	αξίες συμπεριφορά	νουθεσίες διδασκαλία τιμωρία	μετάδοση ηθικών αξιών	απειλές χτυπήματα
Πρωτοβάθμια εκπαίδευση (6/7 - 14 ετών)	δάσκαλοι γραμματιστές κιθαριστές	αξίες γραφὴ μουσική	διδασκαλία	«εὐκοσμία»	αμοιβές τιμωρίες
Δευτεροβάθμια εκπαίδευση (14 - 18/20 ετών) (ακολουθούσε η τριτοβάθμια εκπαίδευση, που δεν αναφέρεται εδῶ)	γραμματιστές κιθαριστές παιδοτρίβες	ποιήματα μεγάλων ποιητών γραφὴ μουσική γυμναστική	διδασκαλία μίμηση προτύπων	ευρυθμία ευαρμοστία (αρμονία) ευεξία	ανάγνωση και αποστήθιση
Τελικό στάδιο αγωγής (18/20 ετών και εξής)	η πόλη	νόμοι	ἄρχειν και ἄρχεσθαι	πολιτική αρετή	Ποινές εὐθύναι*

Κριτική του συμπεράσματος⁸⁹

α. Κάποιοι μελετητές θεωρούν πειστικό το συμπέρασμα του Πρωταγόρα, καθώς στηρίζεται σε πραγματικά γεγονότα.

β. Άλλοι, πάλι, μελετητές το θεωρούν μη πειστικό για τους εξής λόγους:

- το συμπέρασμα διατυπώνεται και πάλι μέσω μιας ρητορικής ερώτησης, στην οποία η απάντηση θεωρείται δεδομένη, χωρίς να προσκομίζονται άλλα αποδεικτικά στοιχεία,
- ο Πρωταγόρας θεωρεί ότι η πολιτική αρετή διδάσκεται, επειδή γίνονται προσπάθειες να διδαχθεί και σε ιδιωτικό και σε δημόσιο επίπεδο. Η θέση αυτή, όμως, δεν έχει αποδειχθεί (σόφισμα λήψεως του ζητουμένου).

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Να κρίνετε κατά πόσο είναι λογικά ορθή η επιχειρηματολογία του Πρωταγόρα που παρουσιάζετε στον «λόγο» του;
2. Ποια γενική εικόνα δίνει ο Πρωταγόρας για την εκπαίδευση στην Αθήνα του Ε' αι. π.Χ.;
3. Ποια συμπεράσματα βγάζετε για την ανατροφή των νέων στην Αθήνα;
4. Ποια είναι τα επιχειρήματα που χρησιμοποιεί ο Πρωταγόρας, για να αποδείξει τη δυνατότητα διδασκαλίας της αρετής στο απόσπασμα «στην πραγματικότητα...να μην διδαχθεί η αρετή»;

---

⁸⁹ Πηγή: <http://www.study4exams.gr/>

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

- Για τον Σωκράτη η αρετή είναι ή θα έπρεπε να είναι «επιστήμη», ένας κλάδος επιστημονικής γνώσης: στον διάλογο αυτό παρουσιάζεται να αμφιβάλλει κατά πόσο μπορούμε να διδαχτούμε την αρετή. Επειδή για τον Σωκράτη η αρετή είναι κάτι που προχωρεί από μέσα προς τα έξω· δεν είναι ένα σύνολο από πρότυπα συμπεριφοράς, που πρέπει να προσληφθούν με τον εθισμό, αλλά είναι μια συνεπής πνευματική στάση, που ξεπηδά από μια δυναμική κατανόηση της φύσης και της ανθρώπινης ζωής. Επειδή είναι συνεπής προς τον εαυτό της παρομοιάζεται με επιστήμη· θα ήταν λάθος να ερμηνεύαμε αυτή την κατανόηση ως καθαρά λογική – έχει σχέση με τον άνθρωπο ολοκληρωτικά⁹⁰.
- Ο Προμηθέας έδωσε στον άνθρωπο τη δυνατότητα όχι μόνο να επιβιώσει, αλλά και να διαφοροποιηθεί από τα άλλα έμβια όντα, δημιουργώντας κάποιες θεμελιώδεις μορφές πολιτισμού, *πρῶτον μὲν ... τροφὰς ἡῦρετο*. Ο Αριστοτέλης δίνει έμφαση στον λόγο, ο Πρωταγόρας όχι μόνο στη λογική - όπως εννοείται με την έντεχνη σοφία - αλλά και στην κατασκευαστική ικανότητα του ανθρώπου.
- Ο μύθος του Πρωταγόρα, ένα λαμπρό δείγμα φιλοσοφίας του πολιτισμού, αποτέλεσε θεμέλιο πολλών μετέπειτα φιλοσοφικών και πολιτικών συστημάτων. Στον μύθο εκφράζεται η αισιόδοξη αντίληψη για την πορεία του ανθρώπου, παρόμοια όπως στο πρώτο στάσιμο της *Ἀντιγόνης* του Σοφοκλή. Οι αντιλήψεις αυτές συνδέονται με εποχές κοινωνικής προόδου και διαφωτισμού. Αντίθετα στον Ησίοδο εκφράζεται η απαισιόδοξη αντίληψη, ότι η «χρυσή εποχή» ήταν το παρελθόν, ότι η *αἰδώς* και η *δίκη* υπήρχαν από την αρχή αλλά στο σιδηρούν αιώνα *ἀπέπτησαν εἰς τὸν οὐρανόν* (*Ἔργα καὶ Ἡμέραι*, 199-200), ενώ στον *Πολιτικό* του Πλάτωνα (269a) βρίσκουμε ένα δείγμα της άποψης ότι η βασιλεία του καλού και του κακού εναλλάσσονται σε αιώνιες ανακυκλήσεις που ορίζουν την πορεία του κόσμου. Ο ιερός Αυγουστίνος εξηγεί την ιστορία τεολογικά, την παρουσιάζει δηλαδή ως πορεία που θα οδηγήσει στη βασιλεία και τη δόξα του Θεού.

⁹⁰ Taylor A. E., ό.π., σελ. 291-2

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ – ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΑ ΘΕΜΑΤΑ ΕΞΕΤΑΣΕΩΝ

ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ Δ' ΤΑΞΗΣ
ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ ΕΝΙΑΙΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 25 ΜΑΪΟΥ 2001
ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟ ΜΑΘΗΜΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ:
ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ
ΣΥΝΟΛΟ ΣΕΛΙΔΩΝ :ΕΠΤΑ (7)

ΔΙΔΑΓΜΕΝΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Πλάτωνος Πρωταγόρας 323c 8- 324b.

Ὅσα γὰρ ἡγοῦνται ἀλλήλους κακὰ ἔχειν ἄνθρωποι φύσει ἢ τύχῃ, οὐδεὶς θυμοῦται οὐδὲ νουθετεῖ οὐδὲ διδάσκει οὐδὲ κολάζει τοὺς ταῦτα ἔχοντας, ἵνα μὴ τοιοῦτοι ᾖσιν, ἀλλ' ἐλεοῦσιν· οἷον τοὺς αἰσχροὺς ἢ σμικροὺς ἢ ἀσθενεῖς τίς οὕτως ἀνόητος ὥστε τι τούτων ἐπιχειρεῖν ποιεῖν; Ταῦτα μὲν γὰρ οἶμαι ἴσασιν ὅτι φύσει τε καὶ τύχῃ τοῖς ἀνθρώποις γίγνεται, τὰ καλὰ καὶ τὰναντία τούτοις· ὅσα δὲ ἐξ ἐπιμελείας καὶ ἀσκήσεως καὶ διδαχῆς οἴονται γίγνεσθαι ἀγαθὰ ἀνθρώποις, ἐάν τις ταῦτα μὴ ἔχῃ, ἀλλὰ τὰναντία τούτων κακὰ, ἐπὶ τούτοις που οἱ τε θυμοὶ γίνονται καὶ αἱ κολάσεις καὶ αἱ νουθετήσεις. Ὡν ἐστὶν ἓν καὶ ἡ ἀδικία καὶ ἡ ἀσέβεια καὶ συλλήβδην πᾶν τὸ ἐναντίον τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς. Ἐνθα δὲ πᾶς παντὶ θυμοῦται καὶ νουθετεῖ, δῆλον ὅτι ὥς ἐξ ἐπιμελείας καὶ μαθήσεως κτητῆς οὕσης. Εἰ γὰρ ἐθέλεις ἐννοῆσαι τὸ κολάζειν, ὦ Σώκρατες, τοὺς ἀδικοῦντας τί ποτε δύναται, αὐτό σε διδάξει ὅτι οἱ γε ἄνθρωποι ἡγοῦνται παρασκευαστὸν εἶναι

ἀρετήν. Οὐδεὶς γὰρ κολάζει τοὺς ἀδικοῦντας πρὸς τούτῳ τὸν νοῦν ἔχων καὶ τούτου ἕνεκα, ὅτι ἠδίκησεν, ὅστις μὴ ὥσπερ θηρίον ἀλογίστως τιμωρεῖται· ὁ δὲ μετὰ λόγου ἐπιχειρῶν κολάζειν οὐ τοῦ παρεληλυθότος ἕνεκα ἀδικήματος τιμωρεῖται - οὐ γὰρ ἂν τό γε πρᾶχθὲν ἀγέννητον θεΐῃ - ἀλλὰ τοῦ μέλλοντος χάριν, ἵνα μὴ αὖθις ἀδικήσῃ μήτε αὐτὸς οὗτος μήτε ἄλλος ὁ τοῦτον ἰδὼν κολασθέντα. Καὶ τοιαύτην διάνοιαν ἔχων διανοεῖται παιδευτὴν εἶναι ἀρετήν· ἀποτροπῆς γοῦν ἕνεκα κολάζει. Ταύτην οὖν τὴν δόξαν πάντες ἔχουσιν ὅσοι περ τιμωροῦνται καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ.

Α. Από το κείμενο που σας δίνεται, να μεταφράσετε στο τετράδιό σας το τμήμα: "Εἰ γὰρ ἐθέλεις.... δημοσίᾳ."

Μονάδες 10

Β. Να γράψετε στο τετράδιό σας τις απαντήσεις των παρακάτω ερωτήσεων:

1. Υπάρχουν ελαττώματα, τα οποία έχει ο άνθρωπος "φύσει" ή "τύχῃ", και άλλα, τα οποία οφείλονται στην ἑλλειψη αγωγῆς.

Πώς αντιμετωπίζονται από τον Πλάτωνα οι δύο αυτές κατηγορίες ελαττωμάτων;

Μονάδες 10

2. Ποιος ο σκοπός της ποινῆς σύμφωνα με τον Πρωταγόρα;

Μονάδες 10

3. Να εντοπίσετε στο μεταφρασμένο κείμενο που ακολουθεί τα σημεία, τα οποία αναπτύσσουν και επεξηγούν την άποψη που εκφράζει ο Πρωταγόρας στη φράση: "... ἐπὶ τούτοις που οἶτε θυμοὶ γίνονται καὶ αἱ κολάσεις καὶ αἱ νουθετήσεις."

"Στην πραγματικότητα αρχίζουν από την παιδική ηλικία να διδάσκουν και να νουθετούν, συνεχίζοντας για όλη τη ζωή. Αμέσως μόλις αρχίσει να καταλαβαίνει ένα παιδί τι του λένε, και η παραμάνα του και η μητέρα του και ο παιδαγωγός του και ο ίδιος ο πατέρας του αγωνίζονται γι' αυτό το πράγμα, για το πώς δηλαδή θα βελτιωθεί το αγόρι, διδάσκοντάς το για κάθε του πράξη και για κάθε του λόγο και εξηγώντας του ότι αυτό είναι δίκαιο και το άλλο άδικο, και ότι αυτό είναι καλό και το άλλο αισχρό, και αυτό όσιο και εκείνο ανόσιο, και ότι αυτά πρέπει να τα κάνεις και αυτά να μην τα κάνεις. Κι όταν ακούει με τη θέλησή του, πάει καλά. Εάν όμως δεν υπακούει, τότε, με τις απειλές και τα χτυπήματα το "ισιώνουν", σαν δέντρο που λυγίζει και γέρνει. Κι ύστερα, όταν το στέλνουν στους δασκάλους, δίνουν εντολή να επιμεληθεί ο δάσκαλος περισσότερο την εὐκοσμία των παιδιών, παρά τα γράμματα και τη μουσική. Και οι δάσκαλοι άλλωστε γι' αυτό φροντίζουν κυρίως. Και μόλις τα αγόρια μάθουν τα γράμματα και είναι σε θέση στο εξής να καταλάβουν ένα γραπτό κείμενο, όπως μέχρι τώρα καταλάβαιναν τον προφορικό

λόγο, τα βάζουν, καθισμένα στα θρανία τους, να διαβάζουν δυνατά τα ποιήματα των μεγάλων ποιητών και τα αναγκάζουν να μάθουν απέξω αυτά τα έργα, στα οποία υπάρχουν πολλές συμβουλές, αλλά και αναλύσεις για τα πράγματα, και ἔπαινοι και ἐγκώμια για τους αρχαίους ἥρωες, προκειμένου το αγόρι να θελήσει να τους μιμηθεί και να έχει διάθεση να γίνει παρόμοιος.[...]

Και όταν πια φύγουν αυτοί [δηλ. οι νέοι άνδρες] από τους δασκάλους, η πόλη, με τη σειρά της, τους αναγκάζει να μάθουν τους νόμους και να ζουν σύμφωνα με αυτούς, ώστε να μην ενεργούν από μόνοι τους και όπως νομίζουν οι ίδιοι [...]. Έτσι, και η πόλη, υπογραμμίζοντας τους νόμους, αυτά τα επινοήματα των καλών, παλαιῶν νομοθετῶν, αναγκάζει και όσους ασκούν ένα αξίωμα και όσους άρχονται να συμμορφώνονται με αυτούς. Εκείνος δε ο οποίος τους παραβαίνει, υφίσταται κυρώσεις και οι κυρώσεις αυτές ονομάζονται, και σε σας εδώ [δηλ. στην Αθήνα] και σε πολλά άλλα μέρη, εὐθύνες, λες και η δικαιοσύνη ξαναβάζει [τον παραβάτη] στην ευθεία. Ενώ λοιπόν είναι τόσο μεγάλη η προσπάθεια που καταβάλλεται για την αρετή και στο ιδιωτικό και στο δημόσιο επίπεδο, εσύ Σωκράτη εκπλήττεσαι και απορείς αν η αρετή είναι διδακτή; Το εκπληκτικό όμως θα ήταν μάλλον το να μην μπορεί να διδαχθεί η αρετή. (Πλάτωνος Πρωταγόρας 325c5 - 326e5).

Μονάδες 10

4. Έχει παρατηρηθεί πως η συζήτηση στους πλατωνικούς διαλόγους διεξάγεται ως "παιδιά" (παιχνίδι). Γιατί ο Πλάτωνας επιλέγει αυτόν τον τρόπο διερεύνησης των φιλοσοφικών ζητημάτων;

Μονάδες 10

5. Να γράψετε στο τετράδιό σας δύο ομόρριζες λέξεις απλές ή σύνθετες για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις:

ἡγοῦνται, ἐλεοῦσιν, συλλήβδην, ἰδών, ἀποτροπῆς.

Μονάδες 10

Γ. ΑΔΙΑΚΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Λυσία, Κατά Διογείτονος 9-10

Καλέσας αὐτοὺς εἶπε Διογείτων, ὅτι καταλίποι αὐτοῖς ὁ πατήρ εἴκοσι μνᾶς ἄργυρίου καὶ τριάκοντα στατήρας. “ἐγὼ οὖν πολλὰ τῶν ἐμαυτοῦ δεδαπάνηκα εἰς τὴν ὑμετέραν τροφήν. καὶ ἕως μὲν εἶχον, οὐδέν μοι διέφερεν· νυνὶ δὲ καὶ αὐτὸς ἀπόρως διάκειμαι. σὺ οὖν, ἐπειδὴ δεδοκίμασαι καὶ ἄνθρωπος γεγέννησαι, σκόπει αὐτὸς ἤδη πόθεν ἔξεις τὰ ἐπιτήδεια”. ταῦτ’ ἀκούσαντες ἐκπεπληγμένοι καὶ δακρύνοντες ὄχοντο πρὸς τὴν μητέρα, καὶ παραλαβόντες ἐκείνην ἦκον πρὸς ἐμέ.

αὐτός = ο ἴδιος

ὄχοντο = ἐφυγαν καὶ πήγαν.

1. Να μεταφράσετε στο τετράδιό σας το παραπάνω κείμενο.

Μονάδες 20

2. Χωρίς να αντιγράψετε τους επόμενους πίνακες, να γράψετε στο τετράδιό σας τους τύπους που ζητούνται :

α.

ἐγὼ	δοτική ενικού	γενική πληθυντικού	αιτιατική πληθυντικού

ὁ πατήρ	γενική ενικού	αιτιατική πληθυντικού

Μονάδες 5

β.

δακρύοντες	απαρέμφατο ενεργητικού μέλλοντα	β' ενικό οριστικής ενεργητικού αορίστου	απαρέμφατο ενεργητικού αορίστου

καταλίποι	οριστική ενεργητικού αορίστου (ίδιος αριθμός ίδιο πρόσωπο)	υποτακτική ενεργητικού αορίστου (ίδιος αριθμός ίδιο πρόσωπο)

Μονάδες 5

3. α. Να αναγνωριστούν συντακτικώς οι τύποι:
καλέσας, αὐτοῖς, ἄργυρίου, τὴν ὑμετέραν.

Μονάδες 4

3. β. Να βρείτε και να χαρακτηρίσετε συντακτικώς τις προτάσεις της περιόδου:
"σύ οὖν ..... ἐπιτήδεια".

Μονάδες 6

**ΟΔΗΓΙΕΣ
ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΥΠΟΨΗΦΙΟΥΣ**

1. Στο τετράδιο να γράψετε μόνον τα προκαταρκτικά (ημερομηνία, κατεύθυνση, εξεταζόμενο μάθημα). Δεν θα μεταφέρετε στο τετράδιο τα κείμενα και τις παρατηρήσεις.
2. Να γράψετε το ονοματεπώνυμό σας στο πάνω μέρος των φωτοαντιγράφων, αμέσως μόλις σας παραδοθούν.
Δεν επιτρέπεται να γράψετε καμιά άλλη σημείωση. Κατά την αποχώρησή σας, να παραδώσετε μαζί με το τετράδιο και το φωτοαντίγραφο.
3. Να απαντήσετε σε όλα όσα ζητούνται.
4. Διάρκεια εξέτασης : τρεις (3) ώρες.
5. Χρόνος δυνατής αποχώρησης : μία (1) ώρα μετά την έναρξη της εξέτασης.

ΚΑΛΗ ΕΠΙΤΥΧΙΑ

ΤΕΛΟΣ ΜΗΝΥΜΑΤΟΣ

**ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ Γ' ΤΑΞΗΣ
ΕΝΙΑΙΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΠΕΜΠΤΗ 6 ΙΟΥΝΙΟΥ 2002
ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟ ΜΑΘΗΜΑ
ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ
ΣΥΝΟΛΟ ΣΕΛΙΔΩΝ: ΠΕΝΤΕ (5)**

**Διδαγμένο κείμενο
Πλάτωνος *Πρωταγόρας* (323 Α - Ε)**

Ἐν γὰρ ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς, ὥσπερ σὺ λέγεις, ἐάν τις φῇ ἀγαθὸς αὐλητὴς εἶναι, ἢ ἄλλην ἡντινοῦν τέχνην ἣν μή ἐστιν, ἢ καταγελῶσιν ἢ χαλεπαίνουν· καὶ οἱ οἰκεῖοι προσιόντες νουθετοῦσιν ὥς μαινόμενον· ἐν δὲ δικαιοσύνῃ καὶ ἐν τῇ ἄλλῃ πολιτικῇ ἀρετῇ, ἐάν τινα καὶ εἰδῶσιν ὅτι ἄδικός ἐστιν, ἐάν οὗτος αὐτὸς καθ' αὐτοῦ τᾶληθῇ λέγῃ ἐναντίον πολλῶν, ὃ ἐκεῖ σωφροσύνην ἡγοῦντο εἶναι, τᾶληθῇ λέγειν, ἐνταῦθα μανίαν, καὶ φασιν πάντας δεῖν φάναι εἶναι δικαίους, ἐάντε ὧσιν ἐάντε μή, ἢ μαίνεσθαι τὸν μὴ προσποιούμενον [δικαιοσύνην]· ὥς ἀναγκαῖον οὐδένα ὄντιν' οὐχὶ ἀμῶς γέ πως μετέχειν αὐτῆς, ἢ μὴ εἶναι ἐν ἀνθρώποις.

Ὅτι μὲν οὖν πάντ' ἄνδρα εἰκότως ἀποδέχονται περὶ ταύτης τῆς ἀρετῆς σύμβουλον διὰ τὸ ἡγεῖσθαι παντὶ μετεῖναι αὐτῆς, ταῦτα λέγω· ὅτι δὲ αὐτὴν οὐ φύσει ἡγοῦνται εἶναι οὐδ' ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου, ἀλλὰ διδακτόν τε καὶ ἐξ ἐπιμελείας παραγίγνεσθαι ᾧ ἂν παραγίγνηται, τοῦτό σοι μετὰ τοῦτο πειράσομαι ἀποδείξαι. Ὅσα γὰρ ἡγοῦνται ἀλλήλους κακὰ ἔχειν ἄνθρωποι φύσει ἢ τύχῃ, οὐδεὶς θυμοῦται οὐδὲ νουθετεῖ οὐδὲ διδάσκει οὐδὲ κολάζει τοὺς ταῦτα ἔχοντας, ἵνα μὴ τοιοῦτοι ὧσιν, ἀλλ' ἐλεοῦσιν· οἷον τοὺς αἰσχροὺς ἢ σμικροὺς ἢ ἀσθενεῖς τίς οὕτως ἀνόητος ὥστε τι τούτων ἐπιχειρεῖν ποιεῖν; Ταῦτα μὲν γὰρ οἶμαι ἴσασιν ὅτι φύσει τε καὶ τύχῃ τοῖς ἀνθρώποις γίγνεται, τὰ καλὰ καὶ τὰναντία τούτοις· ὅσα δὲ ἐξ ἐπιμελείας καὶ ἀσκήσεως καὶ διδαχῆς οἷονται γίγνεσθαι ἀγαθὰ ἀνθρώποις, ἐάν τις ταῦτα μὴ ἔχῃ, ἀλλὰ τὰναντία τούτων κακὰ, ἐπὶ τούτοις που οἱ τε θυμοὶ γίγνονται καὶ αἱ κολάσεις καὶ αἱ νουθετήσεις. Ὡν ἐστιν ἐν καὶ ἡ ἀδικία καὶ ἡ ἀσέβεια καὶ συλλήβδην πᾶν τὸ ἐναντίον τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς.

- A. Από το κείμενο που σας δίνεται να μεταφράσετε στο τετράδιό σας το απόσπασμα: "Ἐν γὰρ ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς ... ταῦτα λέγω".

Μονάδες 10

- B. Να γράψετε στο τετράδιό σας τις απαντήσεις των παρακάτω ερωτήσεων:

- B1. "Ἐν γὰρ ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς ... ἢ μὴ εἶναι ἐν ἀνθρώποις": Να εκθέσετε το επιχείρημα που χρησιμοποιεί στην παράγραφο αυτή ο Πρωταγόρας, για να αποδείξει το "διδακτόν" της αρετής, και να το αξιολογήσετε.

Μονάδες 10

- B2. "Ὅσα γὰρ ἡγοῦνται ἀλλήλους κακά ... τὸ ἐναντίον τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς": Σύμφωνα με τον Πρωταγόρα, οι άνθρωποι έχουν ελαττώματα που προέρχονται από τη φύση ή τυχαίους παράγοντες. Έχουν όμως και ελαττώματα που οφείλονται στην έλλειψη αγωγής. Πώς αντιμετωπίζεται στην εποχή του σοφιστή καθεμιά από τις κατηγορίες αυτές των ανθρωπίνων ελαττωμάτων στο πλαίσιο της κοινωνικής συμβίωσης και γιατί;

Μονάδες 10

- B3. "... ἐπὶ τούτοις που οἱ τε θυμοὶ γίνονται καὶ αἱ κολάσεις": Κατά τον Πρωταγόρα, οι τιμωρίες (κολάσεις) επιβάλλονται στους ανθρώπους, όταν δε διαθέτουν την πολιτική αρετή. Σε ποιους και για ποιο λόγο επιβάλλονται κυρώσεις από την πόλη, σύμφωνα με τα στοιχεία του μεταφρασμένου κειμένου που ακολουθεί;

Πλάτωνος Πρωταγόρας (326 D-E)

Και όταν πια φύγουν αυτοί [δηλ. οι νέοι άνδρες] από τους δασκάλους, η πόλη, με τη σειρά της, τους αναγκάζει να

μάθουν τους νόμους και να ζουν σύμφωνα με αυτούς, ώστε να μην ενεργούν από μόνοι τους και όπως νομίζουν οι ίδιοι [...]. Έτσι, και η πόλη, υπογραμμίζοντας τους νόμους, αυτά τα επινοήματα των καλών, παλαιῶν νομοθετῶν, αναγκάζει και όσους ασκούν ένα αξίωμα και όσους άρχονται να συμμορφώνονται με αυτούς. Εκείνος δε ο οποίος τους παραβαίνει, υφίσταται κυρώσεις και οι κυρώσεις αυτές ονομάζονται, και σε σας εδώ [δηλ. στην Αθήνα] και σε πολλά άλλα μέρη, εὐθύνες, λες και η δικαιοσύνη ξαναβάζει [τον παραβάτη] στην ευθεία. Ενώ λοιπόν είναι τόσο μεγάλη η προσπάθεια που καταβάλλεται για την αρετή και στο ιδιωτικό και στο δημόσιο επίπεδο, εσύ Σωκράτη εκπλήττεσαι και απορείς αν η αρετή είναι διδακτή; Το εκπληκτικό όμως θα ήταν μάλλον το να μην μπορεί να διδαχθεί η αρετή.

Μονάδες 10

- B4.** Να προσδιορίσετε το περιεχόμενο και τη λειτουργία του μύθου ως μεθόδου ανάπτυξης απόψεων του Πρωταγόρα και του Πλάτωνα.

Μονάδες 10

- B5.** Να γράψετε δύο ομόρριζες λέξεις της νέας ελληνικής γλώσσας, απλές ή σύνθετες, για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις του κειμένου:

καταγελῶσιν, εἰδῶσιν, μετέχειν, προσποιούμενον, ἀποδείξαι.

Μονάδες 10

Γ. Αδίδακτο κείμενο
Δημοσθένης κατά Μειδίου (169 - 170)

Ἐγὼ γὰρ οἶδ' ὅτι πολλοὶ πολλὰ καὶ γὰθ' ὑμᾶς εἰσιν εἰργασμένοι, οὐ κατὰ τὰς Μειδίου λητουργίας, οἱ μὲν ναυμαχίας νενικηκότες, οἱ δὲ πόλεις εἰληφότες, οἱ δὲ πολλὰ καὶ καλὰ τῇ πόλει στήσαντες τρόπαια· ἀλλ' ὅμως οὐδενὶ

πώποτε τούτων δεδώκατε τὴν δωρειὰν ταύτην οὐδ' ἂν δοίητε, ἐξεῖναι τοὺς ἰδίους ἐχθροὺς ὑβρίζειν αὐτῶν ἐκάστω, ὅπότε ἂν βούληται καὶ ὃν ἂν δύνηται τρόπον. οὐδὲ γὰρ Ἀρμοδίῳ καὶ Ἀριστογείτονι· τούτοις γὰρ δὴ μέγιστα δέδονται δωρεαὶ παρ' ὑμῶν καὶ ὑπὲρ μεγίστων. οὐδ' ἂν ἠνέσχεσθ' , εἰ προσέγραψέ τις ἐν τῇ στήλῃ "ἐξεῖναι δὲ καὶ ὑβρίζειν αὐτοῖς ὃν ἂν βούλωνται".

δωρεῖα: δωρεά, προνόμιο.

Γ1. Να μεταφράσετε στο τετράδιό σας το κείμενο.

Μονάδες 20

Γ2.α. Να μεταφέρετε στο τετράδιό σας τους παρακάτω πίνακες, στα κενά των οποίων θα συμπληρώσετε τους τύπους που ζητούνται. (Το επίθετο να γραφεί στην πτώση, στο γένος και στον αριθμό που βρίσκεται ο τύπος που δίνεται).

	Επίρρημα		
	Θετικός	Συγκριτικός	Υπερθετικός
Καλὰ			

	Επίθετο	
	Θετικός	Συγκριτικός
μεγίστων		

Μονάδες 5

Γ2.β. Να γράψετε τους ζητούμενους τύπους για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις του κειμένου:

οἶδ(α): το τρίτο ενικό πρόσωπο της υποτακτικής και προστακτικής του ίδιου χρόνου.

δεδώκατε: το ίδιο πρόσωπο της οριστικής του παρατατικού και του αορίστου β' της ίδιας φωνής.

δύνηται: το ίδιο πρόσωπο της ευκτικής στο χρόνο που βρίσκεται.

Μονάδες 5

Γ3.α. "Ἐγὼ γὰρ οἶδ' ὅτι πολλοὶ πολλὰ καὶ γὰθ' ὑμᾶς εἰσιν εἰργασμένοι": Να γράψετε τη δευτερεύουσα πρόταση του χωρίου αυτού, να δηλώσετε το είδος της και να προσδιορίσετε το συντακτικό της ρόλο (Μονάδες 3).
Να μεταφέρετε τον πλάγιο λόγο σε ευθύ (Μονάδες 2).
Μονάδες 5

Γ3.β. Να αναγνωρίσετε συντακτικά τις παρακάτω λέξεις ή φράσεις του κειμένου:
κατὰ τὰς λητουργίας, τῇ πόλει, οὐδενί, ὑβρίζειν, ὑπὲρ μεγίστων.
Μονάδες 5

ΟΔΗΓΙΕΣ (για τους εξεταζόμενους)

1. Στο τετράδιο να γράψετε μόνο τα προκαταρκτικά (ημερομηνία, κατεύθυνση, εξεταζόμενο μάθημα). Τα θέματα να μην τα αντιγράψετε στο τετράδιο.
2. Να γράψετε το ονοματεπώνυμό σας στο πάνω μέρος των φωτοαντιγράφων αμέσως μόλις σας παραδοθούν. Καμιά άλλη σημείωση δεν επιτρέπεται να γράψετε.
Κατά την αποχώρησή σας να παραδώσετε μαζί με το τετράδιο και τα φωτοαντίγραφα, τα οποία και θα καταστραφούν μετά το πέρας της εξέτασης
3. Να απαντήσετε **στο τετράδιό σας** σε όλα τα θέματα.
4. Κάθε απάντηση τεκμηριωμένη είναι αποδεκτή.
5. Διάρκεια εξέτασης : Τρεις (3) ώρες μετά τη διανομή των φωτοαντιγράφων.
6. Χρόνος δυνατής αποχώρησης : Μιάμιση (1 1/2) ώρα μετά τη διανομή των φωτοαντιγράφων.

ΚΑΛΗ ΕΠΙΤΥΧΙΑ

ΤΕΛΟΣ ΜΗΝΥΜΑΤΟΣ

**ΕΠΑΝΑΛΗΠΤΙΚΕΣ ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ
Γ' ΤΑΞΗΣ ΗΜΕΡΗΣΙΟΥ ΕΝΙΑΙΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΠΕΜΠΤΗ 10 ΙΟΥΛΙΟΥ 2003
ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟ ΜΑΘΗΜΑ:
ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ
ΣΥΝΟΛΟ ΣΕΛΙΔΩΝ: ΠΕΝΤΕ (5)**

**Διδαγμένο κείμενο από το πρωτότυπο
Πλάτωνος Πρωταγόρας, (322A -322D)**

Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος θείας μετέσχε μοίρας, πρῶτον μὲν διὰ τὴν τοῦ θεοῦ συγγένειαν ζῶων μόνον θεοὺς ἐνόμισεν, καὶ ἐπεχείρει βωμούς τε ἰδρύεσθαι καὶ ἀγάλματα θεῶν· ἔπειτα φωνὴν καὶ ὀνόματα ταχὺ διηρθρώσατο τῇ τέχνῃ, καὶ οἰκήσεις καὶ ἐσθῆτας καὶ ὑποδέσεις καὶ στρωμνὰς καὶ τὰς ἐκ γῆς τροφὰς ἡύρετο. Οὕτω δὲ παρεσκευασμένοι κατ' ἀρχὰς ἄνθρωποι ᾤκουν σποράδην, πόλεις δὲ οὐκ ἦσαν· ἀπώλλυντο οὖν ὑπὸ τῶν θηρίων διὰ τὸ πανταχῇ αὐτῶν ἀσθενέστεροι εἶναι, καὶ ἡ δημιουργικὴ τέχνη αὐτοῖς πρὸς μὲν τροφήν ἱκανὴ βοηθὸς ἦν, πρὸς δὲ τὸν τῶν θηρίων πόλεμον ἐνδεής –πολιτικὴν γὰρ τέχνην οὐπω εἶχον, ἧς μέρος πολεμική– ἐζήτουν δὲ ἀθροίζεσθαι καὶ σῶζεσθαι κτίζοντες πόλεις· ὅτ' οὖν ἀθροισθεῖεν, ἡδίκουν ἀλλήλους ἅτε οὐκ ἔχοντες τὴν πολιτικὴν τέχνην, ὥστε πάλιν σκεδαννύμενοι διεφθείροντο. Ζεὺς οὖν δείσας περὶ τῷ γένει ἡμῶν μὴ ἀπόλοιτο πᾶν, Ἑρμῆν πέμπει ἄγοντα εἰς ἀνθρώπους αἰδῶ τε καὶ δίκην, ἵν' εἶεν πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί. Ἐρωτᾷ οὖν Ἑρμῆς Δία τίνα οὖν τρόπον δοίη δίκην καὶ αἰδῶ ἀνθρώποις· "Πότερον ὥς αἱ τέχναι νενέμηνται, οὕτω καὶ ταύτας νείμω; Νενέμηνται δὲ ὧδε· εἷς ἔχων ἰατρικὴν πολλοῖς ἱκανὸς ἰδιώταις, καὶ οἱ ἄλλοι δημιουργοί· καὶ δίκην δὲ καὶ αἰδῶ οὕτω θῶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ἥ ἐπὶ πάντα νείμω;" "Ἐπὶ πάντα," ἔφη ὁ Ζεὺς, "καὶ πάντες μετεχόντων· οὐ γὰρ ἂν γένοιντο πόλεις, εἰ ὀλίγοι αὐτῶν μετέχοιεν ὥσπερ ἄλλων τεχνῶν· καὶ νόμον γε θεὸς παρ' ἐμοῦ τὸν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς καὶ δίκης μετέχειν κτείνειν ὥς νόσον πόλεως."

- A.** Από το κείμενο που σας δίνεται να μεταφράσετε στο τετράδιό σας το απόσπασμα: «Ζεὺς οὖν δείσας ... ὥς νόσον πόλεως».

Μονάδες 10

- B.** Να γράψετε στο τετράδιό σας τις απαντήσεις των παρακάτω ερωτήσεων:

- B1.** «... ὁ ἄνθρωπος θείας μετέσχε μοίρας»: Τι θεωρήθηκε για τον άνθρωπο «θεία μοῖρα» και για ποιους λόγους;

Μονάδες 10

- B2.** «...τὸν μὴ δυνάμενον...κτείνειν»: Για ποια κατηγορία ανθρώπων και με ποιο σκεπτικό προτείνεται εδώ η θέσπιση της θανατικής ποινής;

Μονάδες 10

- B3.** Με βάση το πρωτότυπο και το μεταφρασμένο κείμενο που ακολουθεί, να καταγράψετε τα παιδαγωγικά μέσα με τα οποία, κατά τον Πρωταγόρα, διδάσκεται η πολιτική αρετή και να εξηγήσετε γιατί η διδασκαλία της θεωρείται αναγκαία, παρόλο που η αρετή αυτή με εντολή του Δία μοιράστηκε από τον Ερμή σε όλους τους ανθρώπους.

Πλάτωνος Πρωταγόρας, (325D - 325E)

Στην πραγματικότητα, αρχίζουν από την παιδική ηλικία να διδάσκουν και να νουθετούν, συνεχίζοντας για όλη τη ζωή. Αμέσως μόλις αρχίσει να καταλαβαίνει ένα παιδί τι του λένε, και η παραμάννα του και η μητέρα του και ο παιδαγωγός του και ο ίδιος ο πατέρας του αγωνίζονται γι'αυτό το πράγμα, για το πώς δηλαδή θα βελτιωθεί το αγόρι, διδάσκοντάς το για κάθε του πράξη και για κάθε του λόγο και εξηγώντας του ότι αυτό είναι δίκαιο και το

άλλο άδικο, και ότι αυτό είναι καλό και το άλλο αισχροό, και αυτό όσιο και εκείνο ανόσιο, και ότι αυτά πρέπει να τα κάνεις και αυτά να μην τα κάνεις. Κι όταν ακούει με τη θέλησή του, πάει καλά. Εάν όμως δεν υπακούει, τότε, με τις απειλές και τα χτυπήματα το "ισιώνουν", σαν δέντρο που λυγίζει και γέρνει. Κι ύστερα, όταν το στέλνουν στους δασκάλους, δίνουν εντολή να επιμεληθεί ο δάσκαλος περισσότερο την ευκοσμία των παιδιών, παρά τα γράμματα και τη μουσική. Και οι δάσκαλοι άλλωστε γι' αυτό φροντίζουν κυρίως.

Μονάδες 10

B4. Πώς αξιοποίησαν ο Πρωταγόρας και γενικά οι σοφιστές τη μέθοδο του σχολιασμού ποιητικών κειμένων για την αναζήτηση της αλήθειας και ποια ήταν η βασική αντίρρηση του Σωκράτη για τη μέθοδο αυτή;

Μονάδες 10

B5. Να γράψετε δύο ομόρριζες λέξεις της νέας ελληνικής γλώσσας, απλές ή σύνθετες, για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις του κειμένου:

ένόμισεν, ὥκουν, διεφθείροντο, πέμπει, δοίη.

Μονάδες 10

Γ. Αδίδακτο κείμενο

Δίων Χρυσόστομος, Λόγος VIII: Διογένης ἡ περὶ ἀρετῆς, 28.

Περὶ δὲ τοῦ Πέλοπος ἔλεγον ὅτι καὶ τὸν ὦμον ἐλεφάντινον ἔχοι, ὥσπερ τι ὄφελος ἀνθρώπου χρυσὴν χεῖρα ἢ ἐλεφαντίνην ἔχοντος ἢ ὀφθαλμοὺς ἀδάμαντος ἢ σμαράγδου· τὴν δὲ ψυχὴν οὐκ ἐγίνωσκον αὐτοῦ ὁποῖαν τινὰ εἶχεν. τὸν δὲ Ἡρακλέα πονοῦντα μὲν καὶ ἀγωνιζόμενον ἠλέουν, καὶ ἔφασαν αὐτὸν ἀνθρώπων ἀθλιώτατον· καὶ διὰ

τοῦτο ἄθλους ἐκάλουν τοὺς πόνους αὐτοῦ καὶ τὰ ἔργα, ὡς τὸν ἐπίπονον βίον ἄθλιον ὄντα· ἀποθανόντα δὲ πάντων μάλιστα τιμῶσι καὶ θεὸν νομίζουσι καὶ φασιν Ἥβη συνοικεῖν, καὶ τούτῳ πάντες εὖχονται, ὅπως αὐτοὶ μὴ ἔσονται ἄθλιοι, τῷ πλεῖστα ἀθλήσαντι.

Γ1. Να μεταφράσετε στο τετράδιό σας το κείμενο.

Μονάδες 20

Γ2.α. Να μεταφέρετε στο τετράδιό σας τους παρακάτω πίνακες, στα κενά των οποίων θα συμπληρώσετε τους τύπους που ζητούνται. (Η αντωνυμία να γραφεί στον πληθυντικό αριθμό και στο ίδιο γένος).

	Θετικός	Συγκριτικός
μάλιστα		

	Αντωνυμία		
	Ονομαστική	Γενική	Δοτική
τινὰ			

Μονάδες 5

Γ2.β. Να γράψετε τους ζητούμενους τύπους για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις του κειμένου:

ἔλεγον: το δεύτερο ενικό πρόσωπο της προστακτικής του αορίστου β' στη φωνή που βρίσκεται.

ἀγωνιζόμενον: το τρίτο ενικό πρόσωπο της οριστικής του παθητικού αορίστου.

ἐκάλουν: το δεύτερο πληθυντικό πρόσωπο της ευκτικής ενεστώτα της μέσης φωνής.

νομίζουσι: το ίδιο πρόσωπο της υποτακτικής αορίστου της ίδιας φωνής.

ἔσονται: το τρίτο ενικό πρόσωπο της οριστικής του ίδιου χρόνου.

Μονάδες 5

Γ3.α. Να αναγνωρίσετε συντακτικά τις παρακάτω λέξεις ή φράσεις του κειμένου:

περὶ Πέλοπος, διὰ τοῦτο, ἄθλους, ὄντα, συνοικεῖν.

Μονάδες 5

Γ3.β. «Περὶ δὲ τοῦ Πέλοπος ἔλεγον ὅτι καὶ τὸν ὄμον ἐλεφάντινον ἔχοι»: Να δικαιολογήσετε τον τρόπο εκφοράς της δευτερεύουσας πρότασης του χωρίου αυτού (Μονάδες 2) και να μεταφέρετε τον πλάγιο λόγο σε ευθύ. (Μονάδες 3)

Μονάδες 5

ΟΔΗΓΙΕΣ (για τους εξεταζόμενους)

1. Στο τετράδιο να γράψετε μόνο τα προκαταρκτικά (ημερομηνία, κατεύθυνση, εξεταζόμενο μάθημα). Τα θέματα να μην τα αντιγράψετε στο τετράδιο.
2. Να γράψετε το ονοματεπώνυμό σας στο πάνω μέρος των φωτοαντιγράφων αμέσως μόλις σας παραδοθούν. Καμιά άλλη σημείωση δεν επιτρέπεται να γράψετε. Κατά την αποχώρησή σας να παραδώσετε μαζί με το τετράδιο και τα φωτοαντίγραφα, τα οποία και θα καταστραφούν μετά το πέρας της εξέτασης.
3. Να απαντήσετε **στο τετράδιό σας** σε όλα τα θέματα.
4. Κάθε απάντηση τεκμηριωμένη είναι αποδεκτή.
5. Διάρκεια εξέτασης : Τρεις (3) ώρες μετά τη διανομή των φωτοαντιγράφων.
6. Χρόνος δυνατής αποχώρησης : Μετά τη 10:00 πρωινή.

ΚΑΛΗ ΕΠΙΤΥΧΙΑ

ΤΕΛΟΣ ΜΗΝΥΜΑΤΟΣ

**ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΕΣ ΕΠΑΝΑΛΗΠΤΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ
Δ' ΤΑΞΗΣ
ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ ΕΝΙΑΙΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΔΕΥΤΕΡΑ 5 ΙΟΥΛΙΟΥ 2004
ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟ ΜΑΘΗΜΑ
ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ:
ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ
ΣΥΝΟΛΟ ΣΕΛΙΔΩΝ : ΤΕΣΣΕΡΙΣ (4)**

ΔΙΔΑΓΜΕΝΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Πλάτωνος *Πρωταγόρας* (322Α - 322D)

Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος θείας μετέσχε μοίρας, πρῶτον μὲν διὰ τὴν τοῦ θεοῦ συγγένειαν ζῶων μόνον θεοὺς ἐνόμισεν, καὶ ἐπεχείρει βωμούς τε ἰδρύεσθαι καὶ ἀγάλματα θεῶν· ἔπειτα φωνὴν καὶ ὀνόματα ταχὺ διηρθρώσατο τῇ τέχνῃ, καὶ οἰκήσεις καὶ ἐσθῆτας καὶ ὑποδέσεις καὶ στρωμνὰς καὶ τὰς ἐκ γῆς τροφὰς ἡΰρετο. Οὕτω δὲ παρεσκευασμένοι κατ' ἀρχὰς ἄνθρωποι ᾤκουν σποράδην, πόλεις δὲ οὐκ ἦσαν· ἀπώλλυντο οὖν ὑπὸ τῶν θηρίων διὰ τὸ πανταχῇ αὐτῶν ἀσθενέστεροι εἶναι, καὶ ἡ δημιουργικὴ τέχνη αὐτοῖς πρὸς μὲν τροφὴν ἱκανὴ βοηθὸς ἦν, πρὸς δὲ τὸν τῶν θηρίων πόλεμον ἐνδεής –πολιτικὴν γὰρ τέχνην οὐπω εἶχον, ἧς μέρος πολεμική– ἐζήτουν δὲ ἀθροίζεσθαι καὶ σώζεσθαι κτίζοντες πόλεις· ὅτ' οὖν ἀθροισθεῖεν, ἡδίκουν ἀλλήλους ἅτε οὐκ ἔχοντες τὴν πολιτικὴν τέχνην, ὥστε πάλιν σκεδαννύμενοι διεφθείροντο. Ζεὺς οὖν δείσας περὶ τῷ γένει ἡμῶν μὴ ἀπόλοιτο πᾶν, Ἑρμῆν πέμπει ἄγοντα εἰς ἀνθρώπους αἰδῶ τε καὶ δίκην, ἵν' εἶεν πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί. Ἐρωτᾷ οὖν Ἑρμῆς Δία τίνα οὖν τρόπον δοίη δίκην καὶ αἰδῶ ἀνθρώποις· "Πότερον ὥς αἱ τέχναι νενέμηνται, οὕτω καὶ ταύτας νείμω; Νενέμηνται δὲ ὧδε· εἷς ἔχων ἰατρικὴν πολλοῖς ἱκανὸς ἰδιώταις, καὶ οἱ ἄλλοι δημιουργοί· καὶ δίκην δὲ καὶ αἰδῶ οὕτω θῶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ἥ ἐπὶ πάντας νείμω;" "Ἐπὶ πάντας," ἔφη ὁ Ζεὺς, "καὶ πάντες μετεχόντων· οὐ γὰρ ἂν γένοιντο πόλεις,

εἰ ὀλίγοι αὐτῶν μετέχοιεν ὥσπερ ἄλλων τεχνῶν· καὶ νόμον γε θεὸς παρ' ἐμοῦ τὸν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς καὶ δίκης μετέχειν κτείνειν ὡς νόσον πόλεως."

A. Από το κείμενο που σας δόθηκε να μεταφράσετε στο τετράδιό σας το τμήμα: **"Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος ... σκεδαννύμενοι διεφθείροντο".**

Μονάδες 10

B.1. Με βάση το κείμενο πώς διαρθρώνονται τα στάδια εξέλιξης του πολιτισμού;

Μονάδες 15

B.2. **"Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος θείας μετέσχε μοίρας":**

Πώς σχετίζεται η παραπάνω φράση του Πρωταγόρα με το δώρο της φωτιάς του Προμηθέα;

Μονάδες 15

B.3. Πώς χρησιμοποιεί το μύθο ως φιλοσοφική μέθοδο ο Πρωταγόρας και πώς ο Πλάτωνας;

Μονάδες 10

B.4. Για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις να γράψετε στο τετράδιό σας μία λέξη του κειμένου ετυμολογικά συγγενή:

σχέση, κατοικία, διασκέδαση, εκπομπή, δεισιδαιμονία.

Μονάδες 10

Γ. ΑΔΙΔΑΚΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Πλουτάρχου Ἀλκιβιάδης (35)

Αὐτὸς μὲν οὖν ἐκεῖνος ἦν εἶχε διάνοιαν περὶ τῆς τυραννίδος ἄδηλόν ἐστιν· οἱ δὲ δυνατώτατοι τῶν πολιτῶν φοβηθέντες ἐσπούδασαν αὐτὸν ἐκπλεῦσαι τὴν ταχίστην, τά τ' ἄλλα ψηφισάμενοι καὶ συνάρχοντας οὓς ἐκεῖνος ἠθέλησεν. Ἐκπλεύσας δὲ ταῖς ἑκατὸν ναυσὶ καὶ προσβαλὼν Ἄνδρῳ,

μάχη μὲν ἐκράτησεν αὐτῶν καὶ Λακεδαιμονίων ὅσοι παρῆσαν, οὐχ εἶλε δὲ τὴν πόλιν, ἀλλὰ τοῦτο τῶν κοινῶν ἐγκλημάτων πρῶτον ὑπῆρξε κατ' αὐτοῦ τοῖς ἐχθροῖς. Ἔοικε δ', εἴ τις ἄλλος, ὑπὸ τῆς αὐτοῦ δόξης καταλυθῆναι καὶ Ἀλκιβιάδης.

σπουδάζω = επιδιώκω με ζήλο

Γ.1. Να μεταφράσετε στο τετράδιό σας το παραπάνω κείμενο.

Μονάδες 20

Γ.2. Να γράψετε στο τετράδιό σας τον τύπο που ζητείται για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις:

εἶχε:	γ' ενικό πρόσωπο οριστικής αορίστου β' της ίδιας φωνής.
ἐστίν:	μετοχή μέλλοντα αρσενικού γένους στην ονομαστική ενικού.
τῶν πολιτῶν:	γενική ενικού.
φοβηθέντες:	δοτική πληθυντικού του ίδιου γένους.
ἐκπλεῦσαι:	α' ενικό πρόσωπο οριστικής παρατατικού της ίδιας φωνής.
ταχίστην:	ονομαστική ενικού στο θετικό βαθμό του αρσενικού γένους.
οὓς:	αιτιατική πληθυντικού στο θηλυκό γένος.
τοῦτο:	γενική ενικού στο θηλυκό γένος.
ἐγκλημάτων:	δοτική πληθυντικού.
καταλυθῆναι:	απαρέμφατο ενεστώτα ενεργητικής φωνής.

Μονάδες 10

Γ.3.α. Να αναγνωρίσετε συντακτικώς τα παρακάτω:

*τῶν πολιτῶν, ἐκπλεῦσαι, προσβαλὼν, Λακεδαιμονίων,
πρῶτον, κατ' αὐτοῦ, Ἀλκιβιάδης.*

Μονάδες 7

Γ.3.β. *ἠθέλησεν, παρήσαν, εἶλε:*

Να γράψετε τις προτάσεις στις οποίες ανήκουν τα παραπάνω ρήματα και να τις αναγνωρίσετε ως προς το είδος τους.

Μονάδες 3

ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟΥΣ

1. Στο τετράδιο να γράψετε μόνον τα προκαταρκτικά (ημερομηνία, κατεύθυνση, εξεταζόμενο μάθημα). Δεν θα μεταφέρετε στο τετράδιο τα κείμενα και τις ερωτήσεις.
2. Να γράψετε το ονοματεπώνυμό σας στο πάνω μέρος των φωτοαντιγράφων, αμέσως μόλις σας παραδοθούν.
Δεν επιτρέπεται να γράψετε οποιαδήποτε άλλη σημείωση. Κατά την αποχώρησή σας, να παραδώσετε μαζί με το τετράδιο και το φωτοαντίγραφο.
3. Να μεταφράσετε ό,τι σας ζητείται από το διδαγμένο κείμενο και ολόκληρο το αδίδακτο.
4. Να απαντήσετε σε όλες τις ερωτήσεις.
5. Κάθε τεκμηριωμένη απάντηση είναι αποδεκτή.
6. Διάρκεια εξέτασης: τρεις (3) ώρες μετά τη διανομή των φωτοαντιγράφων.
7. Χρόνος δυνατής αποχώρησης: μία (1) ώρα μετά την έναρξη της εξέτασης.

ΤΥΧΗι ΑΓΑΘΗι

ΤΕΛΟΣ ΜΗΝΥΜΑΤΟΣ

ΑΡΧΗ 1ΗΣ ΣΕΛΙΔΑΣ
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ
ΤΕΚΝΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ
ΚΑΙ ΤΕΚΝΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ ΣΤΟ
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ
ΤΡΙΤΗ 12 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 2006
ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟ ΜΑΘΗΜΑ
ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ
ΣΥΝΟΛΟ ΣΕΛΙΔΩΝ: ΠΕΝΤΕ (5)

1. Διδαγμένο κείμενο από το πρωτότυπο.
Πλάτωνος Πρωταγόρας, 322Α-323Α.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος θείας μετέσχε μοίρας, πρῶτον μὲν διὰ τὴν τοῦ θεοῦ συγγένειαν ζῶων μόνον θεοὺς ἐνόμισεν, καὶ ἐπεχείρει βωμούς τε ἰδρύεσθαι καὶ ἀγάλματα θεῶν· ἔπειτα φωνὴν καὶ ὀνόματα ταχὺ διηρθρώσατο τῇ τέχνῃ, καὶ οἰκήσεις καὶ ἐσθῆτας καὶ ὑποδέσεις καὶ στρωμνὰς καὶ τὰς ἐκ γῆς τροφὰς ἡύρετο. Οὕτω δὴ παρεσκευασμένοι κατ' ἀρχὰς ἄνθρωποι ὄκουν σποράδην, πόλεις δὲ οὐκ ἦσαν· ἀπώλλυντο οὖν ὑπὸ τῶν θηρίων διὰ τὸ πανταχῇ αὐτῶν ἀσθενέστεροι εἶναι, καὶ ἡ δημιουργικὴ τέχνη αὐτοῖς πρὸς μὲν τροφήν ἱκανὴ βοηθὸς ἦν, πρὸς δὲ τὸν τῶν θηρίων πόλεμον ἐνδεής – πολιτικὴν γὰρ τέχνην οὐπω εἶχον, ἧς μέρος πολεμική – ἐζήτουν δὴ ἀθροίζεσθαι καὶ σῶζεσθαι κτίζοντες πόλεις· ὅτ' οὖν ἀθροισθεῖεν, ἡδίκουν ἀλλήλους ἅτε οὐκ ἔχοντες τὴν πολιτικὴν τέχνην, ὥστε πάλιν σκεδαννύμενοι διεφθείροντο. Ζεὺς οὖν δείσας περὶ τῷ γένει ἡμῶν μὴ ἀπόλοιτο πᾶν, Ἑρμῆν πέμπει ἄγοντα εἰς ἀνθρώπους αἰδῶ τε καὶ δίκην, ἵν' εἶεν πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί. Ἐρωτᾷ οὖν Ἑρμῆς Δία τίνα οὖν τρόπον δοίῃ δίκην καὶ αἰδῶ ἀνθρώποις· «Πότερον ὥς αἱ τέχναι νενέμηνται, οὕτω καὶ ταύτας νείμω; Νενέμηνται δὲ ὥδε· εἷς ἔχων ἰατρικὴν πολλοῖς ἱκανὸς ἰδιώταις, καὶ οἱ ἄλλοι δημιουργοί· καὶ δίκην δὲ καὶ αἰδῶ οὕτω θῶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ἢ ἐπὶ πάντας νείμω;» «Ἐπὶ πάντας», ἔφη ὁ Ζεὺς, «καὶ πάντες μετεχόντων· οὐ γὰρ ἂν γένοιτο

πόλεις, εἰ ὀλίγοι αὐτῶν μετέχοιεν ὥσπερ ἄλλων τεχνῶν· καὶ νόμον γε θῆς παρ' ἐμοῦ τὸν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς καὶ δίκης μετέχειν κτείνειν ὥς νόσον πόλεως».

Να απαντήσετε στα παρακάτω :

- A)** Από το κείμενο, που σας δίνεται, να μεταφράσετε στη νέα ελληνική γλώσσα το απόσπασμα: «**Οὕτω δὴ ... ἀνθρώποις**».

Μονάδες 10

- B1)** Να σχολιάσετε ερμηνευτικά την πλατωνική φράση «**ὁ ἄνθρωπος θείας μετέσχε μοίρας**».

Μονάδες 10

- B2)** Να εξηγήσετε γιατί κατά τον μύθο του Πρωταγόρα η αἰδώς και η δίκη λειτουργούν ως «**πόλεων κόσμοι καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί**».

Μονάδες 10

- B3)** Λαμβάνοντας υπόψη αφενός το απόσπασμα του πρωτοτύπου κειμένου «**Οὕτω δὴ ... διεφθείροντο**» και αφετέρου το μεταφρασμένο απόσπασμα «**Το μάθημα ... ισχυρίζομαι πως διδάσκω**», που ακολουθεί, να αναφέρετε πώς παρουσιάζεται η **πολιτική τέχνη**.

Πλάτωνος Πρωταγόρας 318 Ε

«Το μάθημα [το οποίο διδάσκω] είναι η **εὐβουλία**, η σωστή σκέψη και λήψη αποφάσεων τόσο για τα θέματα που αφορούν τα **οἰκεῖα**, την ιδιωτική ζωή, πώς δηλαδή να διευθετεί κανείς με τον καλύτερο τρόπο τα ζητήματα του **οἴκου** του, όσο και για τα θέματα που αφορούν την πόλη, ώστε να είναι κανείς όσο γίνεται πιο ικανός να πράξει και να μιλήσει για τα πολιτικά θέματα».

«Ἄραγε», εἶπα ἐγὼ [δηλ. ὁ Σωκράτης, πού ἀφηγεῖται τὴ συζήτησή του με τὸν Πρωταγόρα σε τρίτο φίλο του], «παρακολουθῶ σωστά τὰ λεγόμενά σου; Γιατί ἀπ' ὅ,τι καταλαβαίνω, μιλάς γιὰ τὴν πολιτικὴ τέχνη καὶ ἐννοεῖς πὺς ἀναλαμβάνεις νὰ κάνεις τοὺς ἄνδρες ἀγαθοὺς πολῖτες».

«Αὐτό ἀκριβῶς, Σωκράτη», εἶπε, «εἶναι τὸ μάθημα πὺς ἰσχυρίζομαι πὺς διδάσκω».

Μονάδες 10

B4) Τι γνωρίζετε γιὰ τὴ Σωκρατικὴ ἀμφισβήτηση;

Μονάδες 10

B5) Νὰ γράψετε δύο ὁμόρριζες λέξεις τῆς νέας ἐλληνικῆς γλώσσας, ἀπλές ἢ σύνθετες, γιὰ καθεμιὰ ἀπὸ τῖς παρακάτω λέξεις τοῦ κειμένου:

μετέσχε, διηρθρώσατο, οἰκήσεις, νενέμηνται, συναγωγοί.

Μονάδες 10

2. Αδίδακτο κείμενο.

Λυσίου, [Δήμου καταλύσεως] ἀπολογία 25-26

Ἄξιον δὲ μνησθῆναι καὶ τῶν μετὰ τοὺς τετρακοσίους πραγμάτων· εὖ γὰρ εἴσεσθε ὅτι, ἃ μὲν οὗτοι συμβουλεύουσιν, οὐδεπώποτε ὑμῖν ἐλυσιτέλησεν, ἃ δ' ἐγὼ παραινῶ, ἀμφοτέραις ἀεὶ ταῖς πολιτείαις συμφέρει. Ἴστε γὰρ Ἐπιγένη καὶ Δημοφάνη καὶ Κλεισθένη ἰδίᾳ μὲν καρπωσαμένους τὰς τῆς πόλεως συμφοράς, δημοσίᾳ δὲ ὄντας μεγίστων κακῶν αἰτίους. Ἐνίων μὲν γὰρ ἔπεισαν ὑμᾶς ἀκρίτων θάνατον καταψηφίσασθαι, πολλῶν δὲ ἀδίκως δημεῦσαι τὰς οὐσίας, τοὺς δ' ἐξελάσαι καὶ ἀτιμῶσαι τῶν πολιτῶν· τοιοῦτοι γὰρ ἦσαν ὥστε τοὺς μὲν ἡμαρτηκότας ἀργύριον λαμβάνοντες ἀφιέναι, τοὺς δὲ μηδὲν ἡδίκηκότας εἰς ὑμᾶς εἰσιόντες ἀπολλύναι.

Να απαντήσετε στα παρακάτω :

Γ1) Να μεταφράσετε στη νέα ελληνική γλώσσα το παραπάνω κείμενο.

Μονάδες 20

Γ2α) Να γράψετε τις παρακάτω λέξεις στη δοτική πτώση του ιδίου αριθμού και γένους:

πραγμάτων, τῆς πόλεως, ὄντας, ἐνίων, μεγίστων.

Μονάδες 5

Γ2β) Να γράψετε τον ζητούμενο τύπο για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις του κειμένου :

μνησθῆναι: το β' ενικό πρόσωπο της προστακτικής στον ίδιο χρόνο και στην ίδια φωνή.

συμβουλεύουσιν: το γ' ενικό πρόσωπο της οριστικής του αορίστου στην ίδια φωνή.

συμφέρει: το β' πληθυντικό πρόσωπο της οριστικής του μέλλοντα στην ίδια φωνή.

ὄντας: τη μετοχή του μέλλοντα στο ίδιο γένος, αριθμό και πτώση.

ἔπεισαν: το γ' πληθυντικό πρόσωπο της οριστικής του παρακειμένου στη μέση φωνή.

Μονάδες 5

Γ3) Να γίνει συντακτική αναγνώριση των παρακάτω λέξεων του κειμένου: **μνησθῆναι, οὔτοι, τὰς τῆς πόλεως, δημεῦσαι, τῶν πολιτῶν.**

Μονάδες 10

ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΥΠΟΨΗΦΙΟΥΣ

1. Στο τετράδιο να γράψετε μόνον τα προκαταρκτικά (ημερομηνία, κατεύθυνση, εξεταζόμενο μάθημα). Δεν θα μεταφέρετε στο τετράδιο τα κείμενα και τις παρατηρήσεις.
2. Να γράψετε το ονοματεπώνυμό σας στο επάνω μέρος των φωτοτυπιών, αμέσως μόλις σας παραδοθούν.
Δεν επιτρέπεται να γράψετε οποιαδήποτε άλλη σημείωση. Κατά την αποχώρησή σας, να παραδώσετε μαζί με το τετράδιο και τη φωτοτυπία.
3. Να μεταφράσετε στο τετράδιό σας ό,τι σας ζητείται από το διδαγμένο κείμενο και ολόκληρο το αδίδακτο.
4. Να απαντήσετε σε όλα τα ζητούμενα.
5. Διάρκεια εξέτασης : τρεις (3) ώρες.
6. Χρόνος δυνατής αποχώρησης : μία (1) ώρα μετά τη διανομή των φωτοτυπιών.

ΕΥΧΟΜΑΣΤΕ ΕΠΙΤΥΧΙΑ

ΤΕΛΟΣ ΜΗΝΥΜΑΤΟΣ

ΑΡΧΗ 1ΗΣ ΣΕΛΙΔΑΣ
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ
ΤΕΚΝΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ
ΚΑΙ ΤΕΚΝΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ ΣΤΟ
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ
ΤΡΙΤΗ 11 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 2007
ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟ ΜΑΘΗΜΑ
ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ
ΣΥΝΟΛΟ ΣΕΛΙΔΩΝ: ΠΕΝΤΕ (5)

1. Διδαγμένο κείμενο από το πρωτότυπο.
Πλάτωνος Πρωταγόρας, (321 Β6-322Α).

Η κλοπή της φωτιάς

Ἄτε δὴ οὖν οὐ πάνυ τι σοφὸς ὢν ὁ Ἐπιμηθεὺς ἔλαθεν αὐτὸν καταναλώσας τὰς δυνάμεις εἰς τὰ ἄλογα· λοιπὸν δὴ ἀκόσμητον ἔτι αὐτῷ ἦν τὸ ἀνθρώπων γένος, καὶ ἠπόρει ὅτι χρήσαιτο. Ἀποροῦντι δὲ αὐτῷ ἔρχεται Προμηθεὺς ἐπισκεψόμενος τὴν νομὴν, καὶ ὁρᾷ τὰ μὲν ἄλλα ζῶα ἐμμελῶς πάντων ἔχοντα, τὸν δὲ ἄνθρωπον γυμνόν τε καὶ ἀνυπόδητον καὶ ἄστρωτον καὶ ἄοπλον· ἤδη δὲ καὶ ἡ εἰμαρμένη ἡμέρα παρῆν, ἐν ἣ ἔδει καὶ ἄνθρωπον ἐξιέναι ἐκ γῆς εἰς φῶς. Ἀπορία οὖν σχόμενος ὁ Προμηθεὺς ἦντινα σωτηρίαν τῷ ἀνθρώπῳ εὔροι, κλέπτει Ἥφαιστου καὶ Ἀθηνᾶς τὴν ἐντεχνον σοφίαν σὺν πυρί — ἀμήχανον γὰρ ἦν ἄνευ πυρὸς αὐτὴν κτητὴν τῷ ἢ χρησίμην γενέσθαι — καὶ οὕτω δὴ δωρεῖται ἀνθρώπῳ. Τὴν μὲν οὖν περὶ τὸν βίον σοφίαν ἄνθρωπος ταύτῃ ἔσχεν, τὴν δὲ πολιτικὴν οὐκ εἶχεν· ἦν γὰρ παρὰ τῷ Διί. Τῷ δὲ Προμηθεῖ εἰς μὲν τὴν ἀκρόπολιν τὴν τοῦ Διὸς οἴκησιν οὐκέτι ἐνεχώρει εἰσελθεῖν — πρὸς δὲ καὶ αἱ Διὸς φυλακαὶ φοβεραὶ ἦσαν — εἰς δὲ τὸ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ Ἥφαιστου οἶκημα τὸ κοινόν, ἐν ᾧ ἐφιλοτεχνεῖτην, λαθὼν εἰσέρχεται, καὶ κλέψας τὴν τε ἔμπυρον τέχνην τὴν τοῦ Ἥφαιστου καὶ τὴν ἄλλην τὴν τῆς Ἀθηνᾶς δίδωσιν ἀνθρώπῳ, καὶ ἐκ τούτου εὐπορία μὲν ἀνθρώπῳ τοῦ βίου γίγνεται, Προμηθεὶς δὲ δι' Ἐπιμηθεὶς ὕστερον, ἥπερ λέγεται, κλοπῆς δίκη μετῆλθεν.

Να απαντήσετε στα παρακάτω :

- A)** Από το κείμενο, που σας δίνεται, να μεταφράσετε στη νέα ελληνική γλώσσα το απόσπασμα: «Ἄτε δὴ οὖν οὐ πᾶν τι σοφὸς ... καὶ οὕτω δὴ δωρεῖται ἄνθρωπῳ».

Μονάδες 10

- B1)** Να σχολιάσετε ερμηνευτικά τη φράση: «τὴν ἔντεχνον σοφίαν σὺν πυρί».

Μονάδες 10

- B2)** «κλοπῆς δίκη μετῆλθεν»: να αναφέρετε μέσα από το κείμενο τους τρεις λόγους για τους οποίους καταδικάστηκε ο Προμηθέας.

Μονάδες 10

- B3)** Λαμβάνοντας υπόψη αφενός το απόσπασμα του πρωτοτύπου κειμένου «Τὴν μὲν οὖν περὶ τὸν βίον σοφίαν ἄνθρωπος ταύτῃ ἔσχεν, τὴν δὲ πολιτικὴν οὐκ εἶχεν· ἦν γὰρ παρὰ τῷ Διί.» και αφετέρου το μεταφρασμένο απόσπασμα «Και βλέπω ότι, ὅποτε συγκεντρωνόμαστε ... ἀπὸ κάποια συγκεκριμένη τεχνογνωσία, ἔτσι ενεργοῦν.» που ακολουθεί, να παρουσιάσετε την άποψη του Σωκράτη για θέματα που αφορούν την τεχνογνωσία στην καθημερινή ζωή των Αθηναίων.

Πλάτωνος Πρωταγόρας 319 B-C

ΣΩΚΡ. ...«Και βλέπω ότι, ὅποτε συγκεντρωνόμαστε στην εκκλησία του δήμου, όταν η πόλη πρόκειται να εκτελέσει κάποιο ἔργο οικοδομικό, καλούμε τους οικοδόμους ως συμβούλους στην οικοδομία, κι όταν πάλι πρόκειται για ναυπηγικό ἔργο, καλούμε τους ναυπηγούς, και με τον ίδιο τρόπο πράττουμε όταν πρόκειται για ὅλα τα αντίστοιχα ἔργα, για ὅσα δηλαδή θεωρεῖται πως εἶναι διδακτά και μπορεί κάποιος να τα μάθει με κατάλληλα μαθήματα. Εάν

ΑΡΧΗ 3ΗΣ ΣΕΛΙΔΑΣ

επιχειρήσει δε κάποιος άλλος να δώσει τη συμβουλή του στον δήμο, κάποιος που οι άνθρωποι δεν τον θεωρούν τεχνίτη σχετικό, η συνέλευση δεν τον αποδέχεται, ακόμα κι αν είναι και ωραίος και πλούσιος και από μεγάλη οικογένεια. Αντίθετα, τον κοροϊδεύουν και του φωνάζουν, μέχρι αυτός που τόλμησε να μιλήσει να φύγει μόνος του τρομοκρατημένος ή μέχρι να τον σύρουν οι τοξότες και να τον βγάλουν σηκωτό, με διαταγή των πρυτάνεων. Για τα θέματα λοιπόν που θεωρούν [οι Αθηναίοι] ότι εξαρτώνται από κάποια συγκεκριμένη τεχνογνωσία, έτσι ενεργούν».

Μονάδες 10

- B4)** Να ορίσετε την έννοια του **μύθου** και τον τρόπο με τον οποίο ο Πλάτων χρησιμοποιεί τον μύθο στο έργο του.

Μονάδες 10

- B5)** Να γράψετε δύο ομόρριζες λέξεις της νέας ελληνικής γλώσσας, απλές ή σύνθετες, για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις του κειμένου:

καταναλώσας, ὄρᾱ, ἀμήχανον, βίον, φυλακαί.

Μονάδες 10

2. Αδίδακτο κείμενο.

Πλουτάρχου, Λυκούργος (11)

Ὁ δὲ Λυκοῦργος ἐκείνους μὲν ἐπαινέσας ἀφῆκε, τὸν δὲ Ἄλκανδρον εἰσαγαγὼν οἴκαδε κακὸν μὲν οὐδὲν οὔτ' ἐποίησεν οὔτ' εἶπεν, ἀπαλλάξας δὲ τοὺς συνήθεις ὑπηρέτας καὶ θεραπευτῆρας ἐκεῖνον ἐκέλευσεν ὑπηρετεῖν. Ὁ δὲ οὐκ ὦν ἀγεννῆς ἐποίει τὸ προσταττόμενον σιωπῇ, καὶ παραμένων ἅμα τῷ Λυκούργῳ καὶ συνδιαιτώμενος ἐν τῷ κατανοεῖν τὴν πρᾶότητα καὶ τὸ ἀπαθὲς αὐτοῦ τῆς ψυχῆς καὶ τὸ περὶ τὴν δίκαιαν αὐστηρὸν καὶ τὸ πρὸς τοὺς πόνους ἄκαμπτον, αὐτὸς τε δεινῶς διετέθη περὶ τὸν ἄνδρα καὶ πρὸς τοὺς συνήθεις καὶ φίλους ἔλεγεν, ὥς οὐ σκληρὸς οὐδ'

αὐθάδης ὁ Λυκοῦργος, ἀλλὰ μόνος ἡμέρος καὶ πρῶός ἐστι τοῖς ἄλλοις.

Να απαντήσετε στα παρακάτω :

Γ1) Να μεταφράσετε στη νέα ελληνική γλώσσα το παραπάνω κείμενο.

Μονάδες 20

Γ2α) Να γράψετε τον ζητούμενο τύπο για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις του κειμένου :

οὐδέν: τη γενική στον ίδιο αριθμό και στο ίδιο γένος.

ἐκείνους: τη δοτική στον ίδιο αριθμό και στο ίδιο γένος.

συνήθεις: τη δοτική στον ίδιο αριθμό και στο ίδιο γένος.

τὴν δίαιταν: τη γενική στον ίδιο αριθμό.

τὸν ἄνδρα: την κλητική στον ίδιο αριθμό.

Μονάδες 5

Γ2β) Να γράψετε τον ζητούμενο τύπο για κάθε έναν από τους παρακάτω ρηματικούς τύπους του κειμένου:

ἐπαινέσας: τη μετοχή του Ενεστώτα στο ίδιο γένος, στον ίδιο αριθμό, στην ίδια πτώση και στην ίδια φωνή.

ἐποίησεν: το γ' ενικό πρόσωπο του Παρατατικού στην ίδια φωνή.

εἶπεν: το ίδιο πρόσωπο στην οριστική του Παρακειμένου στον ίδιο αριθμό και στην ίδια φωνή.

ἀπαλλάξας: τη μετοχή του Ενεστώτα στο ίδιο γένος, στον ίδιο αριθμό, στην ίδια πτώση και στην ίδια φωνή.

παραμένων: το β' πρόσωπο του πληθυντικού αριθμού στην οριστική του Μέλλοντα.

Μονάδες 5

- Γ3) Να γίνει συντακτική αναγνώριση των παρακάτω λέξεων του κειμένου: **οἶκαδε, ὑπηρετεῖν, ἀγεννής, τὴν πραότητα, μόνος.**

Μονάδες 10

ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΥΠΟΨΗΦΙΟΥΣ

1. Στο τετράδιο να γράψετε μόνον τα προκαταρκτικά (ημερομηνία, κατεύθυνση, εξεταζόμενο μάθημα). Να μη μεταφέρετε στο τετράδιο τα κείμενα και τις παρατηρήσεις.
2. Να γράψετε το ονοματεπώνυμό σας στο επάνω μέρος των φωτοαντιγράφων, αμέσως μόλις σας παραδοθούν. Δεν επιτρέπεται να γράψετε οποιαδήποτε άλλη σημείωση. Κατά την αποχώρησή σας, να παραδώσετε μαζί με το τετράδιο και τα φωτοαντίγραφα.
3. Να μεταφράσετε στο τετράδιό σας ό,τι σας ζητείται από το διδαγμένο κείμενο και ολόκληρο το αδίδακτο.
4. Να απαντήσετε σε όλα τα ζητούμενα.
5. Διάρκεια εξέτασης: τρεις (3) ώρες, μετά τη διανομή των φωτοαντιγράφων.
6. Χρόνος δυνατής αποχώρησης: μία (1) ώρα, μετά τη διανομή των φωτοαντιγράφων.

ΕΥΧΟΜΑΣΤΕ ΕΠΙΤΥΧΙΑ

ΤΕΛΟΣ ΜΗΝΥΜΑΤΟΣ

**ΕΠΑΝΑΛΗΠΤΙΚΕΣ ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ
Δ' ΤΑΞΗΣ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΔΕΥΤΕΡΑ 2 ΙΟΥΛΙΟΥ 2007
ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟ ΜΑΘΗΜΑ
ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ:
ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ
ΣΥΝΟΛΟ ΣΕΛΙΔΩΝ: ΠΕΝΤΕ (5)**

ΔΙΔΑΓΜΕΝΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Πλάτωνος *Πρωταγόρας* 324a-c

Ἐνθα δὴ πᾶς παντὶ θυμοῦται καὶ νουθετεῖ, δῆλον ὅτι ὥς ἐξ ἐπιμελείας καὶ μαθήσεως κτητῆς οὔσης. Εἰ γὰρ ἐθέλεις ἐννοῆσαι τὸ κολάζειν, ὃ Σώκρατες, τοὺς ἀδικοῦντας τί ποτε δύναται, αὐτό σε διδάξει ὅτι οἱ γε ἄνθρωποι ἡγοῦνται παρασκευαστὸν εἶναι ἀρετῇ. Οὐδεὶς γὰρ κολάζει τοὺς ἀδικοῦντας πρὸς τούτῳ τὸν νοῦν ἔχων καὶ τούτου ἕνεκα, ὅτι ἠδίκησεν, ὅστις μὴ ὥσπερ θηρίον ἀλογίστως τιμωρεῖται· ὁ δὲ μετὰ λόγου ἐπιχειρῶν κολάζειν οὐ τοῦ παρεληλυθότος ἕνεκα ἀδικήματος τιμωρεῖται – οὐ γὰρ ἂν τό γε πρᾶχθὲν ἀγέννητον θεῖη – ἀλλὰ τοῦ μέλλοντος χάριν, ἵνα μὴ αὖθις ἀδικήσῃ μήτε αὐτὸς οὗτος μήτε ἄλλος ὁ τοῦτον ἰδὼν κολασθέντα. Καὶ τοιαύτην διάνοιαν ἔχων διανοεῖται παιδευτὴν εἶναι ἀρετῇ· ἀποτροπῆς γοῦν ἕνεκα κολάζει. Ταύτην οὖν τὴν δόξαν πάντες ἔχουσιν ὅσοι περ τιμωροῦνται καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ. Τιμωροῦνται δὲ καὶ κολάζονται οἱ τε ἄλλοι ἄνθρωποι οὕς ἂν οἴωνται ἀδικεῖν, καὶ οὐχ ἥκιστα Ἀθηναῖοι οἱ σοὶ πολῖται· ὥστε κατὰ τοῦτον τὸν λόγον καὶ Ἀθηναῖοί εἰσι τῶν

ἡγουμένων παρασκευαστὸν εἶναι καὶ διδακτὸν ἀρετὴν. Ὡς μὲν οὖν εἰκότως ἀποδέχονται οἱ σοὶ πολῖται καὶ χαλκέως καὶ σκυτοτόμου συμβουλεύοντος τὰ πολιτικὰ, καὶ ὅτι διδακτὸν καὶ παρασκευαστὸν ἡγοῦνται ἀρετὴν, ἀποδέδεικταί σοι, ὦ Σώκρατες, ἱκανῶς, ὥς γέ μοι φαίνεται.

A. Από το παραπάνω κείμενο να μεταφράσετε στο τετράδιό σας το τμήμα: «*Οὐδεὶς γὰρ κολάζει ... καὶ διδακτὸν ἀρετὴν*».

Μονάδες 10

B. Να απαντήσετε στα παρακάτω:

B.1. Με βάση το κείμενο που σας δόθηκε, πώς συμβάλλει η λογική επιβολή της τιμωρίας στην εδραίωση της δικαιοσύνης;

Μονάδες 10

B.2. Με ποια λογική επιχειρηματολογία προσπαθεί ο Πρωταγόρας να αποδείξει το διδακτόν της αρετής;

Μονάδες 10

B.3. «*Ταύτην οὖν τὴν δόξαν πάντες ἔχουσιν ὅσοιπερ τιμωροῦνται καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ*». Να συσχετίσετε την παραπάνω θέση του Πρωταγόρα με όσα διατυπώνονται στο παρακάτω μεταφρασμένο κείμενο σχετικά με την πολιτική αρετή.

«Το μάθημα [το οποίο διδάσκω] είναι η εὐβουλία, η σωστή σκέψη και λήψη αποφάσεων τόσο για τα θέματα που αφορούν τα οἰκεῖα, την ιδιωτική ζωή, πώς δηλαδή να διευθετεί κανείς με τον καλύτερο τρόπο τα ζητήματα του οἴκου του, όσο και για τα θέματα που αφορούν την πόλη,

ώστε να είναι κανείς όσο γίνεται πιο ικανός να πράξει και να μιλήσει για τα πολιτικά θέματα».

«Άραγε», είπα εγώ [δηλ. ο Σωκράτης, που αφηγείται τη συζήτησή του σε τρίτο φίλο του], «παρακολουθώ σωστά τα λεγόμενά σου; Γιατί απ' ό,τι καταλαβαίνω, μιλάς για την πολιτική τέχνη και εννοείς πως αναλαμβάνεις να κάνεις τους άνδρες αγαθούς πολίτες».

Μονάδες 10

B.4. Ο σχολιασμός ποιητικών κειμένων ως μέθοδος έκθεσης των απόψεων του Πρωταγόρα.

Μονάδες 10

B.5. Για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις να γράψετε στο τετράδιό σας μια λέξη του κειμένου ετυμολογικά συγγενή:

απόκτημα, ανόητος, ηγέτης, παράδοξος, εικασία.

Μονάδες 10

Γ. ΑΔΙΔΑΚΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Ξενοφώντας Απομνημονεύματα Β 1. 27-28

Καὶ ἐν τούτῳ ἡ ἑτέρα γυνὴ προσελθοῦσα εἶπε· καὶ ἐγὼ ἦκω πρὸς σέ, ὦ Ἡράκλεις, εἰδυῖα τοὺς γεννήσαντάς σε καὶ τὴν φύσιν τὴν σὴν ἐν τῇ παιδείᾳ καταμαθοῦσα· ἐξ ὧν ἐλπίζω, εἰ τὴν πρὸς ἐμὲ ὁδὸν τράποιο, σφόδρ' ἂν σε τῶν καλῶν καὶ σεμνῶν ἐργάτην ἀγαθὸν γενέσθαι καὶ ἐμὲ ἔτι πολὺ ἐντιμοτέραν καὶ ἐπ' ἀγαθοῖς διαπρεπεστέραν φανῆναι. Οὐκ ἐξαπατήσω δέ σε προοιμίῳ ἡδονῆς, ἀλλ' ἥπερ οἱ θεοὶ διέθεσαν τὰ ὄντα διηγῆσομαι μετ' ἀληθείας. Τῶν γὰρ ὄντων

ἀγαθῶν καὶ καλῶν οὐδὲν ἄνευ πόνου καὶ ἐπιμελείας θεοὶ διδόασιν ἀνθρώποις.

Γ.1. Να μεταφράσετε στο τετράδιό σας το παραπάνω κείμενο.

Μονάδες 20

Γ.2. Να γράψετε στο τετράδιό σας τον τύπο που ζητείται για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις:

προσελθοῦσα: το β' ενικό προστακτικής του ίδιου χρόνου στην ίδια φωνή.

σέ: τη δοτική πληθυντικού.

εἰδυῖα: το γ' ενικό πρόσωπο οριστικής ενεστώτα.

τῶν καλῶν: την αιτιατική πληθυντικού στο συγκριτικό βαθμό του ίδιου γένους.

ῶν: τη δοτική πληθυντικού του θηλυκού γένους.

ἐλπίζω: το γ' ενικό πρόσωπο ευκτικής μέλλοντα της ίδιας φωνής.

τράποιο: το απαρέμφατο του ίδιου χρόνου στην ίδια φωνή.

ἐργάτην: την κλητική ενικού.

διαπρεπεστέραν: την αιτιατική ενικού του ίδιου γένους στο θετικό βαθμό.

φανῆναι: τη μετοχή του θηλυκού γένους στη γενική ενικού του ίδιου χρόνου στην ίδια φωνή.

Μονάδες 10

**ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ
ΤΕΚΝΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ
ΚΑΙ ΤΕΚΝΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ
ΤΕΤΑΡΤΗ 10 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 2008
ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟ ΜΑΘΗΜΑ
ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ
ΣΥΝΟΛΟ ΣΕΛΙΔΩΝ: ΠΕΝΤΕ (5)**

**1. Διδαγμένο κείμενο από το πρωτότυπο.
Πλάτωνος *Πρωταγόρας*, (324 Α-С).**

Ἐνθα δὴ πᾶς παντὶ θυμοῦται καὶ νουθετεῖ, δῆλον ὅτι ὥς ἐξ ἐπιμελείας καὶ μαθήσεως κτητῆς οὔσης. Εἰ γὰρ ἐθέλεις ἐννοῆσαι τὸ κολάζειν, ὃ Σώκρατες, τοὺς ἀδικοῦντας τί ποτε δύναται, αὐτό σε διδάξει ὅτι οἷ γε ἄνθρωποι ἡγοῦνται παρασκευαστὸν εἶναι ἀρετῇ. Οὐδεὶς γὰρ κολάζει τοὺς ἀδικοῦντας πρὸς τούτῳ τὸν νοῦν ἔχων καὶ τούτου ἕνεκα, ὅτι ἠδίκησεν, ὅστις μὴ ὥσπερ θηρίον ἀλογίστως τιμωρεῖται· ὁ δὲ μετὰ λόγου ἐπιχειρῶν κολάζειν οὐ τοῦ παρεληλυθότος ἕνεκα ἀδικήματος τιμωρεῖται –οὐ γὰρ ἂν τό γε πραχθὲν ἀγέννητον θεῖη– ἀλλὰ τοῦ μέλλοντος χάριν, ἵνα μὴ αὖθις ἀδικήσῃ μήτε αὐτὸς οὗτος μήτε ἄλλος ὁ τοῦτον ἰδὼν κολασθέντα. Καὶ τοιαύτην διάνοιαν ἔχων διανοεῖται παιδευτὴν εἶναι ἀρετῇ· ἀποτροπῆς γοῦν ἕνεκα κολάζει. Ταύτην οὖν τὴν δόξαν πάντες ἔχουσιν ὅσοιπερ τιμωροῦνται καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ. Τιμωροῦνται δὲ καὶ κολάζονται οἷ τε ἄλλοι ἄνθρωποι οὕς ἂν οἴωνται ἀδικεῖν, καὶ οὐχ ἥκιστα Ἀθηναῖοι οἱ σοὶ πολῖται· ὥστε κατὰ τοῦτον τὸν λόγον καὶ Ἀθηναῖοί εἰσι τῶν ἡγουμένων παρασκευαστὸν εἶναι καὶ διδακτὸν ἀρετῇ. Ὡς μὲν οὖν εἰκότως ἀποδέχονται οἱ σοὶ πολῖται καὶ χαλκῆως καὶ σκυτοτόμου συμβουλευόντος τὰ πολιτικά, καὶ ὅτι διδακτὸν καὶ παρασκευαστὸν ἡγοῦνται ἀρετῇ, ἀποδέδεικταί σοι, ὃ Σώκρατες, ἱκανῶς, ὥς γέ μοι φαίνεται.

Να απαντήσετε στα παρακάτω :

- A)** Από το κείμενο, που σας δίνεται, να μεταφράσετε στη νέα ελληνική γλώσσα το απόσπασμα: «Οὐδεὶς γὰρ κολάζει ... καὶ διδασκτὸν ἀρετὴν».

Μονάδες 10

- B1)** Ποιος είναι ο σκοπός της τιμωρίας σύμφωνα με το κείμενο.

Μονάδες 10

- B2)** Να αναφέρετε πώς συνδέεται η επιβολή της τιμωρίας με τη θέση του Πρωταγόρα για το «διδασκτὸν» της αρετής.

Μονάδες 10

- B3)** Λαμβάνοντας υπόψη αφενός τη φράση του πρωτοτύπου κειμένου «ἀποτροπῆς γούν ἔνεκα κολάζει» και αφετέρου το μεταφρασμένο απόσπασμα «**Στην πραγματικότητα... να γίνει παρόμοιος.**» που ακολουθεί, να αναφέρετε τις παιδαγωγικές μεθόδους αγωγής των νέων.

Πλάτωνος Πρωταγόρας (324C - 326A)

Στην πραγματικότητα, αρχίζουν από την παιδική ηλικία να διδάσκουν και να νουθετούν, συνεχίζοντας για όλη τη ζωή. Αμέσως μόλις αρχίσει να καταλαβαίνει ένα παιδί τι του λένε, και η παραμάνα του και η μητέρα του και ο παιδαγωγός του και ο ίδιος ο πατέρας του αγωνίζονται γι' αυτό το πράγμα, για το πώς δηλαδή θα βελτιωθεί το αγόρι, διδάσκοντάς το για κάθε του πράξη και για κάθε του λόγο και εξηγώντας του ότι αυτό είναι δίκαιο και το άλλο άδικο, και ότι αυτό είναι καλό και το άλλο αισχρό, και αυτό όσιο και εκείνο ανόσιο, και ότι αυτά πρέπει να τα κάνεις και αυτά να μην τα κάνεις. Κι όταν ακούει με τη θέλησή του, πάει καλά. Εάν όμως δεν υπακούει, τότε, με τις απειλές και τα χτυπήματα το «ισιώνουν», σαν δέντρο που λυγίζει και γέρνει. Κι ύστερα,

όταν το στέλνουν στους δασκάλους, δίνουν εντολή να επιμεληθεί ο δάσκαλος περισσότερο την εὐκοσμία των παιδιών, παρά τα γράμματα και τη μουσική. Και οι δάσκαλοι άλλωστε γι' αυτό φροντίζουν κυρίως. Και μόλις τα αγόρια μάθουν τα γράμματα και είναι σε θέση στο εξής να καταλάβουν ένα γραπτό κείμενο, όπως μέχρι τώρα καταλάβαιναν τον προφορικό λόγο, τα βάζουν, καθισμένα στα θρανία τους, να διαβάζουν δυνατά τα ποιήματα των μεγάλων ποιητών και τα αναγκάζουν να μάθουν απέξω αυτά τα έργα, στα οποία υπάρχουν πολλές συμβουλές, αλλά και αναλύσεις για τα πράγματα, και ἔπαινοι και ἐγκώμια για τους αρχαίους ἥρωες, προκειμένου το αγόρι να θελήσει να τους μιμηθεί και να έχει διάθεση να γίνει παρόμοιος. [...]

Μονάδες 10

B4) Τι γνωρίζετε για την ίδρυση της Ακαδημίας από τον Πλάτωνα.

Μονάδες 10

B5) Να γράψετε δύο ομόρριζες λέξεις της νέας ελληνικής γλώσσας, απλές ή σύνθετες, για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις του κειμένου:

κτητῆς, ἀγέννητον, διανοεῖται, ἔχουσιν, φαίνεται.

Μονάδες 10

2. Αδίδακτο κείμενο.

Ξενοφώντας, Κύρου Παιδεία, I, III, 1 - 2

Κῦρος γὰρ μέχρι μὲν δώδεκα ἐτῶν ἢ ὀλίγῳ πλέον ταύτῃ τῇ παιδείᾳ ἐπαιδεύθη, καὶ πάντων τῶν ἡλικίων¹ διαφέρων ἐφαίνετο καὶ εἰς τὸ ταχύ μανθάνειν ἃ δέοι καὶ εἰς τὸ καλῶς καὶ ἀνδρείως ἕκαστα ποιεῖν. Ἐκ δὲ τούτου τοῦ χρόνου μετεπέμψατο² Ἀστυάγης τὴν ἑαυτοῦ θυγατέρα καὶ τὸν παῖδα αὐτῆς· ἰδεῖν γὰρ ἐπεθύμει, ὅτι ἤκουεν αὐτὸν καλὸν καὶ ἀγαθὸν εἶναι. Ἔρχεται δὲ αὐτῇ τε ἡ Μανδάνη πρὸς τὸν πατέρα καὶ τὸν Κῦρον τὸν υἱὸν ἔχουσα. Ὡς δὲ ἀφίκετο

τάχιστα καὶ ἔγνω ὁ Κῦρος τὸν Ἀστυάγην τῆς μητρὸς πατέρα ὄντα, εὐθὺς οἷα δὴ παῖς φύσει φιλόστοργος ὢν ἡσπάζετό τε αὐτὸν.

---

1 ἡλίκος-η-ον: συνομήλικος

2 μεταπέμπομαι: στέλνω και προσκαλώ

Να απαντήσετε στα παρακάτω :

Γ1) Να μεταφράσετε στη νέα ελληνική γλώσσα το παραπάνω κείμενο.

Μονάδες 20

Γ2α) Να γράψετε τη δοτική ενικού των παρακάτω λέξεων:
πάντων, τούτου, θυγατέρα, παῖδα, ὄντα.

Μονάδες 5

Γ2β) Να γράψετε τον ζητούμενο τύπο για κάθε έναν από τους παρακάτω ρηματικούς τύπους του κειμένου:

ἐπαιδεύθη: το απαρέμφατο του ίδιου χρόνου στην ίδια φωνή.

ποιεῖν: το γ' ενικό πρόσωπο του Παρατατικού στην ίδια φωνή.

ιδεῖν: το β' ενικό πρόσωπο Προστακτικής του ίδιου χρόνου και στην ίδια φωνή.

ἔχουσα: το γ' πληθυντικό πρόσωπο Ευκτικής του ίδιου χρόνου και στην ίδια φωνή.

ὢν: το α' πληθυντικό πρόσωπο Οριστικής του ίδιου χρόνου.

Μονάδες 5

Γ3) Να γίνει πλήρης συντακτική αναγνώριση των παρακάτω λέξεων του κειμένου: **τῇ παιδείᾳ, διαφέρων, ἀνδρείως, αὐτῆς, ἰδεῖν.**

Μονάδες 10

ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΥΠΟΨΗΦΙΟΥΣ

1. Στο τετράδιο να γράψετε μόνον τα προκαταρκτικά (ημερομηνία, κατεύθυνση, εξεταζόμενο μάθημα). Να μη μεταφέρετε στο τετράδιο τα κείμενα και τις παρατηρήσεις.
2. Να γράψετε το ονοματεπώνυμό σας στο επάνω μέρος των φωτοαντιγράφων, αμέσως μόλις σας παραδοθούν.
Δεν επιτρέπεται να γράψετε οποιαδήποτε άλλη σημείωση. Κατά την αποχώρησή σας, να παραδώσετε μαζί με το τετράδιο και τα φωτοαντίγραφα.
3. Να μεταφράσετε στο τετράδιό σας ό,τι σας ζητείται από το διδαγμένο κείμενο και ολόκληρο το αδίδακτο.
4. Να απαντήσετε σε όλα τα ζητούμενα.
5. Διάρκεια εξέτασης: τρεις (3) ώρες, μετά τη διανομή των φωτοαντιγράφων.
6. Χρόνος δυνατής αποχώρησης: μία (1) ώρα, μετά τη διανομή των φωτοαντιγράφων και όχι πριν την 17.00.

ΕΥΧΟΜΑΣΤΕ ΕΠΙΤΥΧΙΑ

ΤΕΛΟΣ ΜΗΝΥΜΑΤΟΣ

Γ.3.α. Να αναγνωρισθούν συντακτικώς οι μετοχές του κειμένου.

Μονάδες 6

Γ.3.β. Να αναγνωρίσετε συντακτικώς τα παρακάτω:
τὴν σὴν, τῶν καλῶν, γενέσθαι, ἐντιμοτέραν.

Μονάδες 4

ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΥΠΟΨΗΦΙΟΥΣ

1. Στο τετράδιο να γράψετε μόνον τα προκαταρκτικά (ημερομηνία, κατεύθυνση, εξεταζόμενο μάθημα). Δεν θα μεταφέρετε στο τετράδιο τα κείμενα και τις ερωτήσεις.
2. Να γράψετε το ονοματεπώνυμό σας στο πάνω μέρος των φωτοαντιγράφων, αμέσως μόλις σας παραδοθούν.
Δεν επιτρέπεται να γράψετε οποιαδήποτε άλλη σημείωση.
Κατά την αποχώρησή σας, να παραδώσετε μαζί με το τετράδιο και το φωτοαντίγραφο.
3. Να μεταφράσετε ό,τι σας ζητείται από το διδαγμένο κείμενο και ολόκληρο το αδίδακτο.
4. Να απαντήσετε στο τετράδιό σας σε όλες τις ερωτήσεις.
5. Κάθε τεκμηριωμένη απάντηση είναι αποδεκτή.
6. Διάρκεια εξέτασης: Τρεις (3) ώρες μετά τη διανομή των φωτοαντιγράφων.
7. Χρόνος δυνατής αποχώρησης: Μια (1) ώρα μετά την έναρξη της εξέτασης.

ΤΥΧΗι ΑΓΑΘΗι

ΤΕΛΟΣ ΜΗΝΥΜΑΤΟΣ

**ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ
Δ' ΤΑΞΗΣ
ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΔΕΥΤΕΡΑ 26 ΜΑΪΟΥ 2008
ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟ ΜΑΘΗΜΑ
ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ:
ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ
ΣΥΝΟΛΟ ΣΕΛΙΔΩΝ: ΕΞΙ (6)**

**ΔΙΔΑΓΜΕΝΟ ΚΕΙΜΕΝΟ
Πλάτωνος, Πρωταγόρας 322a3-322d5**

Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος θείας μετέσχε μοίρας, πρῶτον μὲν διὰ τὴν τοῦ θεοῦ συγγένειαν ζῶων μόνον θεοὺς ἐνόμισεν, καὶ ἐπεχείρει βωμούς τε ἰδρύεσθαι καὶ ἀγάλματα θεῶν· ἔπειτα φωνὴν καὶ ὀνόματα ταχὺ διηρθρώσατο τῇ τέχνῃ, καὶ οἰκήσεις καὶ ἐσθῆτας καὶ ὑποδέσεις καὶ στρωμνὰς καὶ τὰς ἐκ γῆς τροφὰς ἡΰρετο. Οὕτω δὲ παρεσκευασμένοι κατ' ἀρχὰς ἄνθρωποι ὥκουν σποράδην, πόλεις δὲ οὐκ ἦσαν· ἀπώλλυντο οὖν ὑπὸ τῶν θηρίων διὰ τὸ πανταχῇ αὐτῶν ἀσθενέστεροι εἶναι, καὶ ἡ δημιουργικὴ τέχνη αὐτοῖς πρὸς μὲν τροφὴν ἱκανὴ βοηθὸς ἦν, πρὸς δὲ τὸν τῶν θηρίων πόλεμον ἐνδεής –πολιτικὴν γὰρ τέχνην οὐπω εἶχον, ἧς μέρος πολεμική– ἐζήτουν δὲ ἀθροίζεσθαι καὶ σῶζεσθαι κτίζοντες πόλεις· ὅτ' οὖν ἀθροισθεῖεν, ἡδίκουν ἀλλήλους ἅτε οὐκ ἔχοντες τὴν πολιτικὴν τέχνην, ὥστε πάλιν σκεδαννύμενοι διεφθείροντο. Ζεὺς οὖν δείσας περὶ τῷ γένει ἡμῶν μὴ ἀπόλοιτο πᾶν, Ἑρμῆν πέμπει ἄγοντα εἰς ἀνθρώπους αἰδῶ τε καὶ δίκην, ἵν' εἶεν πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί. Ἐρωτᾷ οὖν Ἑρμῆς Δία τίνα οὖν τρόπον δοίη δίκην καὶ αἰδῶ ἀνθρώποις· “Πότερον ὥς αἱ τέχναι νενέμηνται, οὕτω καὶ ταύτας νείμω; Νενέμηνται δὲ ὧδε· εἷς ἔχων ἰατρικὴν πολλοῖς ἱκανὸς ἰδιώταις, καὶ οἱ ἄλλοι δημιουργοί· καὶ δίκην δὲ καὶ αἰδῶ οὕτω θῶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ἢ ἐπὶ πάντας νείμω;” “Ἐπὶ πάντας,” ἔφη ὁ Ζεὺς, “καὶ πάντες μετεχόντων· οὐ γὰρ ἂν γένοιντο

πόλεις, εἰ ὀλίγοι αὐτῶν μετέχοιεν ὥσπερ ἄλλων τεχνῶν· καὶ νόμον γε θὲς παρ' ἐμοῦ τὸν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς καὶ δίκης μετέχειν κτείνειν ὥς νόσον πόλεως.”

A. Από το παραπάνω κείμενο να μεταφράσετε στο τετράδιό σας το απόσπασμα: «*ὅτ' οὖν ἄθροισθεῖεν ... ὥς νόσον πόλεως*».

Μονάδες 10

B. Να απαντήσετε στα παρακάτω:

B.1. Σύμφωνα με τον μύθο του *Πρωταγόρα* ποιο στοιχείο έδωσε αρχικά στον άνθρωπο τη δυνατότητα να δημιουργήσει πολιτισμό και ποια είναι τα πρώτα στάδια της εξέλιξής του;

Μονάδες 10

B.2. «*καὶ ἡ δημιουργικὴ τέχνη αὐτοῖς πρὸς μὲν τροφὴν ἱκανὴ βοηθὸς ἦν, πρὸς δὲ τὸν τῶν θηρίων πόλεμον ἐνδεής*»:

να προσδιορίσετε το περιεχόμενο της «*δημιουργικῆς τέχνης*» και να εξηγήσετε γιατί χαρακτηρίζεται «*ἐνδεής*» (για την απάντησή σας να λάβετε υπόψη το κείμενο μέχρι τη λέξη «*διεφθείροντο*»).

Μονάδες 10

B.3. Αφού μελετήσετε το παρακάτω μεταφρασμένο κείμενο σε σχέση με το απόσπασμα από το πρωτότυπο «*καὶ δίκην δὴ καὶ αἰδῶ οὕτω θῶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ἣ ἐπὶ πάντα νείμω;*» “*Ἐπὶ πάντα,*” ἔφη ὁ Ζεὺς, “*καὶ πάντες μετεχόντων· οὐ γὰρ ἂν γένοιτο πόλεις, εἰ ὀλίγοι αὐτῶν μετέχοιεν*», να καταγράψετε τις απόψεις του Πρωταγόρα σχετικά με τις προϋποθέσεις για την ύπαρξη πόλεως.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΕΝΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Σκέψου λοιπόν, τι από τα δύο συμβαίνει: υπάρχει ένα πράγμα στο οποίο είναι αναγκαίο να μετέχουν όλοι οι πολίτες, προκειμένου να είναι δυνατή η ύπαρξη πόλεως, ή δεν υπάρχει; Έτσι μόνο μπορεί να λυθεί η απορία που έχεις. Διότι, εάν μεν υπάρχει αυτό το ένα πράγμα και εάν αυτό το πράγμα δεν είναι ούτε η οικοδομική ούτε η μεταλλουργία ούτε η κεραμική, αλλά η δικαιοσύνη και η σωφροσύνη και το όσιον (και αυτά τα ονομάζω όλα μαζί *ἀνδρὸς ἀρετήν*). εάν υπάρχει λοιπόν αυτό το πράγμα στο οποίο πρέπει να μετέχουν όλοι και σύμφωνα με το οποίο πρέπει να ενεργεί κάθε άνδρας ξεχωριστά σε περίπτωση που θέλει να μάθει ή να πράξει κάτι, και σε καμιά περίπτωση χωρίς αυτό· και εάν, σε περίπτωση που κάποιος δεν μετέχει σ' αυτό, είτε παιδί είναι, είτε άνδρας είτε γυναίκα, πρέπει να τον διδάσκουμε και να τον τιμωρούμε, μέχρι που, με την τιμωρία, να βελτιωθεί· και εάν, σε διαφορετική περίπτωση, πρέπει να εκδιώκουμε από την πόλη ή να σκοτώνουμε ως ανίατο όποιον δεν υπακούει σε αυτό το πράγμα ακόμα και μετά τη διδασκαλία, ακόμα και μετά την τιμωρία· εάν λοιπόν έτσι έχουν τα πράγματα, και εάν, παρόλο που αυτή είναι η φύση των πραγμάτων, οι αγαθοί άνδρες, ενώ μορφώνουν τους γιους τους σε όλα τα άλλα, αυτό δεν τους το διδάσκουν, τότε σκέψου τι περίεργα πλάσματα είναι αυτοί οι αγαθοί άνδρες!

Πλάτωνος, *Πρωταγόρας* 324d7-325b4

Μονάδες 10

B.4. Ποια είναι τα θέματα του πλατωνικού διαλόγου *Πρωταγόρας* και ποια τα σημεία αντιπαράθεσης των δύο βασικών συνομιλητών μέσα στο έργο;

Μονάδες 10

B.5. Να γράψετε στο τετράδιό σας δύο ετυμολογικά συγγενείς λέξεις της αρχαίας ή της νέας ελληνικής, απλές ή σύνθετες, για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις του κειμένου:

μετέσχε, διηρθρώσατο, ὥκουν, γένει, κόσμοι.

Μονάδες 10

Γ. ΑΔΙΔΑΚΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Ίσοκράτους, *Φίλιππος 111-112*

Ἐκεῖνος γὰρ [δηλ. ο Ἡρακλῆς] ὁρῶν τὴν Ἑλλάδα πολέμων καὶ στάσεων καὶ πολλῶν ἄλλων κακῶν μεστὴν οὔσαν, παύσας ταῦτα καὶ διαλλάξας τὰς πόλεις πρὸς ἀλλήλας ὑπέδειξε τοῖς ἐπιγιγνομένοις, μεθ' ὧν χρὴ καὶ πρὸς οὓς δεῖ τοὺς πολέμους ἐκφέρειν. Ποιησάμενος γὰρ στρατείαν ἐπὶ Τροίαν, ἥπερ εἶχε τότε μεγίστην δύναμιν τῶν περὶ τὴν Ἀσίαν, τοσοῦτον διήνεγκε τῇ στρατηγίᾳ τῶν πρὸς τὴν αὐτὴν ταύτην ὕστερον πολεμησάντων, ὅσον οἱ μὲν μετὰ τῆς τῶν Ἑλλήνων δυνάμεως ἐν ἔτεσι δέκα μόλις αὐτὴν ἐξεπολιόρκησαν, ὁ δ' ἐν ἡμέραις ἐλάττωσιν [...] ῥαδίως αὐτὴν κατὰ κράτος εἶλεν.

διαλλάττω = συμφιλιώνω

οἱ ἐπιγιγνόμενοι = οι μεταγενέστεροι

Γ.1. Να μεταφράσετε στο τετράδιό σας το παραπάνω κείμενο.

Μονάδες 20

Γ.2. Να γράψετε στο τετράδιό σας τον τύπο που ζητείται για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις:

- ὄρῳν:** το α' πληθυντικό πρόσωπο οριστικής αορίστου β' στην ίδια φωνή.
- στάσεων:** τη δοτική πληθυντικού.
- πολλῶν:** τη γενική πληθυντικού στον συγκριτικό βαθμό του ίδιου γένους.
- οὔσαν:** τη δοτική ενικού του αρσενικού γένους.
- ταῦτα:** τη γενική πληθυντικού του ίδιου γένους.
- ὑπέδειξε:** το γ' πρόσωπο πληθυντικού αριθμού οριστικής ενεστώτα στην ίδια φωνή.
- ῶν:** την αιτιατική πληθυντικού του θηλυκού γένους.
- μεγίστην:** τη γενική ενικού στον θετικό βαθμό του ίδιου γένους.
- διήνεγκε:** το απαρέμφατο του ενεστώτα στην ίδια φωνή.
- ἔτεσι:** τη δοτική του ενικού αριθμού.

Μονάδες 10

Γ.3. α. Να χαρακτηρίσετε πλήρως τη συντακτική λειτουργία των παρακάτω όρων:

πολέμων, οὔσαν, τοῖς ἐπιγιγνομένοις, ἐκφέρειν, ἐπὶ Τροίαν, τῇ στρατηγία.

Μονάδες 6

β. Να γράψετε τις προτάσεις στις οποίες ανήκουν τα παρακάτω ρήματα και να τις αναγνωρίσετε ως προς το είδος τους:

δεῖ, εἶχε.

Μονάδες 4

ΟΔΗΓΙΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΥΠΟΨΗΦΙΟΥΣ

1. Στο τετράδιο να γράψετε μόνο τα προκαταρκτικά (ημερομηνία, κατεύθυνση, εξεταζόμενο μάθημα). **Δεν θα αντιγράψετε** τα θέματα στο τετράδιο.
2. Να γράψετε το ονοματεπώνυμό σας στο πάνω μέρος των φωτοαντιγράφων, αμέσως μόλις σας παραδοθούν. **Δεν επιτρέπεται να γράψετε οποιαδήποτε άλλη σημείωση.**
Κατά την αποχώρησή σας να παραδώσετε μαζί με το τετράδιο και τα φωτοαντίγραφα.
3. Να απαντήσετε **στο τετράδιό σας σε όλα τα θέματα.**
4. Να γράψετε τις απαντήσεις σας μόνο με μπλε ή μόνο με μαύρο στυλό.
5. Κάθε απάντηση τεκμηριωμένη είναι αποδεκτή.
6. Διάρκεια εξέτασης: τρεις (3) ώρες μετά τη διανομή των φωτοαντιγράφων.
7. Ώρα δυνατής αποχώρησης η 8.30' απογευματινή.

ΣΑΣ ΕΥΧΟΜΑΣΤΕ ΕΠΙΤΥΧΙΑ

ΤΕΛΟΣ ΜΗΝΥΜΑΤΟΣ